

tiszatáj

73. ÉVFOLYAM

”

”

1

2019. január

Tartalom

LXXIII. évfolyam, 1. szám / 2019. január

Európai elsőkönyvesekről (<i>Karádi Éva</i>)	3
MATTEO TREVISANI Fulgur Conditum Summanium (<i>Höhn Darinka</i> fordítása)	4
IVANA DJILAS A ház (<i>Rajšli Emese</i> fordítása)	10
WERONIKA GOGOLA Apránként (<i>Sipos Tamás</i> fordítása)	15
JAN KRISTOFFER DALE Nem idevalósi (<i>Domsa Zsófi</i> fordítása)	18
MATĚJ HOŘAVA Pálinka. Bánáti prózák (<i>Pet'ovská Flóra</i> fordítása)	21
GIORGOS PANAGI A csábító (<i>Pávai Patak Márta</i> fordítása)	24
CSUTAK GABI Leia hercegnő hazafelé száguld	27
TORNAI JÓZSEF Ars poetica; Kínzóoszlop; Kis-dunai emlék	32
BOZSIK PÉTER Miért nem olvasunk verseket?; Reklám; Áldás hava; Vásári tangák, Nőnek indul	34
KREŠIMIR BAGIĆ Le kellene bontani a falakat (Fordították az ELTE BTK horvát szaka műfordító műhelyének hallgatói: <i>Beloberk Petra, Kanizsai Dorottya, Lajos Máté, Perak Dalma</i>)	37
NAGY DÁNIEL Testhőmérséklet; Boldog; Aki szerelmes	47
KÓBOR ADRIÁNA FÜRDÉS VÁJT VÁLYÚBAN ... (késleltethető); Improvizáció	50
SZŐLLŐSY BALÁZS Négy Bugge Wesseltóft-koncert között; Mohamed hazahúz; Viszlát, és kösz	55
„...bármilyen tudás elengedése az önkéntes halál felé mutat” (Klajkó Dániel beszélgetése <i>Kemény István</i> nal)	58
FARKAS ZSOLT A magyar nyelvtörténeti diskurzus problémái	64
LŐRINCZ CSONGOR A rezonancia biopoétikája	83

mérlegen

KOC SIS LILLA	Kényszerített pillanat (Csutak Gabi: Csendélet sárkánnyal)	105
KL AJKÓ DÁNIEL	„Igazi nagy költő szeretnék lenni” (Kemény István: Nílus)	108
FAZEKAS SÁNDOR	Töredezettségmentesítés (Szilasi László Luther kutyái című regényéről)	112
GÖMÖRI GYÖRGY	Szilasi László: Luther kutyái	114
MÁRJÁNOVICS DIÁNA	„Jár a képzelet, mint a huzat” (Szív Ernő: Meghívás a Rienzi Mariska Szabadidő Klubba)	116
BALÁZS-HAJDU PÉTER – MACZELKA CSABA	„Jobb aranyat csinált a császáráénál is” (Fazekas Sándor [szerk.]: A szebeni Nicolaus Melchior-nak tulajdonított alkímiai mise és utóélete)	119

művészet

PATAKI FERENC	Laci (Rajzvázlat Miklosovits Lászlóról)	123
---------------	---	-----

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ	A regény és az ujjam	124
-----------	----------------------------	-----

Illusztrációk

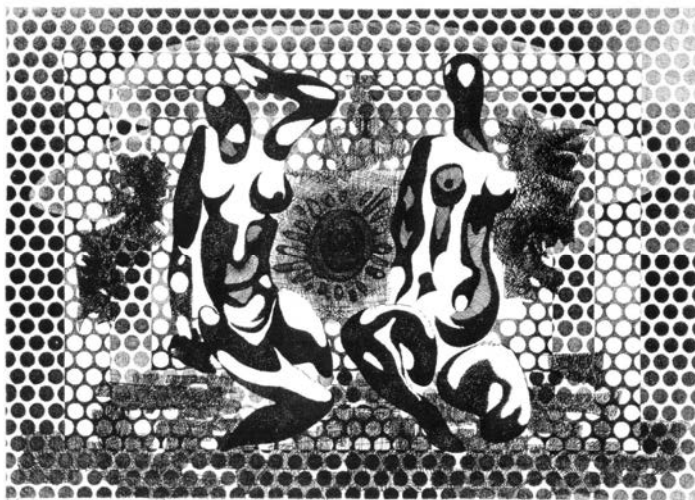
Válogatás MIKLOSOVITS LÁSZLÓ kiállításának anyagából (Tiszatáj Galéria, 2018. október 11–26.) a címlapon (*Magyar történet*), a 3., 14., 23., 82., 107., 118. oldalon és a belső borítón.

Európai elsőkönyvesekről

18 éve indult a Francia Intézet kezdeményezésére a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál keretében az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválja. Évente közel húsz fiatal író vesz részt ezen a találkozón az európai kulturális intézetek, a EUNIC és a könyvfesztivál meghívására. Katalógus készül első, a hazájukban díjat nyert regényükből vagy prózakötetükből vett részletekkel az eredeti nyelven, angolul és magyarul, fordításokat közölt a műveikből a litera.hu, évekig a *Lettre* és az *Élet és Irodalom* is, s a sikeres bemutatkozás után sokuknak egész kötete megjelent magyar kiadóknál. Angol, francia, ír, holland, belga, portugál, spanyol, olasz, ciprusi, német, svájci, osztrák, dán, norvég, finn, észt, lett, lengyel, cseh, szlovák, szlovén, horvát, román, bolgár és magyar pályakezdő írók voltak az évek során az elsőkönyvesek között. Közük volt Dragomán György és Grecsó Krisztián, magyarul is megjelent kötete utóbb olyan szerzőknek közülük, mint a svájci Arno Camenisch, a belga David van Reybruck, a román Filip Florian, a lett Inga Žolude, a francia Olivier Bourdeut, az osztrák Verena Rossbacher, a németül író délszláv Saša Stanišić, a finn Tommi Kinnunen, az olasz Alessandro Mari, a cseh David Zábranský és Dora Čechova, a lengyel Weronika Murek, a portugál Rui Cardoso Martins, a holland Gerbrandt Bakker, a ciprusi Maria A. Ioannou és még sokan mások.

A Tiszatájban most a tavalyi elsőkönyvesek írásaiból közlünk válogatást.

Karádi Éva

HOSSZÚ, FORRÓ NYÁR

MATTEO TREVISANI

Fulgur Conditum Summanium

Másnap visszamentem a Forum Romanumhoz. Szombat reggel volt, az egész területet napszemüveges, színes túraruhás turisták lepték el. Az idegenvezetők mikrofonba beszéltek, miközben esernyőkkel és kis botokkal hadonásztak.

Fáradt voltam, egész éjjel azon a szertartáson járt az agyam, aminek véletlenül lettem részese, mégsem jutottam semmire. Mielőtt mindez megtörtént, az utóbbi heteket azzal töltöttem, hogy az antik mágia történetéről szóló kurzusomra készültem, amit októberben kellett volna megtartanom. Évek óta tanulmányoztam az ókori mágiát, a rítusokat, amelyeket azért tartottak, hogy lecsendesítsék az istenek haragját, vagy hogy elűzzék az ellenség szerencséjét. De a tegnapi szertartás semmi eddigihez nem volt fogható. A mágia hagyományában a helyszínek létfontosságú szerepe van, szóval az sem lehetett véletlenszerű, amit én pillantottam meg a Dioszkuroszok oszlopainak tövében. Bíztam abban, hogy ha megtalálom a pontos helyet, ahol a szertartás zajlott, további jelekre bukkanok majd.

A Via dei Cerchin hagytam a robogómat, majd a Via San Gregorio felőli bejáraton mentem be: azt terveztem, hogy innen felmegyek a Palatinuson a Szent Sebestyén-templomig, aztán a Farnese-kerttől jobbra elterülő lépcsősoron sétálok le a Forumhoz. Megváltottam a belépőt, majd igyekeztem eltűnni a tömegben. Attól félttem, hogy valaki követ, bár én magam sem értettem, honnan jön ez az aggodalom. Elkezdtem véletlenszerűen bolyongani, úgy tettem, mintha érdekelnének a dolgok, amiket megpillantok, de valójában semmire sem tudtam koncentrálni. Végül, amikor már biztos voltam benne, hogy egyszerű turistának tűnök, elindultam a hely felé, amire emlékeztem.

A Via Sacra végéből láttam a Tabularium oszlopsorát. A Tabularium teraszát használtam viszonyítási pontként, hogy megtaláljam a szertartás pontos helyszínét valahol Castor és Pollux antik templomának oszlopai körül.

Az ikertestvérpár története kapcsán különböző antik hagyományok keltek szárnyra. Legendájuk az égbolt megfigyelése közben született meg. Léda, Spárta ki-

* Matteo Trevisani (1986, San Benedetto del Tronto) olasz író és újságíró, a *Nuovi Argumenti*, a *Rivista Studio* és az *Ultimo uomo* munkatársa.

A villámlás könyve az első regénye. A szerző és a nevét viselő elbeszélő izgalmas útra viszik az olvasót Róma különböző korszakain és titkain keresztül, a villám ősi kultuszának nyomait követve, le egészen az alvilágba, majd vissza az élők (vagy magukat annak vélők) közé. A jóslás tudományának ősi római hagyományára és antik latin forrásokra építve *A villámlás könyve* halál és újjászületés lenyűgöző története, amely két dimenzió és két világ között jár át, egy tér-idő kontinuumban kapcsolva össze a mai fővárost az ősi várossal, ugyanakkor eredeti és meglepő könyv a felnőtté válásról.

rálynéja hozta őket napvilágra, miután együtt hált Zeusszal, aki Hattyú képében csábította őt el. Nem véletlen, hogy a Hattyú csillagkép az égen éppen az Ikreké mellett helyezkedik el.

A mítosz szerint, amint Léda hazaért, egyesült férjével, Tündareósszal is, majd ebből a kettős egységből született Castor és Pollux, görög nevükön Kasztor és Polüdeukész, a kiváló lovas és az ökölvívó. Rengeteg történet született a testvérpárról, a leghíreseb mese szerint együtt indulnak útnak Iaszónnal és az argonautákkal az aranygyapjú nyomában. Egy másik legenda szerint az ikrekkel együtt két lánygyermek is született, az antik történelem legnagyobb háborújának hősnői: Helené és Klütaimnésztra.

Spártából végül Rómába, egyenesen a Forum Romanum központjába ért az ikrek kultusza, templomukat Vesta temploma mellett építették meg. Kettősségüket titokzatosság, furcsa erők, elfeledett és titkos nyelvek, valamint a jövőbe látás különleges képessége lengi körül: egyszerre képviselik az elkülönülésben lévő egységet és az egységben lévő elkülönülést. Ahogy belegondoltam, magától értetődő volt a hasonlóság a legendához, mely Romolusról, Remusról és Róma rejtélyes születéséről mesél.

Miközben a Via Sacrán sétáltam, megpillantottam egy faragott gránittömböt, amely a három oszlop egyike mögül látszott ki. Meglepődve saját bátorságomon átgrottam a kordont, majd sietősen fedezékbe vonultam.

A félelem helyét egyfajta izgatottság vette át, soha nem éreztem még ilyet.

Csak néhány lépést tettem, és azon kaptam magam, hogy máris az első oszlop mögött vagyok. Amit az előbb távolról láttam, egy antik alapzat volt, amelyet mára megviselt az idő. Közelebb léptem, a háttérben turisták és idegenvezetők zajongását hallottam.

El tudtam képzelni a nagy szobrot, mely ezen a talapzaton itt állhatott, minden bizonnyal valamelyik istenséget ábrázolta, a helyszínből kiindulva talán Vesta vagy Herkules lehetett. Közelebb léptem, és arra lettem figyelmes, hogy egy fekete madár csipegeti a körülötte lévő sárguló fűvet. Holló volt. Mosolyogtam, amolyan szerencsehozó jelnek vettem, éreztem, hogy jó helyen járok.

A talapzat önmagában nem volt különösen érdekes, egy másfél méteres négyzet, lemértem a kezemmel: körülbelül két tenyér magas. Magam sem tudtam, pontosan miért, de megérintettem a kő közepét. Talán azt vártam, hogy valamiféle melegséget érzékelek, mint a felfedező, akik a nemrég kialudt tábornút paraszában keresnek nyomokat. Semmit nem éreztem.

Megsimogattam, az előző este látott szertartásra gondoltam. Meg voltam róla győződve, hogy valamit a kőre helyeztek, és a három fáklya fénye akörül táncolt.

A holló továbbra is körülöttem repkedett, már-már örömmel fogadtam jelenlétét. Amikor a jobb kezemről a farmernadrágomba töröltem a port, észrevettem, hogy a kő földes és fűvel benőtt részén egy felirat áll.

Leguggoltam, hogy megfejtsem, közben néha-néha megfordultam és körülnéztem, nehogy váratlanul tetten érjen valaki. Kézzel arrébb toltam a talapzatot fedő kőlap egy részét.

Három különálló betű tűnt fel:

F C S

Készítettem egy fotót a telefonommal, majd becsúsztattam a zsebembe. Utoljára ránéztem a hollóra, úgy tűnt, mintha viszonozná a pillantásomat. Aztán újra átugrottam a kordont, és igyekeztem elvegyülni a Via Sacrán sétálgató tömegben.

Csak egy dologban voltam biztos: aki azt akarta, hogy meglássam az előző esti szertartást, azt is akarta, hogy megtaláljam ezt a feliratot.

Egész éjjel a számítógépet és az egyetemi történelemtankönyveimet bújtam. Első lépésként kinyomtattam a Forum Romanum térképét, és bejelöltem rajta az előző este történetek pontos helyét. Néhány óra leforgása alatt az íróasztalomon felhalmozódtak a latin feliratokkal teli lapok, képek már nem létező szobrokról és szertartások leírásai, amiknek viszont az általam látottakhoz semmi közük nem volt.

Nagyobb szerencsém volt a kőbe vésett betűkkel kapcsolatban. A felirat rengeteg jelentése közül az egyik a *Fulgur Conditum Summanium* kifejezés volt, azt a helyet jelölte, ahol régen villámcsapás érte a földet. Az antik Rómában nagyon tisztelték a villámokat, úgy hitték, az isteni akarat közvetítői. A rómaiak a villámlás kultuszát és a villámok ismeretét az etruszk mitológiából vették át, ők helyezték elsőként minden jelenségüket különböző istenek oltalma alá. Kilenc istenségnek volt hatalma a villámlás felett.

Lassacskán a kultusz leegyszerűsödött. A legenda szerint az éjszakai villámok egészen a pokolig vájtak utat maguknak, olyan intenzitással, hogy az ember térde beleremegett. Annak a gondolata, hogy a felettünk történő jelenségek gyökeret ereszthetnek az alattunk lévő világban, számtalan következményt von maga után, még azt is feltételezhetjük, hogy a föld mélysége az ég titkait rejt magában, és ugyanez fordítva is igaz. A derült égbolt mellett is előforduló nappali villámok viszont Jupiter, az istenek atyja tulajdonába tartoztak, akinek nyilai Róma ellenségét találták el, szétkergetve így hadseregüket. Summanus egy kisebb istenség volt, aki a pokolba érkező éjjeli villámokat felügyelte.

Amikor a villámok a földre csaptak, átjárókat nyitottak meg az élők és a holtak világa között. Az éjjeli villám sújtotta területek olyan elátkozott helyszínekké váltak, amelyeket el kellett tüntetni a szem elől. Így a papok valódi temetési szertartást tartottak minden tárgyért vagy helyért, amibe villám csapott, aztán mindent egy nagy márványkő alá temettek, egyrészt, hogy megtisztítsák a területet, másrészt, hogy lezárják az átjárót az élet és a halál világa között. Az F C S mozaikszót vésték a márványba, ami azt jelentette: „Ezen a helyen Summanus isten villáma megrepesztette a földet.”

Summanus egy kecske külső jegyeit viselte magán, neve pedig egyértelműen a Summus Manium, vagyis a Kezek legnagyobbika, a halottak lelke kifejezésből szár-

mazott. Nem volt nehéz rájönni, ki is ő valójában: Plútó, azaz Hadész, az alvilág istene. Ahogy egy könyvben olvastam, ünnepe június 20-ára esett, amikor rengeteg zarándok gyűlt össze az emlékének szentelt templomban a Circus Maximus közelében, hogy tiszteletét fejezze ki az isten előtt.

Lakomákat tartottak, állatokat beleztek ki, és jóvendölést mondtak. A világ akkoriban még nem egynek számított, hanem legalább kettőnek, a valóság ingázott a kézzel fogható élet és a hiedelmek világa között. Hadész éppen annyira volt valós, mint a jövő, sőt, Hadész maga a jövő volt.

Valaki azt akarta, hogy észrevegyem azt a feliratot, és megismerjem a villámok történetét. Aznap éjjel, ahogy a számítógép fénye megvilágította arcomat, azon töprengtem, miért éppen hozzám kellett eljutnia ennek az üzenetnek? Mégis mit kellene kezdenem vele? Az jutott eszembe, még ha egy hatalmas hibáról volna is szó, még ha össze is keverték volna engem egy másik személlyel, kell, hogy legyen valamiféle jelentése ezeknek a furcsa szavaknak. Olyan volt, mint amikor abban próbálunk értelmet keresni, hogy a földre esett könyv miért éppen egy bizonyos oldalon nyílik ki: próbáltam megfejteni, hogy a világ vajon miért sodorta utamba a villámokat, és mégis mit kellene velük kezdenem.

Fekete méhek

Ahogy átsétáltam a Campo de' Fiorin, megálltam néhány pillanatra Giordano Bruno szobra előtt. Kívülről tudtam élete történetét, Nolához, Párizshoz, Oxfordhoz és Velencéhez való kötődését, sőt valamilyen furcsa módon úgy tekintettem rá, mint amolyan nevelőapára, bizonyos szempontból az is volt nekem. Egyetemi pályafutásom első vizsgája *De l'infinito, universo e mondi* című könyvéről szólt, ez olyan belső ébredések sorát indította el bennem, amely aztán egy tetoválásban öltött elpusztíthatatlan jelet a jobb karomon: Brunót ábrázolta, lángok nyaldosták, körülötte bolygók, amelyeknek létezését feltételezte, a képen ez az írás futott körbe: *Qui auget scientiam auget et dolorem*. Valóban úgy gondoltam, hogy minél többet tudunk, annál nagyobb a fájdalomunk is? Nehéz kérdés, de az biztos, hogy rég felhagytam azzal, hogy vágyakozással gondoljak a boldogságra, inkább amolyan gyermeki játékként tekintettem rá, számomra olyasmi volt, amin az ember akkor ábrándozik, ha esténként fáradt, álmos, és nem képes semmi mást csinálni. Vagy talán éppen egy apró lépés lett volna a tudatosság irányába? Ahogy Mulini lakása felé sétáltam, és közben megpróbáltam a lelkem mélyére ásni, azt gyanítottam, hogy ezt a bizonyos lépést én már megtettem. Otthagytam a szobrot, és tovább haladtam a Librari tér felé.

Felszóltam a kapucsengőn, megmondtam a nevem, és hogy a professzorhoz jöttem. Felmentem a legfelső emeletre, és egy színesbőrű lányt pillantottam meg, aki a küszöbre csúsztatva a lábát, így támasztotta ki az ajtót. Egyszerre keveredett benne valamiféle karibi és keleti vonás, fekete haja a tarkóján volt összefogva. Fogalmam

sincs, miért, de azt képzeltem, hogy hátul egy masni van rajta. Nem lehetett idősebb huszonöt évesnél, visszafogott volt, de gyönyörű.

– Szóltam a professzor úrnak, már várja – mondta, és intett, hogy lépjek be. Bólintottam és megköszöntem.

Ahogy beléptem az előszobába, ami egykor egy értelmiségi szalonként működő tágas helyiségbe vezetett, észrevettem, hogy sok minden megváltozott. Emlékeztem egy 1300-as évekbeli oltárképre, amely a lakás legsötétebb zugába volt rejtve, nehogy a napfény tönkretegyje. Most nem láttam sehol. Minden rendezett volt és patyolattiszta, nagyon különbözött attól a bohókás összevisszaságtól, ami néhány évvel ezelőtt étellel töltötte meg a lakást.

A dolgozószobához a szalonon át vezetett az út, a magányosan álló zongora tetején megpillantottam Letizia egyik bekeretezett fiatalkori képét. Beléptem a dolgozószobába: Mulini az ablak mellett üldögélt, egy faragott bot fogantyúján pihentette mindkét kezét. Nem így emlékeztem rá, eljárt felette az idő. A Giubbonari utcát figyelte, arcán gúny és rosszallás tükröződött.

– Tanár úr – szólítottam meg.

– Trevisani – válaszolt, anélkül hogy felém fordult volna –, mi az akarat ellentéte?

– A szükség, tanár úr.

Barátságosan kuncogott, köhécselve bólogatott hozzám. Majd megfordult, és a bot segítségével közelebb jött. Néhány másodpercre megöleltük egymást, arcszesz és pipadohány illata érződött a bőrén. Szerettem ezt az illatot, múltbéli dolgokra emlékeztetett. Az íróasztalhoz ültünk, mint a régi szép időkben, amikor a diplomamunkámról eszmecseréztünk.

Megemlítettünk néhány jelentéktelen dolgot, főleg én beszéltem. Ő azt mondta, nincs sok mesélőnivalója, felesége halála óta minden napja egyformán telik. Csak Ines – minden bizonnyal az engem fogadó lány – jelenléte nyújt hatalmas segítséget a ház és a könyvtár gondozásában. Meséltem neki különböző munkáimról a folyóiratnál és a könyvkiadónál, meg a felderítő útjaimról. Meglepődött, hogy teljesen felhagytam a tudományos pályával.

– Nagy tudós lett volna magából, ha akkor rám hallgat. Az biztos, hogy soha nem lett volna híres, de az csak használna. Milyen kár.

– Hoztam valamit – mondtam, próbáltam figyelmen kívül hagyni a szavaiban rejlő fullánkot. Igaza volt, sok minden lehetett volna belőlem, többek között az ókori történelem tudósa is.

Elővettem vászonszatyromból a piros dobozt, amit Silvia lakásából loptam el, és a hatalmas, sötét faasztalra csúsztattam. Mulini kinyitotta, kezébe vett egy követ, és mielőtt még azt a szemétől pár centire emelhetné volna, mellkasára ejtette távollátó szemüvegét, majd elsápadt.

Ezután heves lelki felindultság közepette tért magához. Eltelt néhány perc, újra megnézte mind a hat követ, majd mielőtt az utolsót is letette volna, mélyen a szemembe nézett.

– Honnan szerezte ezeket?

– Egy barátnőmtől. Megmutatta, mert nincs tisztában az értékükkel. Gondoltam, ön talán segíthet.

Bólintott, visszazárta a piros dobozt, és gondolataiba mélyedve hátradőlt a párnás karosszékekben. Úgy tűnt, mintha hatalmas belső tusát vívna önmagával, kényelemben helyezte hát magát, hogy nyugodtan dönthessen arról, mit mondhatna.

– Az biztos, hogy tudok segíteni – mondta. Nem sokkal később kiment a szobából, el is feledkezett a botjáról. Hallottam, hogy Inest szólítja. Míg egyedül maradtam, körülnéztem: a dolgozószoba éppen olyan volt, amilyennek emlékeztem, nem túl nagy, a terjedelmes polcok könyvekkel voltak teliszúfolva, egészen a plafonig értek, itt-ott néhány fából készült irattartó, a levegőben pedig dohány- és papírszag. Minden ugyanolyannak tűnt, mint régen, kivéve egyetlen részletet. A trecentós oltárkép az ablakkal szemközti falon volt elhelyezve: Jézus keresztről való levételét ábrázolta, amely így, utólag, van der Weyden műveihez hasonlított. Volt valami brutális abban, ahogy az a vakító fény megvilágította, nem is tudom, hogy lehetséges-e, de az volt az érzésem, mintha a Jézus meztelenségét takaró élénkpiros lepel már kissé kifakult volna.

– A túl sok fény ártalmas – bökte oda a tanár úr, mikor visszajött, és észrevette, hogy az oltárképet bámulom. – Bizonyos dolgoknak a sötétség mélyén kell nyugodniuk, amint felfedik őket, elveszítik értéküket.

– Mint némelyik egyiptomi szobornak... – tettem hozzá.

– Pontosan. Vagy, ahogy Nietzsche figyelmezteti az olvasót a *Vidám tudomány* elején: nimfája azzal játszadozik, hogy felfedi a szobrokat, lerángatja a leplet a márványról, hiszen nem tudja, hogy a felfedett igazság már nem több, mint vélemény.

Kezében vaskos könyvet tartott. Újra leült az íróasztalhoz, miután közben elment mellettem.

– Tudom, honnan származnak ezek a kövek. El is fogom mondani, aztán visszaadom őket, és arra kérem, hogy soha többé ne jöjjön ide. De előbb engedje meg, hogy elmeséljek egy ősi történetet egy családról, jobban mondva egy család csonka ágáról és a halottak egyik istenéről, akiről már mindenki megfeledkezett.

Kihúztam magam, és figyelmesen hallgattam.

IVANA DJILAS

A ház

Az orosz

– El kell ásnunk József szobrát – mondja furcsa lelkesedéssel a férjem. – Emlékszel arra a párra, akiket a nyáron ismertünk meg? Tudod, a hollandok. Mesélték, hogy árulták a házukat, sokan meg is nézték, de egy istennek se tudták eladni, és akkor valaki azt javasolta nekik, hogy el kell ásniuk egy Szent József-szobrot úgy fordítva, hogy a bejárati ajtó felé nézzen. És egy hét múlva megjelent egy bevándorló, akinek gyorsan kellett házat vennie, még mielőtt a családja is megérkezne Hollandiába. És három napon belül aláírták a szerződést, és elintézték minden papírmunkát. Azért, hogy minél gyorsabban kiköltözzenek, még valami plusz pénzt is kaptak, és még a bútorok egy részét és a konyhát is megvette tőlük az új tulajdonos. Úgyhogy vettem egy József-szobrot, karjában a Kisjézussal.

– A sok hülyeségnél, amit elmondtál, sokkal jobban érdekel, hogy hol a fenében találtál egy ilyen szobrot.

– Fölásták az egész várost, tudod. Hosszan araszoltam a dugóban, amikor észrevettem egy kegytárgyakra szakosodott boltot, gyertyákkal, keresztekkel, szobrocskákkal. És eszembe jutott az a holland pár és a József-szobor. De nem tudtam leparkolni, mert a környező utcákat is föltúrták. Olyan gyorsan változik a város, hogy képtelenség megjegyezni, mi hol van. Alig tudtam ismét megtalálni a boltot. Bementem és megkérdeztem, van-e Szent Józsefük. Mindenféle szobor volt ott, az asztali betlehem apró, kerámia- és fafiguráitól a méteres, viaszból faragott szent családig.

– Jól fest majd, ha Mária feje elkezd olvadozni. És egyáltalán, hova teszed majd?

– Nem tudtam eldönteni, hogy egy kis faszobrot vegyek, vagy egy nagyobb kerámiajózsefet. Végül a nagyobbat vettem meg, mert olcsóbb volt. Nem valami nagy műalkotás, de ahhoz, hogy elássuk, nagyon is jó lesz, az a fontos, hogy Józsefet ábrázolja. Nem tudom, az is fontos-e, hogy a karjában ott legyen a Kisjézus is, de ártani biztos nem árt.

Elképzelem, ahogy a hithű ateista férjem belép abba az átszellemült boltocskába, a lángoló fejek közé, és megkérdezi, van-e Szent József-szobruk.

* Ivana Djilas színházi rendező és neves publicista, Belgrádban született 1976-ban, 1999 óta Szlovéniában él. Művész. Szabadúszó. A karrierjének él. És a családjának. Az első házasságában, egy örökbe fogadott és egy fogyatékos gyerekkel. Házzal, banki kölcsönnel, tudományos fokozattal és némi súlyfelesleggel rendelkezik. *A ház* az első regénye, lebilincselő stílusban, tele keserédes iróniával.

– Az elárusítónő megkérdezte, milyen alkalomra kell, és én azt hazudtam, hogy már a betlehemet készítem. Mire a legdrágábbakat kezdte mutogatni, és én szégyellhettem magam, hogy a legolcsóbbat veszem meg.

Minden nap úgy tűnik, elértük a legmélyebb pontot. A tulipánfa átültetése már kifejezetten mély volt, noha romantikus is, de a babona és a szobor elásása már földmélyi mélységeket jelent.

Egyszer, jó ideje már, meggyújtottunk egy vudubabát. Nem igazi vudubaba volt, csak egy kis gondúzó bábu. Az embernek a párnája alá kellett rakni, és akkor éjszaka, álmában a bábu elűzte a gondokat. Mi meg, az építési vállalkozóval való csúnya ügyek végén, még az előző lakásban, amikor a pasi mindent tönkretett, meglopott bennünket és lelépett, elhatároztuk, hogy a gondúzást egy kicsit meggyorsítjuk, és megbeszéltük, hogy elégetjük a bábút. Abban is megállapodtunk, hogy közben csak arra kell gondolnunk, hogy az az ember eltűnjön az életünkben, és nem arra, hogy valami baleset történjen vele, vagy hogy dögöljön meg, noha lényegében ezt kívántuk neki. A bábút a hamutálba tettük, elszívtunk egy füves cigit, és elkezdtük elégetni. Egyáltalán nem volt egyszerű feladat, mert a bábu ruhája valami olyan anyagból készült, ami nem akart meggyulladni, és mi bepánikoltunk, hogy soha nem fogunk megszabadulni a pasitól és a disznóságaitól. Egy csomó ideig bajlódunk, aztán bedobtuk a cserépkályhába. Nem állíthatom, hogy hatott a varázslat, mert a pasi már korábban lelépett a pénzünkkel, de valahogy működött az, hogy megbeszéltük: nem foglalkozunk vele többet, és valóban nem is foglalkoztunk. Talán József is segít majd abban, hogy abbahagyjam az aggódást, ne folyton csak a házzal foglalkozzam, megnyugodjak, és nyugodtan megvárjam, hogy Szent József odavezesse a vásárlónkat.

– Van egy kis gond. A bejárati ajtónk előtt járólapok vannak, aztán meg már az aszfalt. Hogy fogjuk elásni a szobrot?

Erre nem gondolt.

– Mi lenne, ha a zöldségesbe tennénk, az tulajdonképpen a háznak ugyanazon az oldalán van, ahol a bejárati ajtó, kicsit srégen ugyan, de szerintem még jó lesz. Az a fontos, hogy abban az irányban legyen, amerről az emberek bejöhetnek a házba. Vagy elővehetnénk egy nagy virágcserepet, és abba tehetnénk.

Végül arra jutottunk, hogy a zöldségesben ássuk el. Kiástunk egy kis gödröt, még Maks is segített. Folyton csak ásunk valamit. Lassan kész szakértők leszünk. Amikor kiástuk a lyukat, titokban beletettük a szobrocskát, és a tetejére visszaültettünk egy mentabokrot, a menta nem sínyli meg az ide-oda ültetgetést. És vihogni kezdtünk, pedig nem szívtunk előtte, nem is kellett, ezúttal világos tudattal csináltuk a hülyeséget.

Néhány nap múlva fölhívtak bennünket az ingatlanosok, hogy egy orosz embernek keresnek házat. Kihangosítottam a telefont, és a férjemmel csak röhögcséltünk, mint valami kölykök. Szent József akcióba lépett. Ez már az. Az oroszok gyorsan kötnek üzletet, mert csak néhány napra érkeznek, hogy kimentsék a pénzt Oroszor-

szágból és aránylag biztonságos helyre befektessék. Kösz, Putyin. Lehet, hogy erre az emberre vártunk mindvégig. A mi oroszunkra.

Kiszállt az autóból, és a férjem rögtön azt mondta: – Ez nem fogja megvenni a házat. Nézd, 400 eurós cipője van.

A konyhaablakból láttuk a fényes, fekete autóját, amelyet a félig elvadult, rendezetlen kertünk porában parkolt le. Az autóból egy igazi orosz szállt ki, legalábbis szerintem ilyen egy igazi orosz. Egy tündérszép kislánnyal és a várandós feleségével érkezett. Fényesre kefélt cipőjével a második lépésnél belebotlott a műanyag teherautóba, amelyet Maks parkolt le a járda közepén, és a cipőjére borult a teherautó egész rakománya. A kislánya olyan volt, mintha egy magazinból lépett volna elő, nyilván nem fogja soha a sarat túrni és a traktorral földet furikázni. Ez egy teljesen fölösleges kör lesz, most fél órát udvariaskodhatunk valami miatt, amiről mindannyian tudjuk, hogy nem fog megtörténni. Szerencsére az ingatlanügynökség aznapra hat házlátogatást szervezett nekik, úgyhogy aránylag gyorsan elmentek.

– Nincsenek arany csapjaink – mondta a férjem.

Kellemetlen tud lenni, ha valaki úgy ítéli meg, olcsójános vagy.

A tulipánfa

– Magunkkal vihetjük a tulipánfát?

– A tulipánfát?

– Igen. Hisz a miénk. Illetve Maksé.

– Te megőrültél, nem tépheted ki a földből. A fának gyökere van.

– Nem tépném ki, hanem óvatosan átültetném.

– Ültethetünk másikat.

– Az nem lenne ugyanaz, ezt a tulipánfát azért ültettük, hogy majd együtt növöget Maksszal, és ha már nekünk mennünk kell, jöjjön a tulipánfa is.

– De hisz itt tovább növégethetne.

– Az új tulajdonosok kivághatják, vagy lemetszhetik az ágvégeit, és többé nem nőne a magasba, megnyomorítanák.

– Te most komolyan beszélsz?

Nem válaszoltam.

– Nem ültethetsz át egy fát. Az nincs összhangban a fa természetével. A fának huzamosabb időre van szüksége, hogy nőjön és fejlődjön, nem veheted ember-számba. Ha egy öregember fát ültet, tudja, hogy ő nem ül majd a hűvösében, mire a fa megnő. A fák arra emlékeztetnek bennünket, hogy a világ előttünk is létezett, és utánunk is létezni fog, már nélkülünk. A fa átültetése szimbolikus melléfogás.

– Az otthon eladása is szimbolikus melléfogás.

– Ez egy ház. Csak egy ház.

Ismét nem szóltam egy szót sem.

– És hová ültetnéd, hisz panelban fogunk élni.

– Az épület elé.

– A városközpontban nem ültethetsz csak úgy el egy hatalmas fát az épület elé. Megvannak erre az illetékes szolgálatok, a városrendezési és még ki tudja milyen zöld tervek. Ne mondd, hogy soha nem láttad, hogyan metszik a fákat. Őrütség ez az egész. Tulajdonképpen miért is beszélgetünk ilyesmikről?

Szünet.

– És ha a városi parkba ültetnénk? A várdombra? Ott annyi fa van, hogy észre se vennék.

– Nem, te tényleg nem vagy normális.

Szünet.

– Nem fogok fákat átültetni.

Rövid szünet.

– Tényleg nem.

Másnap sétálni megyünk a városközpontba, a parkba. Nagy park. Inkább hegy. Sok fa nő rajta. Erdőnyi. Megfelelő helyet keresünk a tulipánfánkknak. Ez a fa akár húsz méteresre is megnőhet, megfelelő térre van szüksége. Maks ide-oda szaladgál, és egy útközben talált pálcával hadonászik. Időnként elesik. Csupa sár. Ma nagy divat a gyereket úgy nevelni, hogy kapcsolatban maradjon a természettel, ezért nem akadályozzuk a fölfedezésben. Emiatt folyton sárosnak kell lennie.

– Ide! – teszek egy teátrális mozdulatot.

– Oké – mondja a férjem.

Összeesküvők lettünk, szeretem őt, amiért ezt rám hagyta. Hazamegyünk.

Kiássuk a fát egy hatalmas földlabdával, hogy ne sérüljenek a gyökerei. Ez azért eltart. Nagyon sokáig. Nincs megfelelő szerszámunk, valami régi, túl kicsi ásólapátokat használunk. A gyökérlabdára egy lepedőt tekerünk, mivel nincs valami régi darab, azok közül használunk föl egyet, amin aludni szoktunk. A barátainktól kölcsönöztünk egy utánfutót. Ekkor rájöttünk, hogy nincs az autónkon vonóhorog, ezért egy autót is kölcsönkértünk. Ha elkap bennünket egy rendőr, ahogy a városi parkban autózunk, majd a tulajdonost bünteti meg. Föltesszük a fát. Nagy már, sokat nőtt az öt év alatt. Gumipókokkal fixáljuk. Remélem, menet közben nem fog az útra borulni. A hátsó ablakon át nem látni semmit. Várjuk a sötétet.

Az alvó Maksot betesszük a hátsó ülésre. Nem hagyhatjuk egyedül otthon. Jól betakarjuk. Elautózunk a parkba. Behajtottunk a tilosba, és az erdei úton kanyargunk a kiválasztott hely felé. Egy autót látunk útközben, az út mentén áll, a lámpái lekapcsolva. Valószínűleg szexelnek benne. Odaérünk. Éjszaka minden másként fest. Nagyon sötét van. Az autólámpák fényénél látunk neki az ásásnak. A sok ásástól már mindenem fáj. Egyáltalán nem könnyű munka. Az erdőben a föld eleinte laza, de ahogy mélyebbre jutunk, egyre tömörebb és átszövik a gyökerek, amelyeket nem lehet átvágni. Elfáradok és abbahagyom. A férjem mint egy megszállott vagdossa a gyökereket, eldöntötte, hogy ezt a baromságot mielőbb befejezi, ha már nyakig benne vagyunk. Fázom. Már egy órája ásunk. Én még alszom is egy sort az első ülés-

sen, magamra terítem az egyik takarót, amit Maksnak hoztunk. Figyelem a férjemet az autó fényszórójának sugarában, olyan szexi. Mi lesz, ha majd nem gyújt az autó, mert lemerítettük az aksit? Aggódom, nehogy valaki arra jöjjön. Aligha tudnánk elmagyarázni, hogy a saját fánkat költöztetjük. Miért nem foglalkoznak inkább a szexelőkkel? Nem maradhatunk tovább. Úgy döntök, elég mély már a gödör. A gyökér majd tovább nő. Segíték a férjemnek leemelni az utánfutóról a fát. Néhány ágát le-törtük. A kisebbek közül. Kinövi majd magát. Valamikor majd eljövünk megmetsze-ni, kialakítani a lombját. Betemetjük a gyökerét. Fölébresztettük a bogarakat. Egy kicsit ferdén ültettük el. Egészen kicsit. Remélem, nem fog emiatt harminc év múlva kidőlni.

Maks fölébred.

– Anyuci, pisilni kell.

És megöntözi a fánkat.

– Fázom, szeretnék hazamenni.

– Megyünk, kicsim. Befejeztük.

RAJSLI EMESE fordítása

KORPUSZ

WERONIKA GOGOLA

Apránként

Nyolcadik óra

[...] Nálunk nem volt szabad káromkodni, a legcsúnyább káromkodásunk a *francba* vagy a *fene* volt. Milyen kár. Az embernek néha ki kell mondania azt, hogy *kurva*. Ez így van jól, és ha jó, ha rossz valami, akkor a *kurva* illik oda a legjobban. Ez az igazság. Lehet, hogy azért, mert azok a legjobb szavak, amikben „r” betű van. Mint az ibrik, a gyömbér, az az író, Imre, vagy mint az én keresztnemem. De nálunk nem lehetett azt mondani, hogy *kurva*. Ezért szerettem annyira mamához és papához menni. Mama a konyhában varrt a varrógépnél, papa ült a szobában a tévé előtt, lenémította a politikusokat, és teli torokból üvöltött: *Te pina! Te pina! Te kibaszott kurva!* Ez nagyon tetszett nekem. Aztán a papa kikapcsolta a tévét, és velünk fetrengett a szőnyegen. Tevéset játszottunk, és a hátán portól tüsszögve jártuk körül a Matejko utcai apró lakást. Aztán egyszer, amikor már vagy sorban a tízediket tüsszentettem, úgy döntöttem, hogy kipróbálom ezt a szót, és hangosan azt kiáltottam, hogy *kurva!* De mama borzasztóan rám kiabált, és büntetésből nem mehettem fagyizni Argasińskihez. Ismét bebizonyosodott, hogy nincs igazság ezen a világon. Teresa néni mindig azt mondta: *Amit szabad Jupiternek, nem szabad a kisökörnek*. Ez nagyon nem tetszett nekem.

Különben is, ez nem csak a gyerekekről szól, a legrosszabb mégis kislánynak lenni. Kisfiúnak lenni sokkal egyszerűbb. Ha verekszel, senki nem csúfol *godzillának*, mindenki azt mondja rád, hogy *klassz srác*, pisilhetsz állva az erdőben, és nem kell félned, hogy beléd megy egy kullancs, mondhatod, hogy *kurva*, amikor csak akarod, nem kell jól tanulnod, lehetsz ministráns, és kereshetsz pénzt karácsonyi énekekkel, nem kell porszívóznod és mosogatnod, nem kell hosszú hajat hordanod

* Weronika Gogola (Nowy Sącz, 1988) fiatal lengyel író nő Olszyny falujában nőtt fel, és úgy határozott, ennek a helynek szenteli debütáló prózakötetét. A krakkói Jagelló Egyetemen ukrán szakon végzett. Szlovákból és ukránból fordít. Első kötetével háláját szeretné kifejezni mindazért, amit szűkebb pátriájától kapott.

Az ember életének legjobb történeteit apránként, darabokban meséli. Teljesen úgy, mintha egy báráttal ülne együtt, és elkezdene neki mesélni: magáról, a falusi gyerekkorról, Anyuról, de még többet Apuról, nagynénikről, nagybácsikról, unokatestvérekről. Az ilyen alkalmakkor az a lényeg, hogy normálisan beszéljen az ember – kitörések nélkül, pátosz nélkül, szegény nélkül: az első megpillantott tűzvészekről, a veszteségekről, amelyek felkészítenek a következő távozásokra, a varázslatokról, az állva pisilésről, a faluról, arról, hogy Mama lehetett volna Sting, és csak azért nem lett, mert nem volt hozzá kedve.

és a bogáncsokra figyelned, nem kell félned attól, hogy egyszer majd megjön, és *akkor cseszheted*, ahogy a nagynéném szokta mondani, nem kell a húgodra vagy az öcsédre vigyáznod, nem kell kézilabdáznod, hanem focizhatsz is, tovább maradhatsz kint biciklizni sötétedés után, még akkor is, ha nincs dinamód, de legfőképpen, legfőképpen vezethetsz simsont.

Csak ültem az ablaknál, és hallgattam, ahogy a fiúk Howaniec boltjánál megiszák a szénsavas üdítőt, és beindítják a simsonjukat, és elrobognak. És tojnak mindenre. Néha féltékenységből megátkoztam őket, amikor ide-oda robogtak, én pedig kétségbeesetten faltam a kókuszos drazsét, aminek a csomagolásán egy kalóz volt, és azt gondoltam, hogyha mi is kalózok lennénk, akkor biztosan minden másképpen lenne. Száz hordó rumot teszek rá! És megátkoztam őket újra az egyik régi varázsigémmel: *szurtupurtu rátok, ti kurvák!* Úgy gondoltam, hogy boszorkány vagyok, és hogy varázserőm van. Csak eddig unalomból nem használtam. De a folytonos motorozgatásuk tényleg elkezdett idegesíteni. Szóval azt kiáltottam: *szurtupurtu!* Teljes erőmből.

De néha érdemes átgondolni, mielőtt kimondanál egy varázsigét. Mert a szavaknak óriási erejük van, visszapattannak a csillagokról, és visszatérnek. És amikor elátkozol valakit, de ő nem visel semmi vörös ruhadarabot, akkor a varázsigé tényleg eltalálhatja őt. És valami rossz történhet.

Apával a nagybácsihoz tartottunk Rzezawába, aki házat épített, és minden nagybácsi segített neki az építkezésben. És mivel már június volt, az apák elvittek miniket, gyerekeket is magukkal. És egész nap Rzezawában, a kis tavak körül rohangáltunk és bicikliztünk. Ott elég könnyű biciklizni, mert egyáltalán nincsenek emelkedők. Esténként pedig kolbászt sütöttünk a tábortűznél. Majd füstszagúan és koszos lábakkal feküdtünk le aludni. És akkor történt, hogy Apa reggel felkeltett, és azt mondta: *Tadzik meghalt motorbalesetben.*

És akkor elkezdtem nagyon félni, és először egyáltalán nem sajnáltam Tadzikot, csak elkezdtem pánikolni, hogy ez az egész a *szurtupurtu* miatt van, de aztán elgondolkodtam azon, hogy ez tényleg csak egy véletlen. Vannak különféle furcsa véletlenek. Amikor Anya a képzőművészeti iskolába járt, az osztálytársa egy vudubábat csinált az egyik tanáráról, a szövőteremből hozott tüket pedig egyenesen a szívébe szúrta. Erre mi történt? A tanár másnap nem ment iskolába, mert szívrohamot kapott. De ez tényleg csak egy véletlen lehetett. Az volt, igaz? Úgy, mint most. Aztán elkezdtem sírni. Ekkor éreztem először, hogy a halál képes egy furcsa gombócot görgetni az ember torkába, és egy kis ideig úgy tűnik, hogy levegőt sem tudsz venni, aztán elkezdesz nagyon hangosan zokogni. Ezt többször láttam már másoknál, de velem most először fordult elő.

Mondtam Apának, hogy hazamegyek, hogy szeretnék menni a temetésre. A nagybátyám elvitt a Brzeskóba tartó vonathoz. Ekkor utaztam először haza egyedül. Vonnattal mentem Tarnówig, aztán Tarnówból busszal Olszynybe. A nagynéném szürke papírba csomagolt sonkás szendvicseket. De iszonyatosan meleg volt, és a lábam

hozzáragadt a műanyag üléshez, a sonka meg zöld lett. Utaztam ebben a kánikulában, és néztem a koszos ablaküvegen keresztül a tarnówi temető hullámos falát. Mindig is tetszett nekem, úgy hullámzott, mint a tenger, de most valahogy nem örültem, a szagtól pedig hányingerem lett. És eszembe jutott, ahogy Apa mesélte, hogy egyszer az ő apukájának a halála után hazament Krakkóból, találkozott Tadzik apjával, ő pedig elmondta neki, hogy Isten hogyan teremtette a világot: *idebaszott, meg odabaszott*, aztán eszembe jutott, ahogy Tadzik verset mond, az apja meg sírt, és akkor én is elkezdtem sírni.

A temetés előtt kiállították a koporsót a házban. Az egész osztállyal felmentünk egy nagy hegyre, amit Kosarzyskának hívnak. Borzasztóan meleg volt, és már az úton nagyon megizzadtunk és megszomjajztunk. Tadzikék udvarán a halála óta mozdulatlanul állt az apukájának a traktora. Már ott hallani lehetett az anyukájának és a lánytestvéreinek a zokogását. Mind feketében voltak, levendulás molyirtószagot árasztottak, és be volt dagadva a szemük. Borzasztóan meleg volt abban a szobában is, amiben a koporsó volt. A gyertyák még akkor is megolvadtak, ha nem voltak meggyújtva. Az ablakok be voltak sötétítve, félhomály uralkodott, de ennek ellenére is borzasztóan meleg volt. Mint egy fürdőben. A koporsó alatt egy tál víz volt. A koporsóban pedig Tadzik. Ő is mintha megolvadt volna a melegben. A szemén kétzlotys érmék. Állítólag azért, mert nyitott szemmel halt meg, és az rossz, ha a holtak még mindig ezt a világot látják. Úgy feküdt, olvadtan, mint azok a gyertyák, csöpögött az izzadság belőle és belőlünk, még a gyertyákból is, ott térdeltünk ebben a furcsa szagban, és az Üdvözlégy Máriát szavaltuk. A szobában egész végig egy bosszantó légy keringett. És mintha senki nem látta volna. Az pedig állandóan csak zizegett közöttünk, rászállt Tadzik testére, aztán a gyertyák körül repkedett, és ránk repült. Kirázott a hideg. Végül Tadzik orrlyukába szállt, amiből tényleg csöpögött valami, de az már biztosan nem az élet volt. És azután, hogy megfordult az orrában, egyenesen rám szállt. [...]

JAN KRISTOFFER DALE

Nem idevalósi

Frank a kavargó hópelyhek fátylán át meglátta a nő autóját. A kocsí az épület oldalánál állt, közvetlenül a konyhába vezető ajtó előtt. Frank bekanyarodott a bisztró elé, megállt, lezárta az autót, és keresztülvágott a parkolón. Mielőtt belépett volna, lábáról leverte a havat, sapkáját lekapta, és markával deresedő hajába túrt. 42 évesen félig ősz volt már. Az ajtóban olajszag csapta meg az orrát. A félhomályos helyiségben nem ült senki. A konyhából rádió hangja szűrődött be. A helyi csatornára volt állítva, épp ez szólt az ő autójában is. Általában countryzenét és régi dalokat sugároztak, amit szívesen hallgatott.

Felső ajka alól kikaparta a nedves dohányt, és az ajtó melletti szemetesbe dobta, piszkos ujját a kabátbelsőjébe törölte. Ellenőrizte, hogy kezén maradt-e sötét folt, nyálával átöblítette száját, nyelvét végighúzta fogain dohánymaradvány után kutatva. Aztán még egyszer megigazította a haját, mély levegőt vett, és a pulthoz lépett. A konyhába vezető ajtó nyitva állt, kihallatszott, hogy a nő odabent sertepertél. Ráütött a pénztárgép melletti kis csengőre, lehunyta szemét, és a közeledő léptek zaját figyelte. Maga elé képzelte a nő szőke haját, a füle körül göndörödő félhosszú tincseket. Arcán a gödröcskéket, pisze orrát.

– Jó estét!

Frank kinyitotta szemét. Egy hete látta utoljára a nőt.

– Szép jó estét – mondta. Kócos volt, homlokán izzadság gyöngyözött. Szeme alatt táskák puffedtek, de mindez nem számított.

– Mit adhatok?

Csak ennyi, más mondanivalója nincs? Frank abban reménykedett, hogy megörül majd annak, hogy újra látja, hogy a múltkori találkozás után szívélyesen üdvözli, vagy legalábbis megkérdi, hogy mi szél hozta erre ebben a cudar időben, pláne ilyen tájban.

Szombat este, fél kilenckor. Egész nap szakadt a hó, tíz perccel hosszabb volt az út a szokásosnál Løvjomåsheiából ide Osedalenbe.

* Jan Kristoffer Dale (1984) norvég író maga is dolgozott sörfőzdében, majd a bergeni fróiskola diákja lett, és számos novellája jelent meg. A *Munkáskéz* Dale első önálló kötete, melyért 2016-ban elnyerte az ígéretes pályakezdőknek járó Tarjei Vesaas-díjat, majd 2017-ben Dél-Norvégia Irodalmi díját.

A *Munkáskéz* novellái partszélre sodródott emberekről szólnak, akik már az iskolában sem lelték a helyüket. A szakképzetlenekről. Azokról, akik sosem hagyták el a szülői házat. Akik nem találtak párt az életben, és az elhagyottakról. Itt minden szereplőnek megvan a maga baja: a szerelemmel, a pénzhiánnyal vagy önmagával. Van, aki egy élethelyzet fogja, míg másoknak dönteniük kell, hogy mit akarnak kezdeni magukkal és az életükkel.

- Micsoda hóesés! Mintha soha nem akarna elállni – szolt Frank.
- Az biztos. Már most félek, hogy mi lesz este hazafelé – felelte a nő.
- Pláne fel oda, Lauvrakba.

A nő ránézett. Vajon nem furcsállta, hogy emlékszik rá, hol lakik?

– Négykerék meghajtású a kocsija, nem? – kérdezte Frank, de rögtön meg is bánta. Hiszen tudta, hogy a nőé az a Golf, ami kint áll a bejárat előtt. Múlt szombaton, útban kifelé jól megjegyezte magának. A személyzet mindig a konyhába nyíló ajtónál parkolt, és aznap ő volt egyedül munkában.

– Nem, csak egy öreg Golfom van, elsőkerék meghajtású.

– Akkor remélem, van autóklubos tagságja – mondta a férfi nevetve, hogy jelezze, csak tréfált. A nő is elnevette magát. Arca kipirult. Tetszett neki ez az arc. És a nevető gödröcskék. Egy hajtincs hullott a szemébe, egy mozdulattal a füle mögé tűrte.

– Nincs – mondta a nő, és megköszörülte a torkát. – Mit adhatok?

– Egy hamburgertálat.

– Italt?

– Kólát kérek.

– Itt fogyasztás vagy elvitel?

– Itt fogyasztás – felelte.

Anne felpillantott a pénztárgépről. A férfi rámosolygott, de ő nem viszonzta. Csak beütötte az összeget, és megvárta, míg Frank odatartja a kártyáját a leolvasóhoz. Utána eltűnt a konyhában. Frank egy ablak melletti asztalhoz telepedett, flanelkabátját a szék támlájára terítette. Az ablakon át bámult ki a Takarékpénztár felé. Az ő Land Roverjét leszámítva az Oserøysa tere teljesen üres volt. Frank bőfentett, szájában érezte a kása ízét. Az anyja minden szombaton tejberizst főzött vacsorára. Az apja gyerekként ehhez szokott, és kikövetelte, hogy felnőttkorában is így legyen. A szombati tejberizs hagyományát az anyja még azután is megtartotta, hogy a férje meghalt. Frank nem szerette. Nem igazi vacsora. Édes, nehéz étel, téglaként landolt Frank gyomrában, különösen az a fajta, amit az anyja zsíros tejből főzött. Bőfentett még egyet, és nyomban összerezzen, mert Anne épp egy poharat és egy üveg kólát tett elé. Frank érezte, hogy elvörösödik. Megköszörülte a torkát, és felpillantott. A nő már fordult is el. A múltkor olyan jót beszélgettek, miután André elment. Szokványos dolgokról esett csak szó. Nem olyasmikről, amikről az anyja beszélt folyton: a családról meg a szomszédokról. Falubeliokról, akiket ő alig ismert, vagy olyan családtagokról, akikkel sosem találkozott, csak az anyja beszélt velük telefonon. Az asszony az imaházi összejöveteleken is mindig rengeteg pletykát hallott, és utána neki is elmondta, hogy a faluban kinek született gyereke, ki épített új házat, kinek lett új állása, és ki vált el. Anne hátat fordított, és a konyha felé indult.

– És hogy sikerült az az interjú?

– Azt én is szeretném tudni – mondta a nő Frank felé fordulva. Karját leeresztette, a tálcát a kezében lógatta. – Szerdán volt, azóta még nem szóltak.

– Aha. De biztos jól ment.

- Remélem. Ez a hétvégi munka nem lesz elég.
- Hát nem – felelte Frank.

A nő egy darabig nézte, aztán sarkon fordult, és a pult mögött eltűnt a konyhában. A férfi homlokát kiverte a veríték, szája kiszáradt. Ivott, de a keze úgy remeggett, hogy kilötytyintette az italt. Letette a poharat, és ingujjával törölte fel a foltot. Mire Anne visszajön, kigondol valami beszédtemát. Frank végiggondolta, hogy mi mindenről mesélt a nő, amikor utoljára találkoztak: az óvodai állásinterjúról, a lányáról, aki az Északi-tengeren volt szakács, és a férjéről, aki otthagya egy másik nő miatt. Állítólag kamionos volt, Németországban és Dániában távfuvarozott, nyilván fogalma sem volt róla, milyen szerencsés. Frank egy röpké pillanatra maga elé képzelte, hogy hazamegy a nővel. Hogy megisznak együtt egy üveg bort a nő lakásán. Ő maga sosem ivott bort, de Anne nyilván szereti az ilyesmit: egy pohár bor a kandaló előtt. Beszélgetnének. Elképzelte, ahogy Anne közel hajol hozzá, és csókot nyom az arcára. Ekkor megszólalt a mobilja. Frank kivette kabátzsebéből, és a telefon kijelzőjén megnézte, ki hívja: André. Hagyta, hadd csöngjön, aztán visszatette a zsebébe. Ma este nem, gondolta. De egy perc múlva újra megszólalt a telefon, mire Anne is kidugta fejét a konyhából, és Frankra bámult.

- A tied?
- Igen. – Előkotorta a mobilt a kabát zsebéből és felvette.
- Miért nem vetted fel az előbb? – vonta kérdőre André.
- Csak beragadt a kabátom cipzárja – felelte Frank, közben látta, hogy Anne visszamegy a konyhába.
- Mit csinálsz ma este?

Frank épp suttogva közölni akarta, hogy ma nem ér rá, de Anne megint felbukkant.

- Semmit – felelte Frank.
- Hol vagy most?
- A bisztróban.
- Leugrom én is – mondta André.

MATĚJ HOŘAVA

Pálinka. Bánáti prózák

hangok

Hőség van; de a szederpálinka nem égeti a torkot: hűt, mintegy varázsütésre hűt, gátolja az izzadást; árnyékolja a napot, és szelet támaszt a testben, a tüdőben, a szívben, a tudatban: szellőt. Ülünk az udvaron a szőlőtőkék karéjos levelei alatt; a Duna illatos, az árnyékok zöldék; és, mint már annyiszor, elképedek, milyen mediterrán és görög hatást kelt minden; az ember leereszkedik a karsztvizű patak mentén néhány száz métert lefelé, leszáguld a néhány kilométeres serpentineken: és egy mediterrán szőlőtőke árnyékában üldögél, érzi a tengeri fuvallatokat, az árnyékok pedig megzöldülnek... A cigány Ion tölt nekünk; a házából (ami valójában egy különféleképpen átépített és ráépített garázs) néha felkiált egy gyerek, néha női hang hallatszik: roma nyelv, amelyet Ostravában meg Brünnben hallottam mindig a Křenová és a Cejl utcán: egy kicsit más, de mégis ugyanaz. Ion tölt és tölt: jellegzetes barna arc a kerek szemüveg mögött (örökölt nagymamaszemüveg, nem az a John Lennon-féle). A feje mögött minaret a törökök és elvadult kutyák által lakott dunai szigeten (egy darabig önálló állam volt; amikor az első világháborút követően megfeledkeztek róla a nagyhatalmak, így nem tartozott Szerbiához és Romániához sem). Jellegzetes barna Gandhi-szerű arc és minaret: mintha az ember a Mediterráneumból még tovább sülyyedne: valahova Kasmírba, Pakisztánba, Bangladesbe... De egy korty szederpálinka visszaránt. És Ion hangja...

Amikor Véna Hauserral először jöttünk el hozzá, Ion folyamatosan meglepetéseket okozott. Legfőképp a nyelvváltásokkal: rákiabált a nejére valamit cigányul, Vénával románul üdvözlötték egymást. De amikor Véna elmagyarázta neki, hogy nem román vagyok, lassan előbújtak Ionból az elfeledett cseh szavak; gyakoriságuk és folyékonyságuk fokozatosan emelkedett; néhány mondat után már tökéletes cseh mondatok voltak, az idegen akcentus legkisebb jele nélkül... Véna, aki akkor egy motoralkatrész miatt érkezett hozzá, direkt nem mondta el nekem, hogy Ion Waitzenriedben nőtt fel; hogy Waitzenriedben is élt egykor egy cigány család. Élvezte a meglepetésemet...

* Matěj Hořava (1980) külföldön él, álnéven publikál. Számos folyóiratban (Tvar, Host, Respekt) jelennek már meg versei és elbeszélései. Első könyve meditatív, önéletrajzi ihletésű, kifinomult stílusú próza, elnyerte a Cseh Könyv és a Magnesia Litera díjat. Lefordították bolgárra, lengyelre, és most magyarul is megjelenik a Typotex kiadónál.

Ion a mai napig ontja mindenféle irányban a roma, román és cseh szavakat; és onthatná még olaszul és németül is (németül néha direkt el is beszélgetek vele, ha egyedül vagyunk), mert néhány évig Torinóban és Münchenben is élt... Most a garázsában lakik, amit átépített házikóvá, amelyet kerttel és udvarral vett körül, ami felett az árnyat adó szőlőtőkék ágai tetőként magaslanak... Odabentről gyerekének hallatszik... Eszembe jut egy eset, ami rögtön az első ősszel történt meg velem. Amikor először volt énekórám a waitzenriedi iskolában, megkértem a gyerekeket, hogy énekeljék el nekem a kedvenc dalukat. A többségük egy kis egérről énekelt, akire ráküldik a macskát (és az becserkészzi); csak Mynářék Pepinája énekelt rikácsoló hangon egy néhány torz roma szónyi különös melódiát. „És miért pont ez a dal tesszik neked, Josefínka?” „Nekem teccik az, hogy aztán a férfiak elpáholták azt a cigányt azza a lécce.” „Léccel?” „Já, akkó, mikó a Gaislerék kölykét keresztelték.” Amikor a délutáni kávénál elmeséltem ezt a kocsmásos Marjának, bólogatott: „Hát még; Gaislerék Vencája azzal a léccel akkor azt a cigányt úgy agyonverte, hogy ki kellett fizetnie.” „Mi az, hogy *ki kellett fizetnie*?” És Marje nyugodtan magyarázza, hogy hát a többi cigánynak; hogy ne mondjanak semmit, és *elmenjenek*; az összes Gaisler aztán *el is ment Csehországnak*, és egyikük se mutatkozott itt többé... A romáknak mindenhol nehéz... De Ion sohasem panaszkodik. Elégedetten elégedél a garázsában nem messze a városkától, ami egy utcából és egy panelházból áll. Motorokat és autótokat szerel, és szépen lassan (néhány emigrációt követően) kivívta a biztos helyét ebben a különös Duna menti világban. Születésétől fogva ide tartozott, mégis ki kellett vívnia. A városkában, azon az egyetlen egy Duna-parti utcán élnek románok, szerbek, lengyelek, csehek, németek, törökök, tatárok, bolgárok; a környező dombokon találunk még más nációkat is (derűs horvát falvacskák!), mindenki otthon van itt; Ionnak viszont valami olyasmivel kellett kivívnia a helyét, ami teljesen idegen ettől a Duna menti Babilontól: a munkával... De nem panaszkodik: szederpálinkát tölt; arrébb a Dunánál a szél finom fehér bányaüledéket kavar fel (a port, melyet néha a *košava* – a heves dunai vihar – tizenegyedik egyiptomi csapásként a túlsó parton lévő szerb falvakra hord; most még azonban ez az üledék is mediterránnak, idillinek hat); a poros utak mentén büszke ökörfarkkórók merednek az ég felé, töretlenek, hajthatatlanok; ökörfarkkóró és minaret és a felhőtlen kék égbolt. A ház sötétjéből és hűvöséből kiszalad egy gyerek: meztelen barna gyermek, indiai, antik, balkáni: nagy, nomád, örökké hajléktalan szemű: és azon a nyelven karattyol, amelyik Európa egész Babelét átjárja, amely minden nyelvből merít, amellyel csak körülveszi magát, és amely csak néha fertőzi meg néhány szóval ezeknek a nyelveknek az argóját. Ion elmosolyodik, és folyékonyan átvált roma nyelvre: a hangja közben megváltozik; nemcsak a nyelv változik meg, hanem a *nyelv*. Lenyűgöznek a hangnak ezek a változásai, amelyeknek semmi közük az idegennyelv-tanuláshoz, nyelvtanhoz és akcentusokhoz; az emberek itt a hangjukat változtatják meg, az emberekben itt *különböző hangok* élnek egymás mellett, nemcsak különböző szavak; ahány hang, annyi húr: és harmónia, összhang, egyszer az egyik, másszor a másik, néha pedig

egyszerre több húr egyidejű pengetése. Felesleges a beszéd. Az embernek ide kellett volna születnie; sosem születik meg benne egyetlen másik hang sem, ha nem ide születik, ha valahonnan északról vándorol ide, mint én. Beszélgethetek Ionnal románul, németül: de az csak a szavak, frázisok, nyelvtani szabályok, akcentusok és mellézköngék keresése lesz; sosem lesz az a könnyed és rejtélyes átugrás egyik hangról a másikba; sosem lesz a hangoknak az az utolérhetetlen balkáni polifóniája... A gyermek fürdik a finom bánati porban; Ion pedig nevet (mégis van egy közös és univerzális hangja az egész Bábelnek), és újra tölt, mert szederpálinkából, napból és zöld árnyékokból sosincs elég...

PEŤOVSKÁ FLÓRA fordítása

KIS VIRÁG

GIORGOS PANAGI

A csábító

A szexuális forradalom első időszaka Philippe szerint az egyetlen eredeti dolog a világon. (...) Nostalgiaival gondolt vissza azokra az évekre. Tapasztalatlan volt, és tele késztetéssel, mint a többi fiatal fiú. A lányok visszafogottabbak voltak. Mindig kissé riadtan érkeztek a randevúra, fejük még tele volt a régi előítéletekkel, ösztöneik viszont teljes készségszinten álltak, és ami ebből az ellentmondásból következett, az az öröklött szerénység és a csalódottság ízletes keveréke volt bennük, mint akiket immár meggyőztek róla, hogy joguk van mindent kipróbálni. Természetesen úgy szerettek, mint minden tinédzser: ügyetlenül, sután, és némi büntudattal. Mint-hogy azonban két korszak határán érezhették magukat, ez a viselkedésük nem is közönségesnek, inkább természetesnek hatott, és paradox módon gazdagodott valamivel: minden közönségesség elfogadható lett, mert eredeti volt, a túlzott buzgalmat inkább a szenvedélynek, semmint a tapasztalatlanságnak tulajdonítottuk, a merész viselkedés az izgalmi állapoton túl arról árulkodott, hogy a szerelmesek az új idők eljövételében bízva a lehető leghamarabb szeretnének elszakadni a régi világtól.

Philippe fejben életének ebbe a szakaszába lépett. A tabuk és a régi tilalmak korláta még nem dőlt le egészen, és hogy félelem nélkül, a jövőbe tekintve megkerülhessék, a szerelmesek inkább visszafelé tekintettek, és a hagyomány útmutatását választották. Akkoriban mindenki de Sade-ot és Fourier-t olvasott, a keleti szexualitás kézikönyveit tanulmányozta. A nők mielőtt eljutottak volna valakivel az ágyig, szívesen hagyatkoztak Beauvoirra, a fiatalemberek folyton Rimbaud-t és Genet-t emlegették, a férfiak pedig nagy előszeretettel hivatkoztak de Sade Justine-jére. A szexuális forradalmat akkoriban nem a testiség hóbortjának, hanem a történelmi fejlődés kihagyhatatlan lépcsőfokának tekintették, úgy fogadták, mint valami megújulást, egy rég elfelejtett, évszázados európai szerelmi hagyomány újjáéledését.

* Giorgos Panagi (1987, Limassol) ciprusi író klasszika-filológiát tanult a Thesszaloniki Arisztotelész Egyetemen. Jelenleg Berlinben él és dolgozik. *Mitoszok* című első kötetével elnyerte a pályakezdők ciprusi állami díját, több nemzetközi irodalmi fesztiválon szerepelt. Nemrégiben szerb fordítás is készült a könyvből.

A kötet a nostalgia, a szerelem, az identitás és az élet értelmének témaköréből merít, azt vizsgálja, mit jelent embernek lenni egy olyan világban, amely gyorsan és követhetetlenül változik. *Régi mondák* címen a mai világ lép az ismert mítoszok keretébe, és ezzel megfordul hagyományos jelentésük. *Jelenkori mondák* címen életmódokat és viszonyokat vizsgál a szerző, mitikus távlatokba helyezi őket, és ezáltal minden túlnő a megszokott jelentésén, ismeretlen, kiszámíthatatlan és ellenőrizhetetlen lesz.

Ennek eredménye aztán az lett, hogy a szex egy rövid időre teljesen ártatlan cselekedetté vált, mentes a szentimentalizmus összes csapdájától, meg persze attól is, hogy az álszent polgárság számára fenntartott perverz műveletnek tekintsék csupán. A szerelmesek a cinkos egyetértés és a kölcsönös szolidaritás légkörében cserélték ki egymással testnedveiket, a tinédzserek jóhiszeműségével, akik minden korszakban habozás nélkül felsorakoznak nemzedékük legújabb divatja mögé. A lábak széttárásának és a behatolásnak e korai gyakorlását akkoriban a nyugati civilizáció csúcának, végső következményének tekintették, és a testhez kapcsolható minden furcsaságát líraisággal ruházták föl: a szerelmi költészet kísérté a szerelmesek nyögését, a filozófusok áldásukat adták rá, a szerelmesek pedig a kefézés örömén túl képzeletben Dionüszosz követőivel, de Sade hőseivel azonosultak. Áldott korszak volt, melyben a szexualitás még őrizte az eretnokség varázsát, melyben valami gyönyörűen alantas dolognak számított.

Philippe évekkel később bosszankodva, gúnyosan hallgatta, amikor „szexuális forradalomról” beszéltek. A konkrét jelenség ugyanis nem okozott semminemű szakítást a társadalommal, amelyben létrejött, csupán újrafogalmazta az álláspontot valamivel szemben, amit minden társadalom különbözőképpen fogalmaz meg, ez pedig a szex. Philippe úgy vélte, hogy a „francia forradalom” vagy az „amerikai forradalom” kifejezéssel való azonosság csupán a vicc szintjén, erőltetett tréfaként értelmezhető. Ezzel szemben meg volt győződve arról, hogy a „szexuális forradalmat” játékosan komikus újításnak kellene tekintenünk, ugyanúgy, ahogyan később az emberek „internetes forradalomról” vagy a „mobiltelefonok forradalmáról” beszéltek. A szexuális forradalomnak igazából csak a líraiság volt az egyetlen rokon vonása a forradalmakkal. Philippe még az eufória éveiben sem tudott elhessegetni magától egy baljós előérzetet: az a meglepő ártatlanság, ahogyan abban az időben a szexet művelték, amilyen tökéletesen összetalálkoztak a vágyak, az nem is annyira a szerelmesek közötti egyetértésnek, hanem inkább a közös ellenség meglétének volt köszönhető. A nemi vágy eleve agresszív volta hovatovább a régi rezsim, a konvencionalizmus, a vallásosság ellen is irányulhatott, így aztán a szerelmesek inkább szövetségesekhez hasonlítottak, és a bajtársak rendszerében éltek együtt. Később, miután a szexnek sikerült letaszítani trónjáról az Istent, jött a következő szakasz. A célját vesztett, erőszakos szex kezdett elharapódzni a szeretők között, és a nemiség a régi erkölcsi gátak nélkül az individualizmus és a versenyszellem szolgálatába lépett. Ha összejöttek, a feleségek még mindig Beauvoirra, a férjek pedig Justine-re hivatkoztak, csakhogy ez most inkább a csábítás játéka volt, egy utolsó erőfeszítés arra, hogy megmutathassák és jellemezhesék szellemiségüket. Az ebben az időszakban felhalmozott ismeretanyag lassanként a divatlapok és pornográf újságok hasábjaira szorult, képek és jól ismert mozdulatsorozatok alakjában. Hamarosan megnyíltak az úgynevezett szexshopok. A szabadosság régi képviselői különböző csoportokra szakadtak: egyesek gyorsan hozzáidomultak az új korszakhoz, másokat

elvitt az AIDS, bizonyos képviselői pedig végül házasságra léptek, apák vagy kivénhedt romantikusok lettek. Philippe pedig beleszeretett Marie-ba.

Fél évvel azelőtt ismerkedtek meg, hogy Philippe abbahagyta filozófiai tanulmányait. Marie épp hogy elkezdett órákra járni, Philippe pedig épp hogy kezdett eltelni mindennel. Igaz, alig töltötte be a huszonötödik életévét, és máris elege lett korának gondolkodásmódjából és konfliktusaiból, meg hogy kortársai olyan kritikátlan lelkesedéssel viszonyulnak az „élvezetek új kultúrájához”. Aki nő büszkén kiállt még a szabadsága mellett, az Philippe szemében mind őrült, anakronisztikus jelenségnek számított, akik mintha nem vettek volna tudomást róla, hogy a háború már véget ért. Ami pedig a többi nőt illeti, akik miután rájöttek, hogy szabadságimádatuk miatt örökre vénlányok maradnak, ezért aztán a hagyományos esküvő megszállott hívei lettek, Philippe mérhetetlen ellenszenvét tudhatták magukénak álszentségük és csupa buzgalom gyávaságuk miatt. Marie egyik kategóriába sem tartozott. Elég szép volt ahhoz, hogy neki is meglegyenek a saját tapasztalatai, ámde még a tapasztalatszerzésekkor is inkább a teste, semmint a kor parancsának engedelmeskedett. Marie mindig is ilyen volt, azzal a természetes közönyösséggel viselkedett, ahogyan az önmagukban tökéletesen megbízó emberek viselkednek. Ha úgy hozta kedve, észre se vette, hogy utána fütyülnek a diákok, mikor föl-alá járkál közöttük, máskor meg udvariasan, csupa erotikával játszadozott velük; nem követett semmilyen stílust, de mindenben csinos volt, amit magán viselt; korának hangzavarában csöndesen viselkedett, szeretetreméltó, békés természetű volt, mint a kutya, olyan ember benyomását keltette, aki ugyanaz maradna akkor is, hogyha a közép-korban élne, vagy a háború idején, vagy akár ma. Philippe-et teljesen rabul ejtette. Flörtölt vele, aztán hamarosan járni kezdtek. A harmadik randevújukon szerelmet vallott neki. A lány egy szót sem szólt, alig észrevehetően elmosolyodott, és szinte vigasztalón beletette kezét Philippe tenyerébe. Aztán megfogták egymás kezét, és elindultak egymás mellett.

PÁVAI PATAK MÁRTA fordítása

CSUTAK GABI

Leia hercegnő hazafelé száguld

A tizennegyedik születésnapomat a Royale-ban ünnepeltük. Az iskola melletti kocsmá hirtelen bújt ki a földből, rögtön a forradalom után, megelőzve azt a rengeteg családi vállalkozást, amivel fél év múlva már tele volt a város. Joli néni és Karcsi bácsi nem engedhette meg magának, hogy megvágassa a vendégeit, így minden aggály nélkül kiszolgáltak minket is. A kedvünkért még szálra is lehetett cigit kapni. Ott porosodtak a pulton kúp alakú poharakban, mint az asztalokon a művirágcsokrok. Nem mindenkinek volt pénze egy teljes dobozra, ráadásul így nem buktunk le otthon.

Amint beléptem, Joli néni már töltötte is a kisfröccsöt. Zsolti, Andi és Üzsü pedig ott várt a törzsasztalunknál: mögöttük pálmafás poszter, előttük az ajándékaim. Az egyiket karácsonyi papírba csomagolták, így jól passzolt az égősorhoz, ami egész évben ott villogott fölöttünk. Anditól szegecses csuklódvődt kaptam, Zsolti egy új Metallica-koncertfelvételt szerzett. Ő már akkor is tudta, mi a titkos kívánságom, amikor még Pompom mesekönyvekről álmodoztam. Üzsü mégis túltett mindenkin: halálfejes felvarróst hozott, amit a nagymamája hímzett egy Metal Hammerből kiválasztott minta alapján. Még patentekeket is vart rá, hogy könnyen feltehessem a dzsekimre. Korábban így hordtuk az iskolai karszámokat.

Üzsü azért kapta a nevét, mert úgy beszélt, mintha mindig kása lenne a szájában, ezért indokolatlanul gyakran használta a zsé betűt. Ő volt a helyi félkegyelmű. Azt mondta, azért ilyen, mert az ikertestvére elszívta előle a levegőt, amikor megszületett. De volt valami, amiben ő volt a legjobb: jelenetről jelenetre el tudta mesélni a Csillagok háborúját. Több ideig tartott, mint maga a film, mert részletesen elmagyarázott minden akciót, utána pedig szóról szóra elismételte a párbeszédet is. Házi bulikon sokszor előadta a műsorszámát – állandóan cserélődő hallgatóság mellett, persze –, és sosem hagyta abba, amíg oda nem ért, hogy: „És akkor mentek felfelé a betűk.”

Már két órája ünnepeltünk, amikor hirtelen lekapcsolták a zenét. Csak akkor vettük észre, hogy öt rendőr támasztja a pultot, unott arccal, mintha már régóta ott

* Csutak Gabi (író) 1977-ben született Szatmárnémetiben. Jelenleg Budapesten él. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végzett filozófia szakon, majd a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen esztétikát, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen pedig drámaírást tanult. *Csendélet sárkánnyal* című első novelláskötete 2017-ben jelent meg a JAK és a Prae.hu gondozásában. 2018-ban ő képviselte Magyarországot az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválján. Ugyanebben az évben a Margó-díj döntőjébe jutott, és a KKM Publishing Hungary különdíjában részesült. Novelláit eddig angol, bolgár, észt, lengyel, horvát és szerb nyelvre fordították.

lennének. Karcsi bácsi falfehéren válaszolgatott a kérdéseikre, halántékáról az álláig csorgott a verejték. Minden mondatot meghajlással fejezett be, majd megtoldotta egy kézmozdulattal, ami leginkább egy félbehagyott szalutáláshoz hasonlított.

Az idősebbekkel kezdték az igazoltatást. Ők sem voltak többek huszonöttnél, de már gyárban dolgoztak, és tetoválásuk is volt. A főrendőr először Slash személyijét kérte el. Többször ide-oda cikázott a tekintete a fénykép és a srác félmosolyba torzult arca között. Aztán gyanakodva kérdezett rá a nevére: Ludovic? Erre az egész bandából kirobbant a röhögés. Sokan nem is tudták, hogy Slasht valójában Lajosnak hívják, arról meg végképp nem volt fogalma senkinek, hogy mi a név román megfelelője. Slash arcáról eltűnt a mosoly, összeráncolt homlokkal nézte a személyijét, mintha aggódna, hogy mégsem az övé. Hobó, Sirkán és Gubli már rutinosabban válaszolt: illedelmesen elmondták, hogy kik ők, és miért vannak ott.

A felsősökkel már gond volt, csak egy-két személyi került elő, a többiek szemlesütve vonogatták a vállukat. A rendőr rájuk parancsolt, hogy álljanak a falhoz. Némi lökdösődés után három sorba tömörültek a kocsmá végében, mint egy leszidott kórus, akik várják, hogy ismét lendüljön a karmesteri pálca.

Minket hagytak a végére. Amikor odajöttek az asztalunkhoz, reflexből felálltunk, mint amikor az osztályba belépett egy tanár. A főrendőr addigra már nagyon belelendült a szerepébe, üvöltve kérdezte, hány évesek vagyunk. Azt hazudtam, hogy tizenhat, bár tudtam, hogy nem segít. Andi válaszát nem lehetett érteni, mert kitört belőle a zokogás.

Pár perc múlva kitereltek minket a kocsmából a bejárat előtt álló rabszállítóhoz, mégsem hittük el, hogy tényleg bevisznek minket. Lassan kapaszkodtunk fel a kocsira, mint egy álomban. Andival legbelülre kerültünk, egymással szembe a két keskeny padon. Már nem sírt, a dzsekije ujjával éppen szétkenete az arcán a szemfestéket. Amint sorra felmásztak a többiek is, egyre inkább a kocsi hátsó falához préselődünk. Látszott, hogy nem férünk be mind, de a rendőröket nem érdekelte. Tíz fiút a két pad közötti sávba tuszkoltak, még löktek is rajtuk egyet, mielőtt ránk csapták az ajtót.

Egy darabig semmit sem lehetett látni, csak éreztük az egymáshoz préselt izzadó testeket, ahogy elzárják előlünk a levegőt. Kintől csak annyi fény szivárgott be, hogy sejteni lehessen a körvonalakat. A srácok görnyedten álltak, megpróbálták kitámasztani magukat a kocsi tetejének vagy oldalának feszítve a karjukat. De minden kanyarban elvesztették az egyensúlyukat, ide-oda dülöngéltek, csak azért nem estek el, mert nem volt hozzá elég hely, kapkodva kerestek támasztékot, belegabalyodtak egymás végtagjaiba, és mire találtak egy viszonylagos nyugvópontot, már jött is a következő kanyar, megint összevissza hajlongtak, mint a hínár a tó mélyén.

Nyitott szemmel merültem, meg sem próbáltam kapálódzni, csak süllyedtem, mint egy kő az egyre sötétebb és zavarosabb vízben. Hagytam, hogy a hínár rátekeredjen a lábamra, és még lejjebb húzzon. Csak akkor kezdtem érezni, hogy mindjárt szétpattan a tüdőm a visszatartott levegőtől, de már nem akartam semmit, csak be-

lefúródni a hűvös iszapba. Egyre sötétebb lett, a lábamat bevonta a gumiszerű massa, előbb csak a bokámat nyelte el, majd a lábszáramra és a térdemre is felkúszott, tudtam, ha már a combomat is megkaparintja, nem szabadulok többet, örökre ott maradok a tó alatti sötétségben.

Zsolti hangja rántott a felszínre: rátapadt az ablakra, ott, ahol kicsit lekopott a sötét festék, és tudósított minket, hogy éppen hol vagyunk. Ő mindig kitalálta a titkos kívánságokat. Egyre csak sorolta az utcaneveket, a boltokat, a fontosabb épületeket, néha még a krizantémbokrokat is a virágágyásban. Megnyugtató, hogy odakint még minden megvan, láttam magunkat a térképen, ki tudtam számolni, hány percig tarthat még az út. Az utcanevek ritmusához igazítottam a szívverésemet. Akkor vettem észre, hogy a sokkal halkabb monoton mormolást, ami mintha nagyon mélyről hallatszott volna. Üzsü volt az, de valami nem stimmelt vele, megakadt benne a lemez, pár mondat után újra és újra visszatért a film elejére. Felfeküdtem a vízre, és hagytam, hogy a két duruzsoló hullám a felszínen tartson:

ez a birodalmi őrállomás egy egész bolygó, ötös iskola, törvényszék, Tabac vendéglő, elpusztítására képes balkanyar jön, a piacnál vagyunk, jobbra a félbehagyott templom, Leia hercegnő, Deportált Mártírok utca, nyomában a birodalom, mészárszék, kenyérüzlet, fagyizó, hírnökeivel hazafelé száguld, már majdnem a hídnál, gyalogátjáró, virágbolt, a tervek, amelyek megmenthetik népét, toronyház, park, szökőkút, szálloda, visszaállíthatják a galaxisban a szabadságot, Forradalom tér végre sikeres támadás, nagytemplom, perces, a rendőrség utcája, a gonosz galaktikus birodalom, az épület mögött, hátsó kapu, a rendőrség udvarán vagyunk, réges-régen egy messzi-messzi galaxisban, javában dül a polgárháború, titkos támaszpontjukról a felkelők először hajtottak végre sikeres támadást a gonosz Galaktikus birodalom ellen, az ütközet során hírszerzőik megkaparintották a halálsíllag titkos terveit, ez a birodalmi őrállomás egy egész bolygó elpusztítására képes. Leia hercegnő, nyomában a birodalom ügynökeivel, hazafelé száguld űrhajóján. Nála vannak a tervek, melyek megmenthetik népét, s visszaállíthatják a galaxisban a szabadságot... Réges-régen egy messzi-messzi galaxisban...

Nem tudom, hogy Üzsü hányszor kezdte előlről, mert ismét merülni kezdtem. Aztán már ott támolyogtunk hunyorogva a rendőrség kórház szagú folyosóin. Nem ülhettünk le a padlóhoz csavározott székekre, megint a falnál kellett sorakozni. Megfájdult a talpam az álldogálástól. Lábujjhegyre emelkedtem, aztán hátragördültem a sarkamra, aztán megint előre, megint hátra. Szemben a falon három kép koszcsíkkal keretezett nyoma, pont, mint az osztályban, ahol tavaly még a vezér képe lógott az ország és a pártcímer között. Hintáztam előre-hátra. Eszembe jutott egy régi születésnap, és a büntetés, amit még Zsolti Pompom-rajza miatt kaptam. Ő mindig kitalálta a titkos kívánságokat. A könyvet ugyan csak egy napra tudta kölcsönkérni, de zsír-

papírral lemásolta nekem a borítót, és kiszínezte ceruzával, szépen egyenletesen, mintha nyomtatott festék lenne.

Apám aznap dühösen jött haza, ezt már a kulcs zörgetéséből tudni lehetett. Amikor benyitott a szobámba, szinte ráfeküdtem a matekfüzetre, hogy lássa, milyen elmélyülten írom a leckét. Már majdnem becsukta maga után az ajtót, amikor meglátta az ágyam fölé kiragasztott színes rajzot, és üvölteni kezdett. Egy mozdulattal letépte, és galacsinná gyúrte, közben azt ismételgette, hogy nézzem meg mit csináltam. Eltartott egy darabig, amíg rájöttem, hogy a falfesték miatt dühöng. Engedelmesen néztem, hogy mit csinált: négy sötétzöld folt maradt a világoszöld falon. Azt mondta, hogy térdepeljek az ágyhoz, és addig nézzem a falat, amíg nem szól, hogy elég, aztán becsapta maga mögött az ajtót. Alaposan megfigyeltem a foltokat, tekintetem ide-oda cikázott közöttük, az egyikén maradt egy kis papírréteg, a másik három még egészen nedves volt. Találgattam, hogy vajon mennyire szakadt el a rajz, ki lehet-e még simítani. Vasalóval esetleg? Csak a földre dobta vagy egyenesen a szemétkébe? Átázott, vagy ki lehet még menteni? Hátha nincs még tele a vödör, nehogy levigye valaki. Leültem a sarkamra, aztán vissza a szabályos térdepelésbe, mint amikor nagymamánál imádkozni kellett. Aztán megint le, megint fel, hogy ne zsibbadjon el a lábam. Latolgattam, mi lenne, ha párnát csempésznék a térdem alá, de végül nem mertem kockáztatni. Ringattam magam előre-hátra, amíg olyan sötét nem lett, hogy nem is látszóttak a foltok.

Közben már behívtak néhány srácot, ráérősen, egyenként, de még senki nem jött ki. Úgy képzeltem, hogy a végén megint össze fogunk préselődni, mint a rabszállítóban, csak most már a rendőrökkel is összefonódunk, aztán az egész szétpattan majd, mint a kiscigányok a mesében.

Amikor beléptem csak két rendőr volt ott, egy fiatal, aki jegyzetfüzet fölé görnyedt, és egy idősebb, pengearcú, aki fel-alá sétált. A másik kijáratot nem vettem észre rögtön, beleolvadt a fal mintájába. A pengearcú kiborította a nyilonszatyorból az ajándékaikat. Mindent végigtapogatott, egy-egy tárgyat mintegy undorodva odébb lökött az asztalon, az egyik kazettát sokáig nézegette, forgatta, majd azt mondta, ígérem meg, hogy nem hallgatok soha többet ilyen zenét. „De hát hogy ígérhetnék ilyet?” – csúszott ki számon. Felröhögött. Nem tudhattam, hogy eleve viccelt, vagy bárgyú őszinteségem neveltette meg, mint ahogy azt sem, hogy ez most ront vagy javít a helyzetemen. Éreztem, ahogy a fülemből meg az arcomon kicsapódik a székely.

Akkor jutott eszükbe, hogy még meg sem kérdezték a nevemet. Olyan rutinosan és gyorsan betűztem románul a családnévemet, hogy nem tudtak követni. Végül le kellett írnom. A pengearcú összeráncolt homlokkal nézte a reszketeg nyomtatott betűket, aztán megkérdezte, hogy nem a doktor úr lánya vagyok-e véletlenül? Bólintottam, és még jobban felizzott a fülem. A pengearcúnak viszont azonnal kisimult a homloka, ráncai átvándoroltak a szája köré, és a lehető legmézesmázosabb hangon mondta, hogy, *á, a doktor úr és a főorvos asszony kislánya!* Ettől kezdve magázott, halmozta a kicsinyítő képzőket, és olyan szélesen vigyorgott, hogy még a leg-

hátsó fogtömése is látszott. Azt mondta, ideje megbeszélnie a szüleimmel ezt a problémácskát, és már tárcsázta is a számunkat a csillogó fekete telefonon. Koncentráltam, hogy ne vegyék fel. Már hallottam is apám hangjait: a pácienseknek fenntartott kedélyeskedő heherészést, a hozzátartozókhoz intézett lassan artikulált szavakat, a vészjósló suttogást, ahogy a tanáraink előtt beszélt velem. Elképzelni sem tudtam, hogyan beszélne egy rendőrrel. Visszatartott lélegzettel számoltam a csörgéseket:

...

réges-régen

...

egy messzi-messzi galaxisban

...

javában dúl a polgárháború

...

titkos támaszpontjukról a felkelők

...

először hajtottak végre

...

sikeres támadást

...

a gonosz Galaktikus birodalom ellen

...

az ütközet során hírszerzőik

...

megkaparintották a halálcsillag titkos terveit

...

ez a birodalmi űrállomás

...

egy egész bolygó elpusztítására képes

...

Leia hercegnő

...

nyomában a birodalom ügynökeivel

...

hazafelé száguld űrhajóján.

A pengearcú türelmesen várt, mosolyba dermedve, mintha figyelnék minden rezdülését. Amikor már másodjára is hiába próbálkozott, letette a kagylót, egyenként visszarakosgatta az ajándékaimat a szatyorba, és a hátsó kijáratához kísért. Kitérte az ajtót, és mélyen a szemembe nézve megkért, hogy feltétlenül adjam át a szüleimnek Poumboiu őrmester szívélyes üdvözlését.

TORNAI JÓZSEF

Ars poetica

Az objektív líra nem lírai objektív?
Melyik, amely mindent magába szív?

Az egyik csak rajzol, a másika kizeng,
ahol emez fent lóg, amaz a földre lent.

Bármilyen magasra viszed a szívedet,
nem tudsz átszállni ősi szavak felett,

és amit elrejtesz, az lesz nyilvánvaló,
a líra takarmány, az objektív faló.

Ha egyik elnémul, a másik se szólal,
hiába szórod meg érzelmeid sóval.

Amit kivallanál, azt tagadod épp el,
nem járhatsz jól a titok elméletével,

ha az élő képek kihullnak belőle,
nem a líra ugrik, csak a nyulad bőre.

Végül, valljuk be, vérrel jár dönteni:
festményt álmodni vagy szobrokat önteni?

A kész mű választás, és a kételyeid
nem teszik tönkre vagy táplálják tövig.

Mindegy: szenvedni kell, százszor meglakoltam,
különben vaklárma az elmondhatatlan.

Kínzóoszlop

Míg Istennek hittük Istent,
erdőt paradicsomkertnek,
létünk egyensúlyra billent.
De aztán az égbe oszlott
hívésünk, és lassan így lett
minden zöld fa kínzóoszlop.

Kis-dunai emlék

Egyszer öleltem meg.
A Kis-Dunán egy vízre omló szomorúfűz
mögé bújva, hogy ne vegyenek észre
a barátaink. A fürdőruhán
át, testünk egész hosszában,
lábhegyüinktől a csókunkig
robbant bennünk az örület.
Öt percünk volt. Már kerestek.
Úsztunk vissza a partra.
„Hol voltatok?” És mi elhallgattuk
két szív nyomorúságát,
aminek glóriájától
évek óceánján túl is csak borzadok.

BOZSIK PÉTER

Miért nem olvasunk verseket?

Mert rosszak.
Többnyire.
Mert nem olyan a korszellem.
Mert szarunk mindenre
így a versekre is.
Mert nem érünk rá.
A gyereket óvodába
iskolába kirándulásra kell vinni.
Mert nem fizetnek érte.
Mert mindent megírtak már,
ami versben megírható.
Mert nem találjuk a helyünket
a vadkeleti kapitalizmusban.
A versek nem adnak tanácsot.
Mert érthetetlen jogszabályokat, határozatokat, törvény
erejű rendeleteket olvasunk versek helyett.
Mert kényszervállalkozók lettünk,
és egy vállalkozó nem ér rá verseket olvasni.
Inkább sörözni megy,
mert a vers elvesztette ázsióját.
A könyvesboltok eldugott zugaiban porosodnak
a verskötetek,
mert ha időnk engedi,
regényeket olvasunk.
Mert a regény ideje jött el.
Mert ha mégis versolvasásra szánjuk el magunkat,
akkor a klasszikusokat szedjük elő,
és többnyire bennük is csalódunk.
Mert mindenki költő
és senki sem olvasó.
És mert már az Isten se győzi
a verssorokba tördelt
semmi
mondását.

Reklám

az erdő undok
búskomor reklámja
a szemét

Áldás hava

Dörög fönn az ég
Későn beért kalászsom
Fényezüst veri

Űző napon vársz
Orrnýergeden egy verejték-
csöpp útra kész

Vásári tangák

1.
Standról lepottyant
eper Forró csiklódra
miért gondolok
Kézemben pezsgőspohár
Miért hogy összeroppan

2.
Vásári majom
Állok a gyümölcspult előtt
S nézem ahogy a
joghurt fehérje kofám
állán végigcsorog

3.
Mint krédlikakas
A piac melletti szemét-
dombon kapirgálok
Gyémántkrajcár nem De
azért kijutott Ez meg Az

Nőnek indul...

Nőnek indul
minden eredet
nő
a
baj
bugyiját villantja
az elme-
baj.

KREŠIMIR BAGIĆ

Le kellene bontani a falakat

1.

le kellene bontani a falakat
falakat melyek hallgatnak
paloták sarkait támasztó falakat
főfalakba torkolló falakat
falakat melyeknek fülük van
telt falakat
sebhelyes falakat
laboratóriumok falait
temetőket ölelő falakat
falakat virág és termés között

le kellene bontani a falakat
vert falakat
vályogfalakat
vasbeton falakat
üvegfalakat
víz áztatta falakat
hőszigetelt falakat
súlyos falakat

* *Krešimir Bagić* költő 1962-ben született Gradištében. Az általános iskolát szülővárosában, középiskolai tanulmányait pedig Županjában végezte. 1988-ban diplomázott a zágrábi bölcsészkaron horvát és szerb nyelvből, valamint jugoszláv irodalomból. Ugyanitt védte meg 1991-ben *Lingvistika i pjesnički tekst* (Nyelvtudomány és költői szöveg) című kisdoktoriját, majd 1995-ben *Stilistički i genološki aspekti polemičkoga teksta* (A polémikus szöveg vizsgálatának stilisztikai és genológiai aspektusai) címmel doktori disszertációját. 1989-ben a zágrábi egyetem stilisztika tanszékén helyezkedett el, 2001-ben pedig annak tanszékvezetője lett. Tagja volt a *Studentski list* (Egyetemi Lapok) és a *Quorum* című irodalmi folyóirat szerkesztőségének. 1996 és 1999 között a Sorbonne-on a horvát nyelv és irodalom lektoraként dolgozott. 2005 és 2009 között a Zágrábi Szlavisztikai Iskola vezetője volt. Jelenleg a *Stilistika.org* internetes portált szerkeszti. Számos irodalomelméleti és irodalomtörténeti mű szerzője. Eddig önállóan megjelent versesköteteinek száma tíz. A *Trebalo bi srušiti zidove* című kötete, amelyből a fordítás is való, 2011-ben jelent a zágrábi Disput kiadásában. A kötetért a rangos *Dobriša Cesarić* irodalmi díjban részesült.

álfalakat
romos falakat
álcafalakat
műalkotások falait
megtört álmokat őrző falakat

le kellene bontani a falakat
vakolt falakat
csatornák falait
terméskő falakat
gipszfalakat
pilótafülkék oldalfalait
falakat melyek a hely szellemei
 eget és földet elválasztó falakat
válaszfalakat
növények állatok vizek közti falakat
sima falakat
érdes falakat
viszály falait
tenger falait
technikum falait
falakat melyek átszelik a völgyet

le kellene bontani a falakat
nedves falakat
száraz falakat
falakat melyek lélegeznek
falakat melyek köddé váltak
hangok falait
láthatatlan falakat
falakat melyek regényeket írnak
lőrések falait
istenkereső falakat
fényesség falait
falakat melyek egykor zöldek voltak
falakat melyek felsejlettek az elpusztított városok felett
élő falakat
lélek falait

falakat melyeken Picasso függ
falakat melyek az egész szigetet behálózzák

le kellene bontani a falakat
vastag falakat
karcsú falakat
fürdőszobák csempézett falait
láncokat tartók falait
sátrak falait
fehér falakat
falakat melyeknek száradniuk kell
két részből álló falakat
elszigetelt falakat
hideg falakat
védőfalakat
falakat melyek nem falak

le kellene őket rombolni
különben ők fognak minket

2.

le kellene rombolni a falakat
melyek 1990-ben születtek
melyek a pincékben rohadnak
melyek a kéregetőknek nem nyitottak ajtót
melyek a zágrábi egyetemen diplomáztak

le kellene rombolni a falakat
melyek nem a saját fejükkel gondolkodnak
melyek harmadik személyben beszélnek önmagukról
melyek gyászba borítanak minket
melyek terrorcselekményekre készek

le kellene rombolni a falakat
melyek hisznek a zenében
melyek hisznek a kék kalapokban
melyek elhiszik hogy magas kort élnek meg
melyek riadtak és kétségbeesett álmodozók

le kellene rombolni a falakat
 melyek a mezők mellett haladnak
 melyek színházzal foglalkoznak
 melyek vidékről jönnek
 melyek a reggeli beszélgetős műsorokban ásítoznak

le kellene rombolni a falakat
 melyek nem is falak
 melyek nem tudják elképzelni a színes képet
 melyeknek nem fájt a feje a születéstől
 melyek soha nem jutnak aláíráshoz

le kellene rombolni a falakat
 melyek lándzsát törnek
 melyek szemet szúrnak
 melyek Khuen megrendelésére épültek
 melyek az új helyesírás szerint kisbetűvel írandók

le kellene rombolni a falakat
 melyek velünk élnek
 melyek bennünk telepedtek meg
 és befalazták a kilátásunkat

3.

le kellene dönteni a falakat
 1962-ig számolni
 felismerni a közeli arcot
 a lépés és a mosoly között

a levélben
 a lehulló gesztenye levelében
 ez a reggel értelmet nyer
 a fatörzs a tekintetedbe nő
 a kerek felfoghatatlan kéregbe

könnyű sétálni 1962-ig
 a látványok segítik a lépéseket
 kislány görkorcsolyával
 nénike az ablakban

virágoskert bokor alakban
autóbusz szemafor részeg

de hogyan megszámolni
a hulló gesztenye levelét
nesztelenül elszabadulót
nesztelenül leválót
ha kimondtad hogy egy
1962-t is mondtál

de tulajdonképpen
nem mondtál semmit

4.

le kellene dönteni a falakat
mielőtt az éj leszáll
s amíg a fekete még fekete
s amíg a táj együtt ver
a szíveddel

nyüzsgő a város
test ütközik testtel
húsos bogarak milliói
hemzsegnék az utcákon

köhög a tér
köhög a villamos
köhög a tarka vidék

menekülj e menedékből
melyben nincs több hely
a szavaknak sem

menekülj az utca külvárosába
emelkedj lépésre
a fenyő alá
elegyedj beszélgetésbe

egészség és betegség
szótárakban lakoznak
a való élet
a burkon kívül lüktet

5.

le kellene bontani a falakat
a zászlót lengetők alatt
(általában alacsonyok így elviszi őket
minden erősebb szél)

a repedés a levegőben lélegzik
a repedés az arcon leng
a repedés a szemben hallgat
aki a zászlót áhítja
már be van falazva

a teknős páncéljában ég
a teve púpjában
a hal uszonyában

hamu hull a zászló alá
történészek tankönyvekbe csomagolják őket

kezek helyett
téglákat ragad meg a fagy
üvegszavak
repedés amely nincs

6.

le kellene bontani a falakat
a hallgatásodba zárt
gondolatom
felém kúszik

te ingadozol feladod
ő az árnyékokat öleli

a homokórát forgató
kéz vagy
homokszem vagyok
mely folyvást zuhan
a szakadékba

a földöntúli szellő
láncolt erősen
ehhez az el nem képzelhető
szikár zátonyhoz

őrült dagály vesz körül minket
benne fuldoklik
tengerész és tenger
vágy és félelem

te ingadozol vérzel
én emelem a tenger fenekét

7.

le kellene bontani a falakat
a megbokrosodott ló
elfoglalja a világegyetemet
csillagot csillag után

hagyjatok neki levegőt
az ő nyerítése maga a vihar
hang amellyel majd a kis medve
megsüketíti a nagy medvét

hagyjatok neki helyet
a bibéje
forrás amely visszavisz minket
a föld belsejébe

amikor a megbokrosodott ló
belép a mozdulatlanságba
a csillag eltörli a honját
a föld ormai lélegeznek

a tükör résein
feledésbe merült
a mélység redője

8.

le kellene bontani a falakat
falat és falat
két sötét tekintetet
a pelyhet és a szenet

a hangya menedéket keres
szót az erdőben
törzset a nyelvben

fején lámpás
ég
ég

kezében ceruza
folyik
folyik

a hangya ablakot rajzol
majd kinyitja
szellőzteti a befalazott gondolatokat

hangya és hangya
két remegő csillag
mindegyiknek van saját pelyhe
mindegyiknek van saját szene

9.

le kellene bontani a falakat
mondod
amikor beszélsz

amikor hallgatsz
visszabontod a sálát
csomóról csomóra

a szavak megolvasztják a havat
a hó gyapjával álmodik
és nevet változtat

sálam sálam nagy jó uram
mi vagy te nékem
csomóról csomóra

hullócsillag vagyok én
barlang sivatag és strand
nagyon fontos vagyok neked

holnap ahol lakom
megszabadítom rabláncaitól a várost

10.

le kellene bontani a falakat
mondja az ember
az isten mosolyog
az ág és a határ között
egy madár

el kellene hallgatni
hogyan a nyelv hazatérjen
a versbe
különben többé senki
sem fogja érteni
a hétköznapi szavakat
kert kutya reggel
lényeg

az ember beszél
az isten mosolyog
a vers és a költő között

egy madár
a fal teteje

a fal teteje amelyet nézek
behatol a tekintetembe
a fal teteje amelyhez odalépek
velem együtt lépked
a fal teteje amelyet lebontok
a kezemben marad
a fal teteje amelyet eldobok
velem együtt repül
mint egy száz fejű sárkány
az égbe
a tengerbe
a falba

Fordították az ELTE BTK horvát szaka műfordító műhelyének hallgatói:
BELOBERK PETRA, KANIZSAI DOROTTYA, LAJOS MÁTÉ, PERAK DALMA

NAGY DÁNIEL

Testhőmérséklet

Néha elkezdek izzadni.
Látják is rajtam, hogy éppen
izzadok. De senki sem szól.
Ezért izzadok tovább.

Most is izzadok, miközben
robogok át a Margit hídon.
Valamiért most hidegen
hagy mindenkit az izzadásom.

Nem tudom mi van az emberekkel.
Eddig mindig szóltak, ha izzadtam.
Udvariasan mondták: „Elnézést uram,
Ön izzad”. És én nagyon megköszöntem,

hogy felhívták erre a problémára a figyelmem.
Ilyenkor kicsit zavarba jöttem,
de máris jeleztem, hogy szerencsére
van nálam egy cserepóló. Ekkor mindenki

nagyon megörült, megdicsérték pólóm
anyagát, sőt, gratuláltak kiváló jellememhez,
hogy már fiatalon ilyen felkészülten állom
a sarat az élet megpróbáltatásaival szemben.

De most senki sem szól hozzám.
Izzadok Budán, és izzadok Pesten.
Közben várom, hogy valakinek elmondhassam:
a testhőmérsékletemet én így szabályozom.

Boldog

1.

Nagyon boldog voltam,
mert ma féláron moshattuk le a kocsit,
és közben el tudtam magyarázni Lucának,
mi is az az oktánszám.

2.

Nagyon boldog voltam,
mert mikor nagyfi megkért,
hozzak be egy fél dinnyét
a garázsból, tudtam,
hogya ma biztos elegendő
folyadékot visz a szervezetébe.

3.

Nagyon boldog voltam,
mert azt álmodtam,
hogya Albániában elfogadják
az Erzsébet-utalványt,
és vissza is adnak belőle.

4.

Nagyon boldog vagyok,
mert még mindig emlékszem
a napköziben lassan
összehúzódó sebek illatára,
és a stadion-magányban
szerzett góljaimra.

5.

Nagyon boldog vagyok,
mert tegnap először
láttam a pékségben,
ahogy a hideg lekvár
összebújik a tészta melegével.

6.

Nagyon boldog voltam,
mert Kristóf makacs bokasérülése után
Peti bácsi jelezte, hogy ne aggódjunk,
Kristóf a jövő héten már újra pályára léphet.

7.

Nagyon boldog voltam,
mert apa végre kiváltotta a horgászenvedélyt,
így most már végre nem szegjük meg a törvényeket.

Aki szerelmes

Aki szerelmes, szerelmes regényeket vesz.
Aki nem szerelmes, az is vesz egy-két
szerelmes regényt. Aki nem szerelmes,
de szerelmes akar lenni valamikor,
azért még ő is beszerez néhányat a biztonság kedvéért.

Én viszont még nem szereztem be egyet sem.
Azért nem, mert én most nem szeretnék szerelmes lenni.
Pedig tudom, milyen a szerelem. Puhítja a bőrt
és méregteleníti a szervezetet. Na, akkor miért nem
akarsz szerelmes lenni? Azért, mert sok a dolgom.
Sok kis apró jelentéktelen dolog, de azok egyszerre,
egy időben. Például ezért nem. Ráadásul itt az ősz.
Mázsányi lombhulladék, bokrok apró termesei a kertbe.
Ezekkel mi lesz szerinted, ha szerelmes leszek?

Szóval most nem leszek szerelmes.
Ha majd eltakarítom a szemetet
az udvarról, és elintézem a dolgaim,
akkor utána lehet róla szó. A szerelemről.
Utána lehet, hogy én leszek a legszerelmesebb,
a szerelem zászlóvivője, egy reklánguru,
aki a szerelmet promótálja, de addig nem.
Majd ha szerelmes leszek, szólok. Ti viszont
nyugodtan legyetek szerelmesek. Én nem bánom.
Éljen a szerelem, de tényleg!

KÓBOR ADRIÁNA

FÜRDÉS VÁJT VÁLYÚBAN ... (késleltethető)

Megcsapott a működtetés szele. A motor pörgött.

Egy csapágygolyó, egy szelep, egy fogaskerék és egy csavar ... A szerkezet *tenyere* csapta be az arcom, először, másodszor, harmadszor, mint egy rég használatlan, mivel használhatatlan vaskaput.

A változás szele nem a működtetés szele. Csak egy szelet, ha.

Hallgatom a csöpögő csapvíz hangját, törölgetem a könnyeimet a formattált winchesterről. Hullámlovaglás. Hullámon a lovag: kitartóbb, kitartottabb, mint valaha is elképzeltem. Az önmaga működése által megroncsolódott, elhasznált olajfúró torony a balga létezés-

ben. Ahol motorok fújják ki magukat parfüm-teli torokkal, a légkondicionálók között, tökéletes kondiban, valaki kapaszkodik a ... kiáltana, ha nem lenne leragasztva a szája.

A leragasztott száj mögött vadhajtások nőnek. A nőnek nincs joga a helyzet-változtatáshoz. A létra harmadik foka alatt nem fellelhető az igazság. Részben erre épül minden megfigyelés. Fokról fokra érik el a gyomrom' a fokálisnál fokálisabb pontok. A fókusz kegyetlenül megfejthetetlen, amikor a szubliminális tudat szuboptimálisan *operál*. Vagyok a kombi és a kombi ajtaja. Vagyok, akinek az ablakhoz nyomódik az arca, mert nem éri el az ablak lehúzókarját. Mindenféle más lehúzókart igen, miközben fojtogatnak. A borostyánkő értéke elérte a piaci minimumot. Beléragadt a légy, a levésre való kölcsönös törekvés. Aki kölcsön kér, sosem adja vissza. Ez az élet minden területén ...

A bűntársak is úgy választják meg egymást, hogy közös céljuk, egymásba vetett bizalmuk. A világban

semmi különbség az oppozícióban álló pólusok között.

Mágnesek hullanak hajamból. Valami bevonzott, amit még egy döglégy sem ... Most pedig, amikor a kombiból kinéz valaki a drogéria mögött a légkondicionálók zörejében, tudatosul, 'ki bujkál az árnyékaik között. Képtelen volt, voltam tovább fitogtatni ártatlanságát. Halálsorra sodorja a sorstalanság szele.

A működtetéshez több kell, mint a részek együttműködése.

A működtetés valójában lehetetlen. Olajozatlan.

Hajam kéksége áthatol árgus tekintetek. A légből kapott és a légbe veszett tündér csak a homokköveket morzsolja szép-sima talpai alatt.

A változás szele fúj és fojtogat. Közötted és közötttem légüres tér. A légüres tér a vákuum, a megértés vákuuma. Belőle se ki, se be. Az összetűzéseknek sosem lehetett értelme. Rozsdás hajcsattal ütöttem el őket magamtól, napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra. Izzadt hónaljád alatt éledgett a tündér, aki sosem értette, miért kell fürdőruha.

Meztelen ínynén keresztül vérzik el, mert a vér, bárhonnan is való, csordogál. Ki, be.

A csordogálás ígében az irány értelmezése a legnagyobb hiba.

Oda-vissza kalimpáló lábak között értelmezem a szerkezetet. Esélyem sincs arra, hogy javítgassam. Azt tartják, szerelem. Versnek vélnek.

Mégsem vagyok más, mint a fogorvosi tükörben önmagát kivesező tündér.

A vérképem tökéletes. Egyedül negyven évet, mással nyolcvan fölötti életkort remélek magamnak. A becslésekben sosincs egyetértés. Ahogy a reményekben sem. A remény : abszolút balgaság, abszolút bölcsesség.

Mérések mutatják : a változásra épp' ugyanannyi az esély, mint a stagnálásra. A kombi kifarol a sarkon, és fekete féknyomokkal tölti be a reggeleket és az éjszakákat. Ébredni-elaludni, ugyanazon létezés fázisváltakozásait élni, abban, ami ... különböző.

Percről percre áldozik le és kel fel ma a nap. Fogalmam sincs semmiféle ... Belefáradtam,

hogy működése közben és pihenő állapotában tanulmányozzam a gépezetet.

A vakond orrát törölgetem most is. Belepte a termékeny föld, attól tüsszögött, fuldoklott ... évekig volt asztmás. Magvai rossz helyre hullattak, így történt, két cseresznyefa között, hogy a tündér fogott egy légycsapót, és azzal legyezgette a halált. Tehetetlenül toporogni gépzejban, nagyon is megterhelő. A kombi láthatatlan. A kombiban a halál krinolinban. Azt hiszem, minden vétkem megbocsáttatik, mihelyst a szükség felfalja magát és kifolyik a szürkület műbeléből.

Fogkrémes tubus falán szárad a fluorid. A fogaim pedig csak nőnek.

Nem hullik a hajam. Halott gyufákat őrizgetek a konyhapulton.

Testem fogyatkozása, az emlék ereszkedése egy másod- vagy harmadrangú kérdés, amikor a harangozót látom, mint egy magánhangzót, ereszkedésben és felszálló ágban, tudván, képtelen elhagyni a sztratoszférát.

Mint Madách Ádámja, tehetetlenül repül a föld körüli pályán, menthetetlenül, akárcsak a galaktikus szemét. Csupán a köldökszínór kötötte, amíg ölelkeztem a géppel.

Költőnek vallom magam.

Tyúk kapingál a szemétdombon.

Javítani képtelenség.

A szerkezet a méhtelepre kerül. Ölebek csaholnak

körötte. A meztelen, megfoghatatlan szaturnuszi testről lehull a krinolin,

mint valami vas szorítógyűrű. Sokba kerül a szabadság, annak, aki magát ... Köldökszínő, bilincs ... nincs aki fojtogassa. Lélegezni mégis képtelen.

Kérni a következőt.

Mást, akkor is, ha ugyanaz a vége.

Minden kezdődhet előlről.

A méhtelepen az ebek csaholása szebb, mint hullaházban a hisztérikus kacaj.

Gyereked, nyalókával a szájában nézi, hogyan pörögnek

a fogaskerekek.

Improvizáció

*„ a hisztérikus kacaj ugyanolyan lehangoló
mint a hullaház fülsüketítő csendje ” (BÍRÓ JÓZSEF)*

A mínuszutolsó csepp a magát sohasem kiürítő végtelen mínuszvödör alján.
Talán most, amikor bent reked mind a szó és kirepül mind a ló, alólam,
talán most, amikor Izoldia és Dezdemónia könyvei alatt molyok hülyülnek,
talán most van rajtunk plüssökben a sor, s amikor ránk jár *a bot, a bot, a bot*.

Nem használ semmi.

Minden használ.

Aztán a poros lepedőn felduzzad a csend, mint egy ökölbe szorított szerszám,
aztán az örökkévalóságban felduzzadnak a lépők (belépő nélkül engedted be
magad-mag-ad), aztán hiábavalónak is tűnhet ez a sorstörés, most, most,
végül ... Várattál, a várakozásomnak *a vége lett a vége*. Magányterület.

Folytatom a végét.

A végét folytatom.

Barnabásnak három cipellője volt. Nem tudott belelépni egyikbe se két lábbal. Pedig van egy olyan szimpatikus törvény amikor két szóból dagad három, páros a páratlanból. Fel ne add ! A könnyeim értelmezhetetlenek. A molyok megrágnak a tűpárnát. Használhatatlanok. *Fogalmuk sincs* a fakírokról.

A tűzőgépben nincs tűz.

A tűzben nincs tűzőgép.

A villanykapcsoló langyos felületét tapogatom épp'. Le vagy fel ? Jogos kérdés ez, mint minden más kérdés ami pedzegetné azt a duál-dialektikát, amit a váltóáramot bennem valamire is tisztelő természetes ellenszenv, a teremtés – *Az alapalany* amivel kísérletezünk mindig véges.

Véres arcátszellemült.

Véres arcát ütöm.

Beszélgetünk. Körbekerít lasszóval. Arra várok, mikor húzza majd szorosra, és vajon melyik testrészem körül. Öv alatt kezdek kékülni. Vártam, mint a kék szajkó a kertben, a Kék Golyó utcában, egy-lábon. Vártam, de csak a csönd jött a csengőből. Cseppek *a vödörben*. Mínuszcseppek. *Nem ürül*.

A papagáj a padlót bontja épp – gálya, rabló – nem a szépkék épeget. Kergetőzünk. Lépeget. A szemét! Felrepül. Hiába rohantam.

Futhatunk és -ulladhatunk is. Mi mégis a futást választjuk. A visszapillantó tükrökbe a 'gy' kínosabbról-kínosabbra vizsgálgatja arcunkan a tér-idő tivevénybes száналmait. A szánkókat olajozom épp, a bazinagy siklásra, számtanban, mert nem megy az ugrás. Repülni is fölösleges. *Korom*.

A legesleg a legnagyobb felesleg. A felesége lettem volna ha nem legeslegel. Felség.

Haszontalan sorok. A búra alól felnéz a csönd, a hölgy. Újságot olvas, valami bébimagazint, kezében gézzel. Gézengúz, ez áll a fedőlapon. Az utánpótlás folyamatos. Minden nap egy újszülött. Tabula, fabula. *Alvadt vér* szárad festett körmei alatt.

Rouge, rouge, rouge.

Homeros, Romero, omen.

Boszorkány. Rettegheted a prostituáltat, aki limuzinnal visz majd a temetésedre. Nem én vagyok. Neki nagyok az emlői. Az enyéme: kisdedek, kerek arccal nevető pozsgás csecsemők. Én: boszorkány. Gyerekeim : kannibálok. Kiabálnak egy Ikeás etetőszékben, hogy Anya, a te *fejedben* S.O.S. nincs csend.

I-gazuk van. I-gazságuk
egy iPhone-on keresték.

A gogol fordítóban igencsak rendszertelenül repkednek a fecskék.
Meg szerettem volna osztani veled azt az Oscart. De téged az sem
érdekelt, amikor a vörös szőnyegen görkorcsolyában egy nyüsztő

Apám -ból ...-tol. A.
-rök, ölt. Föld - ő. A.

Hasonlítok. A költő azt teszi. Tetszik tudni... Híres. – Mit tegyek most?
Nem a -... most, hogy nem haltam —_+V-árom, kiürüljön a mínuszutolsó csepp is,
ami a végtelenhez mérten, definíciójában, kerülendő.
Befogja a fülét. Ne hallja visszhangozni. S.O.S.em csöngenek át. A-

N.Y. a sötétben: U.
S.A. Z-öldkártya.

V-ég-te-len. Ül. A mínusz és a plusz
között jajgatás a nulla. U/I
-szony. Nemlét.

SZŐLLŐSY BALÁZS

Négy Bugge Wesseltoft-koncert között

Négy Bugge Wesseltoft-koncert között
a város félholtra verte önmagát,
majd lassan feltápáskodott – ruhája
elkopott, de vett helyette újat:
sormintás kockakő, újfajta dombvidék
díszíti tagjait, homokbélése hol itt, hol ott
süpped be vagy türemkedik,

a parton állsz, sok minden változott, a sirályok mellé
kormoránok költözködtek be, az aranyszín
galambok nem a békét hirdetik:
maradt még miben kételkedni,
bár egyre csontosabban összeáll
a megkérdőjelezhető előrelépés –
de senkinek sem muszáj gyorsan dönteni,
hogy ki lesz a kedvenc nője, elég távolság marad
megtapasztalni, milyen érdekes is
a megszokott köröktől távolabbra kúrní
a Sashegy felé gurított holdlementét,
a Gellérthegyre borított Napot
a fekete hajú lány már éppen elszalasztja –
ha biciklizni tudna még, talán, de elfelejtett,
hullámosabbak lettek sötét fürtjei;

négy Bugge Wesseltoft-koncert közül
a negyediken ott se voltam, a harmadikra
volt jegyem, de minek mentem el,
Endresen hangja távolról dereng,
a törtütem precízen programozva szól:
sűrűsödő emlékvodkák, emlékcigik
rajzanak, a horizonton, közük lövünk,
pár kristálydarabka éles pengéssel levált,
egy virtuális síkra háromszöget képez –
csak balfaszok kompenzálnak így. Mint

üres műanyagkorsó-sereg egy réten
szétdobálva, ahogy a pólóra nyomtatott
minta szétfakul, a háttérbe olvad:

a mimikrin még csiszolni, puhítani kell.
Nekik meg úgyis elfelejtődnek majd a dicső tetteik,
ez törvénytörő – a fekete hajú lány például nincsen ott
a beach club beach-bulin, a főtér verejtékezik,
a bronzázs lunázsba fordul, tündöklő fehérrel
borítja arcaink, nem félemlít meg másokat –
a fekete hajú lány egy díjnyertes verset ír
arról, hogy proletárok vagyunk, az időnköt adjuk,
az időnk a csillogás, a pisztáciapástétom íze
rántottával, három tojásból, reggel kilenckor.

Mohamed hazahúz

Faszom a hegyekbe most már,
mindegyre távolodnak, sosem
jutok már át hozzájuk
ezen a furcsa sivatagon, szikkadt
mezőkön át, egyik se jött,
ha hívtam, minek eredtem útnak
ezek közül a furcsa dombok közül,
csak emlékeznék, visszanézve, melyikre
hágtam fel a mögöttem levők közül,
csak emlékeznék, melyik volt a mátkám,
a legjobb, a tizenhárom közül,
faszom az útba most már,
a hívásba, jövésbe, távolodásba, idegen
népségek illatába, csak emlékeznék,
melyik volt a legnagyobb csata
a tizenhárom legnagyobb közül,
nem hágnék még előrébb –
csak megállnék, eldönteni,
megemlékezni, hívásra, távolodásra,
csak válasszak mindenfélék közül.

Viszlát, és kösz

a hullaszagot, a pusztulás ízeit
az eldugott ívekben, hajlatokban megbúvó
döglött rovarok végtagjait, és kösz a port, a mindenfelé
kettéváló, leszakadó lépcsősorok között
eltévedt tizennégy éves junkiekat, kösz a széttagelt
raktárszobákat, hatvanfős vonatkupékat légkondi nélkül,
dögmelegben, nyáron, sötétben, kösz, és viszlát

és kösz a halakat, az egekbe szökő bérleti díjakat,
a teherliftek egyik pokolból másikba vezető
labirintusrendszerét, lichthofokat, kösz
ezt a ragyogó két és fél évet, három hónapot,
kis híján évtizedet, amennyinek csak tűnt neked, a hátralevő tíz év
egyre csökkenő esélyeit, kösz, az elfuserált demokráciádat,
a kisebb-nagyobb halálokat, a kimondhatót,
a kimondhatatlant, kösz

a lazacos rántottát a Rákóczi tér-Síp utca sarkán,
az érzelemdús délelőttiöket, lepottyanó,
sárgára rothadt vakolatdarabokat:
a szerelem második hullámát, ha eljön, tíz év után
a szemünk sarkából csordogáló nyálat, csókokat,
elpirult homlokot, szeplők százezreit, megégett sejteket,
kösz, és viszlát, és kösz, és viszlát egy másik délutánon,
egy másik reggelen, másik helyen, egy hosszú éjszakán.

„...bármilyen tudás elengedése az önkéntes halál felé mutat”

KLAJKÓ DÁNIEL BESZÉLGETÉSE KEMÉNY ISTVÁNNAL

– Az első köteted, a Csigalépcső az elfelejtett tanszékekhez a nyolcvanas években jelent meg az ELTE gondozásában. Ha a veled kapcsolatos interjúkat olvasom, a Bartis Attilával közös párbeszédkötetedet, vagy a Lúdbőr egyes esszéit, akkor azt látom, mennyire gyakran feleleveníted a bölcsészetet mint létformát. Hogy látod ezt most?

– Arról társalogtunk a beszélgetés előtt, hogy milyen kevesen jelentkeznek manapság bölcsésznek. A nyolcvanas években a bölcsészkarra, akár Szegeden, akár Pesten, igazán menő dolog volt bejutni, és csak nagyon keveseknek sikerült. Az az évtized egy fura, átmeneti, de jó időszak volt, mert azt ugyan nem tudta senki (ezt próbáltam megírni az *Egy szép délután* című esszében is), hogy hamarosan vége lesz a szocialista rendszernek – de a változást lehetett tudni, azt mindenki érezte. Én magyar-történelem szakos voltam az ELTE-n, és itt a történelem szakon ebben az időben olyan tanároktól tanulhattam (aki akart), akik személyesen ismerték vagy hallgatták Fernand Braudelt vagy a francia Annales-iskola tagjait. A marxista ideológia itt már gyakorlatilag hatályon kívül volt helyezve – na persze betiltva nem volt, de bármilyen szakirodalomhoz hozzá lehetett jutni, ami tudományosan up to date volt. Szóval azoknak az évfolyamoknak nem lett lemaradottság-tudata, mert a körülmények szerencsés összjátéka folytán úgy érezhettük, hogy szinkronban vagyunk a világgal. Az egy másik kérdés, tényleg így volt-e. De ez az egészséges önbizalom valahogyan belénk épült: elég korán jöttünk, hogy értsük és lássuk a régit, de éppen időben ahhoz, hogy ne maradjunk le az újról.

– Említed, hogy sikerült képbe kerülni a világgal, mondjuk úgy, tudást szerezni. A Bartis Attilával közösen jegyzett Amiről lehet című kötetben arról beszéltek, hogy vannak bizonyos szavak, fogalmak, amelyek elvesztették vagy kezdik elveszteni jelentésüket. Ilyen fogalomként említitek például a kommunizmust. Meglátásom szerint a Lúdbőr esszéi valamilyen szinten tanító jellegűek is (a szó jó értelmében), rálátást adnak egy olyan korszakra, amely eltűnni látszik a horizontról. Hogyan gondolkodsz most erről? Feladata lehet ez jelenleg egy szerzőnek?

– Ez a bizonyos beszélgetős könyv 2010-ben jelent meg, és akkor még más időket éltünk, mint ma. És ezt nem csak magyar aktuálpolitikai szempontból mondom (bár úgy is, persze) – hanem mert azt hiszem, hogy az a világrend, ami 1990-től fennállt, nagyot változott 2010 óta. Talán már meg is szűnt. Én legalábbis úgy érzem, és tudom, hogy nem vagyok egyedül ezzel, hogy egy új világrend van felépülőben, amiből 2010-ben még kevés látszott. Akkoriban például úgy nézett ki, hogy a kommunista érabeli tapasztalatokkal semmit nem lehet már kezdeni, azok az idők végleg elmúltak. Akkor, nyolc-tíz évvel ezelőtt még nem gondoltam volna, hogy egy ideológia vagy egy ideológiának látszó valami megint úgy rá tudhat ülni a társadalomra, mint korábban a marxizmus-leninizmus. És most megint nem csak a mai magyar társadalomról beszélek, hanem az amerikaiáról, az oroszról, az olaszról vagy akár (neadjisten) a németről is. Választók és megválasztottak mintha mások lennének, mint a tíz-tizenöt évvel ezelőtti elődeik: gyanútlanabbak, sebezhetőbbek, irányíthatóbbak, kevésbé érzékenyek a de-

magógiára. Mintha kevésbé zavarná őket az egyeduralom gondolata. Mintha jobban unnák az úgynevezett demokráciát, mint a régebbiek. Mintha kevésbé lenne számukra érték a szabadság. Szóval: mintha közelebb jött volna az a korszak, amiben felnőttem, és az első huszonnyolc évemet eltöltöttem. Nem tanítani akartam a *Lúdbőrrel*, a teljes szabadságban pedig nem hiszek, de ha jobban belegondolok, azt hiszem, egy szabad könyvet akartam letenni az asztalra.

– *Kapcsolódva az előző kérdéshez, akár a Lúdbőrt, akár a Nílust olvasom, az látszik, milyen erős a 20. századi trauma, mennyire fontos számokra a történelem, a politika. Úgy tűnik nekem, hogy az irodalmat sem lehet leválasztani erről a két fogalomról a kötetekben. Ott van például az Egy különleges osztág álma című vers, ahol először egy hun királyt, majd egy lágert temetnek a vers szereplői. Egyre inkább kiérezhető ezekből a szövegekből a felejtés felé fordulás.*

– Igen, tényleg úgy látom, hogy egyre inkább jellemző a felejtés, illetve a jelenben való létezés. Elképesztő módon képben van mindenki azzal, mi történt ma, mi történt tegnap, és holnap mi fog történni. De hogy tegnapelőtt mi történt, és holnapután mi fog, az alig érdekel valakit. A tegnapelőtt már többszörösen felül van írva, holnapután meg úgyis eljön egy világkatasztrófa. Talán tényleg van abban valami, amit az előbb próbáltam elmondani: könnyebb lett a társadalmat mozgatni. Ugyanoda vagyunk bekötvé, ugyanazokat a válaszokat lökik ki a gépeink, egyetlen információs láncolatot alkotunk, önálló cselekvésre nemigen van lehetőségünk, az önálló gondolkodás igénye elsorvad, és gyakorlatilag inadekváttá vált a történelem. Elveszett annak az illúziója is, hogy önálló egyedek vagyunk, nyilván nem is voltunk azok soha. Tulajdonképpen miért is kell történelmet tanulni? Egy ilyen kérdés ma már teljesen normális. Egy múlt nélküli világ felé megyünk a jövőbe, ami lehet, hogy teljesen élhető lesz így is. Mi ezzel a baj? Talán semmi. De engem személy szerint zavar. Én úgy gondolom, hogy semmilyen tudás nem fölösleges, bármilyen tudás elengedése az önkéntes halál felé mutat, és bármilyen érdeklődés benntart az életben.

– *Talán nem árulok el nagy titkot, de elég negatív jövőkép olvasható ki, ahogyan ezt most is ki hallható a szavaidból, a Lúdbőr egyes esszéiből. Fontos számomra a jövővárás, a jövőbe vetett hit kérdése, mintha ennek a tekintetnek a kibontásaként funkcionálna néhány szöveg. Ezt jól mutathatja az a fotó is, ami az esszékötet elején kapott helyet, és titeket ábrázol, ahogy dacosan néztek előre. Ehhez a rendszerváltás pillanatában bekövetkező jövővárásra, legalábbis számomra, szépen rákoprozódik a modernizmus hasonló problémája a kötetben. A modernizmus megfeneklése kerül elő a Mikor volt 1912?, a Csalódní a holdban című esszéekben például. Ha jól látom ezt az összeíródást, akkor mi lehet kapocs a kettő között?*

– Most próbáljak valami még disztópikusabbat, még katasztrofisztikusabbat mondani? Az a baj, hogy a fél életemet azzal töltöm, hogy mennyi ideje van még hátra az emberiségnek. És ehhez képest, szerintem, kifejezetten derűlátó mind a két könyv. Próbálom visszafogni magam a negativizmussal. Van egy ismert anekdotikus példa arról, hogy az 1850-es években kiszámították, hogy 100 év múlva három méter vastag lószar fogja borítani London utcáit a lovaskocsik miatt – és aztán, mint tudjuk, teljesen más fordulatot vett a közlekedés. Ma a technológiai szingularitás, a mesterséges intelligencia egy reális probléma. Ha az ember erről olvas, akkor általában jönnek mellé a húsz-, harminc-, negyvenéves jóslatok, hogy mikor veszi át fölöttünk a MI a teljes hatalmat. Nehéz ez alól kivonni magad. Én azért igyekszem: próbálok humorral is ránézni arra, amit írok – meg hálsten nem is vagyok próféta. Ami a modern-

izmust és a saját életemet illeti: azt hiszem, hogy az 1990-es rendszerváltás a modernizmus jó háromszáz éves történetének egy epizódja volt, sőt, lehet, hogy maga a záróepizód. Nekem pedig személy szerint, az 1961-es születésemmel, kicsit tényleg rákopírozódik az életemre a modernizmus korának a vége.

– *Ha már a jövő: van egy esszéed, ami Magyarország és a jövő címet kapta, és egy berlini napilap felkérésére íródott. Ez a '14-es választásokra próbál valamiféle magyarázatot adni, hogy mi is zajlik nálunk ezekben az időkben. Előveszed mind a jobboldali kormányt, mind a baloldali ellenlényt a szövegben. Azóta történt még egy választás. Most nem kerestek meg, hogy néhány dolog ismét magyarázatra szorulna?*

– Nem, most nem kerestek meg. Ez a Tagesspiegel nevű berlini lap volt. Nem kerestek, mert már talán akkor csalódtak bennem. El tudom képzelni, hogy egy egyszerű orbánozást vártak, én meg igyekeztem tárgyilagos maradni. De az is lehet, '14-hez képest már ők is más időkben élnek, és már nem kérdeznak meg írókat. Mert már ott se trendiek. Na jó, tényleg hagyjuk ezt az állandó negatívizmust...

– *Akkor váltsunk témát. Beszéljünk a nagyobb százalékban irodalmi esszékről. Az esszékötet vége az Ötven+1 irodalmi pillér, ahol a téged meghatározó irodalmi élményeidet gyűjtötte össze. Miért érzi vagy tartja fontosnak egy szerző, hogy összeszedjen egy ilyen listát? Mesélnél nekünk a válogatásról, hogyan zajlott ez a folyamat? Érdekel az is, hogy például több prózai alkotás van, mint lírai, ami egy alapvetően lírikusként induló szerzőtől meglepő lehet.*

– A *Lúdbőr* nagyobb részben régebbi esszékből áll össze, de az utolsó fejezet, az ötven kisesszé, ami az *Ötven irodalmi pillér* címre hallgat, kifejezetten ebbe a könyvbe készült. A mintaadó egy William H. Gass nevű amerikai esszéíró. A számára legfontosabb olvasmányélményekből rakta össze a maga ötvenes listáját. Lili lányom barátjától, Sipos Balázs filozófustól kaptam az ötletet, hogy rakjam össze a saját ötven pilléremet. A feleségemmel gyorsan összeírtunk egy háromszázast listát, de ha nem szorított volna annyira a határidő, akkor felszaladt volna hatszázig is. Utána jött a válogatás: melyik ujjaimat ne harapjam le a háromszázból? Végül a jó öreg időrend győzött: kezdődjön a lista Homérosszal, legyen rajta sok klasszikus, de mégis keveredjenek modern, néhol vad és örült más szerzőkkel. Amikor száz alá sikerült húzni a listámat, elkezdtem megírni a kisesszéket, szorított a könyv leadási határideje. Négy hét. Mint az eszelős, írtam a kisesszéket 2016 szeptemberében, de végül mégiscsak másfél hónapig tartott a munka, és ezért végül fél évet csúszott a megjelenés. De ezt nem is bántam meg, mert így volt idő még ránézni a szövegre. Hogy miért van több prózai alkotás a listámon? Úgy látszik, kevesebb kedvenc költőm van, mint íróm.

– *Két kisesszében, ahol Csokonai Vitéz Mihály és Esterházy Péter kerül elő, érinted a kánon kérdését. Finom meglátásokat teszel a kánon alakulásáról, kánonban maradásról stb. Érdekel ez a kérdés valamennyire, vagy csak nagyon kiragadtam két apró részletét az esszéeknek?*

– A kánon durva dolog: ki az, aki kell, és ki az, aki nem kell. És durva kérdések azok is, hogy ki dönti el, hogy ki kell és ki nem, meg hogy hol is dől el mindez. Kik ülnek össze? Hol? Mikor? Vagy nem is ül össze senki? Folyosói pletykákból alakul a kánon? Persze ez nem csak irodalmi kérdés, hanem az összes művészeti ágat érinti. Sőt, minden emberi közösséget – kik a kánonformálók egy iskolai osztályban például? A kánon egy emberi alapprobléma: valahol valakik mindig eldöntik, ki kell, és ki nem kell. Szóval ez mindenki számára izgalmas kérdés. Másrészt, ha az ember sokat gondol erre, beleőrül. Láttam ilyeneket. Én nem szeretnék má-

niássá válni. Általában kerülni szoktam a kánon szó leírását is. De itt, Csokonainál és Berzsenyinél kivételt tettem, mert annyira tanulságos a történetük: nem feleltek meg az akkori kánonformálóknak (elsősorban Kazinczynak és Kölcseynek), mert az ő – egyébként minden tiszteletre méltó – nyelvújító programjuk szerint egyszerűen még nem is létezett irodalomra alkalmas magyar nyelv. Ez volt az ő tudományos hipotézisük. A dolog abszurditása, hogy a korabeli Európa legfontosabb költői közül nagy valószínűséggel kettő is magyar volt: ők, Csokonai és Berzsenyi. És ezen ma, 2018 nyarán is van mit tűnődni, mert most durva politikai-ideológiai kampány folyik az irodalmi kánon ürügyén – megosztva a kortárs irodalmat és a kortárs írókat. És mindenről szól, csak az irodalmi minőségről nem.

– *Már beszéltünk itt irodalomról, történelemről, politikáról, és ha az esszéidet olvasom, akkor ezt a fogalmi hármast nagyon nehéz elválasztani egymástól. Együtt mozognak szövegről szövegre, a politikai esszében is mindig megbújik az irodalom és fordítva. Az lenne a kérdésem, hogy te magad mennyire tudod ezt a fogalmi hármast elválasztani, szétválasztani egymástól? Illetve mennyire tudatos ezeknek az együttmozgatása?*

– Talán inkább az tudatos, hogy nem akarom direkt szétválasztani. Általában olyan dolgokról szoktam írni, amikről tudok, vagy legalábbis azt hiszem, hogy tudok valamit. Olyasmiről nem, amihez semmi közöm, abból csak baj lenne. Nem terveztem soha, hogy bármit is fogok írni a *Kommunista kiáltvány*ról, de a kisesszéek írása közben nagyon előre tolta magát az egyenlőség kérdése. Azt akartam körüljárni, hogy a francia forradalom óta a szabadság, egyenlőség, testvériség hármasa milyen pályát futott be. A *Kommunista kiáltvány* kapcsán jutott eszembe, hogy Jaltában, 1945-ben, amikor felosztották egymás közt a világot a győztes nagyhatalmak, mintha még a szabadságot meg az egyenlőséget is szétosztották volna egymás között: Nyugatra lett a szabadság, míg Keletre az egyenlőség. Ez az ötlet először viccesnek tűnt, de aztán kicsit komolyabban belegondoltam abba a huszonnyolc évbe, amit a „kommunista” korszakban töltöttem, és rájöttem, hogy tényleg: szabadok alig voltunk, de annál egyenlőbbek. Ma már nekem is teljesen valószerűtlen, milyen szinten voltunk egyenlők egymással az óvodától egészen az egyetemig. Ez nem csak az én egyéni megfigyelésem, erről elég sok kortársammal is beszélgettünk: egyenlőnek éreztük magunkat egymással és bárki mással is, még ha a valóságban nem is voltunk azok. Pénz, hatalom, származás másodlagos volt. Tényleg! Szóval az egyenlőség került előtérbe a *Kommunista kiáltvánnyal* foglalkozó esszében. Két kisesszét is írtam erről, és aztán valami megint visszavitt az irodalomhoz. Szóval így készült az Ötven pilér: a módszerem a kontrollált sodródás volt.

– *Az egyik legtöbbet emlegetett, legnagyobb visszhangot kiváltó esszéed, A komp-ország, a hídról is helyet kapott ebben az esszékötetben. Itt arról írsz, hogy a számodra „lúdbőrt” okozó élmények kezdenek kiveszni a magyar irodalomból. Említhetjük a pátoszt vagy a tragikumot például. Ezt olyan eseményekhez is hozzákötöd, mint a próza elöretörése, a prózafordulat. Hogy látod ezt a problémát? Milyen változások történtek?*

– A nyolcvanas években irónia nélkül már nem működött az irodalom, a pátoszos magyar költészeti-prózai hagyomány kiüresedett. De a kilencvenes években egyre gyakrabban jutott eszembe (pedig eléggé ironikus alkat vagyok), hogy nem sok-e ez már. A kilencvenes években már nem állt fenn az irónia legfőbb tárgya, a kommunista pártállam. De az irónia maradt. És egyre inkább úgy láttam, már nem is az ironikus megközelítés a lényeg, hanem mindenféle komolyabb téma, trauma kerülése. Az érzékeltem, hogy egyre inkább belemerevedik a kor-

társ irodalom az iróniába. Ez így persze sommás, rengeteg volt a kivétel, de én ezt éreztem. Zavart, hogy nem illik kimondani egy nagy versről, hogy nagy. Az is zavart, hogy szakszerűtlenségnek minősül a költők életrajzát tanítani. Merthogy beszéljen a puszta szöveg. Igen, de a puszta szöveg egy konkrét időpontban született meg, és egy másik konkrét időpontban hat (mondjuk ma). 2005 őszén ezeket az érzéseket próbáltam összefoglalni Ady Endre kapcsán. Fontos volt számomra az ő komolysága, tragikuma, katartikus ereje. Úgy éreztem, Ady már nem kompatibilis a 2000 utáni évekkel. Ezért írtam az Ady-esszémet. Egyébként sok minden történt azóta ezen a téren, az irónia túlsúlya elmúlóban, a pátosz pedig mintha visszakapta volna a szerepét. Jó lenne, ha ebből nem az következne, hogy a közép-szer a komolyság jelszavával nekilát kinyírni mindent, ami ironikus.

– *A Nílus még a könyvhétre jelent meg. A kötetben elhelyezett verseket két folyó-vers fogja közre, a Duna és a Nílus. Hogyan alakult a kötet összeállításakor, hogy ez a két folyó lett a könyv kezdő és végpontja?*

– A Nílus jött először. Elkezdtem írni róla egy verset vagy két évvel ezelőtt. Már akkor látszott, hogy ez lesz egy kötet eleje vagy vége. Aztán tavaly nyáron elkezdtem egy Duna-verset is írni, de csak idén februárban, a kötet leadása előtti utolsó pillanatban sikerült befejeznem. Viszont ebben a pillanatban meglett a kötet szerkezete is: egy folyó az elejére, egy meg a végére. És evidenssé vált, hogy csakis Nílus lehet a címe. Mi más?

– *A Rakpartos ballada című versedben, mintha benne lenne az a momentum, amiről a Lúdbőr-esszében írsz. A költő olyasvalaki, aki egyszerre a társadalom része, ugyanakkor kívül is helyezkedik rajta, olyan dolgot próbál artikulálni másoknak, amit talán csak ő képes észrevenni. Ezt jól látom?*

– Igen, mind a két könyv érinti azt a kérdést, hogy a költőnek mi is a helye a társadalomban. Azt hiszem, hogy a jó költő – akár lángoszlopnak képzelet magát, akár csak egy pasinak vagy egy csajnak – valamiféle médium, akinek mindig eggyel többet pördül az agya, és még a köz-helyeket is máshogy mondja. Szerintem egy jó társadalom tud használni egy jó költőt.

– *A Nílus egyik központi problémája a rációt veszített világ. Ezt a témát járja körül a Délig ciklus jó pár darabja, például az Egy emlék, Patai második éneke, Személyi edző utasításai stb. Hogyan látod ezt a problémát?*

– A Nílus számomra legfontosabb verse a *Hipnoterápia* – e mögött van meg leginkább alap-konceptióként, amiről már beszélünk, az újkor vége. Ahogy a keresztény középkornak a szeretet, úgy a racionális újkornak a józan ész volt az alapeszméje. Az újkor egy borzasztóan el-lentmondásos korszak volt, amiben történelem irtózatok dolgok is a racionalitás nevében, de végig megvolt egy erős törekvés a minket körülvevő világ minél pontosabb megértésére. És most a 21. század első két évtizedének a végén úgy érzem, mint hogyha ez a törekvés meg-szűnőben lenne. Van viszont ehelyett tudományellenesség, tudósellenesség, tudásellenesség, frusztrált bezárkózás alternatív valóságokba. Ha a keresztényi szeretet után az újkor raciona-litását is elengedjük, akkor nemigen marad más vezéreszménk, mint a pusztulás.

– *A Nílus című vers egy életpálya-allegóriaként olvasható, melyből szintén kiérezhető a nyom-hagyás problémája, amiről te több helyen is beszélsz az esszéidben, interjúkban. Mintha ez a nyomhagyás itt átalakulna a személyes térre, a családra és a gyerekekre.*

– Amikor az ember, hát mondjuk azt, kezdi érezni az öregedést, egyre fontosabb lesz neki, hogy volt-e haszna az életének. És akkor talál egy folyót a szinte semmiben, a sivatag közepén, ami az életet jelenti sokmillió embernek. Ki ne akarna ez a folyó lenni?

– *A vers vége érdekesen szétágazik, és a folyó torkolatának a képét idézi meg. Ezt nevezhetjük akkor képversnek?*

– Igen, bár nem volt tervbe véve. Viszonylag hosszú a vers, és elég rövid sorokból áll. Szóval olyan folyószerű. Már majdnem kész volt, amikor jött az ötlet, hogy ágazzon is el, mint a rendes Nílus, három főágra. És akkor elágazott.

– *Záró kérdésként pedig említsük meg Petri Györgyöt. Van egy vers, ami kérdést intéz a költőhöz. Jobb lett volna nélküle – írod, illetve azt is, hogy mennyire sajátodnak érzed, érted és megérted őt. Hogyan alakult ez a viszony Petrihez?*

– Ez a hosszúvers megrendelésre készült, Petri György halálának tizenötödik évfordulójára. Ha nem muszáj, nem írok alkalmi verset, de ezt nem lehetett nem elvállalni, mert örületes nagy költő volt Petri. Volt egy pár meglévő ötletem, töredékek, amik ideillettek, de azért először végigolvastam Petri összes versét. Ez nagy élmény volt, miközben végig és egyre jobban bosszantott olvasás közben a hihetetlen keserűség, fanyarság, ami időnként, én legalábbis így éreztem, cinizmusba megy át. Ezt a fura kettős érzést próbáltam meg aztán beleírni a Petri-versembe. Egyfelől megadni a tiszteletet Petri Györgynek, mert az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb, legnagyobb költőjének tartom. Ugyanakkor muszáj volt tiszteletlennek is lennem. A vers vége egy Petri-karikatúra. Egy rosszkedvű költő ül egy pálmafa alatt, pálinkát iszik, és beszólogat Noénak, aki a tűző napon építi a bárkát. Én egyszerre próbálom érteni a hitetlen és a kétségbeesésig negatív Petrit a hívó és cselekvő Noéval, akinél egyszer csak elszakad a cérna, és idegességében néhány nagyobb deszkát hajít az árnyékban hűsölő költő irányába. De aztán legyint, és dolgozik tovább. Este koccintanak.

FARKAS ZSOLT

A magyar nyelvtörténeti diskurzus problémái¹

1. A hivatalos magyar nyelvtörténet-tudományi diskurzus (HD), vagy ahogy a műveletlen nép jó érzékkel nevezi, a „finnugrizmus” már jó ideje két dolgot csinál²:

1.1. mikrofilológiát (természetesen csakis a Központi Dogmával tökéletes összhangban; egyébként nagyrészt alapos, színvonalas, fontos a HD mikrofilológiája, ha gyakran csúszik bele a pöffeszkedő pitiánerségbe is), és

1.2. a Dogmatikai Kiskátét (teljes nevén A Mindörökre Érvényes és Megcáfолhatatlan, Objektív és Módszertanilag Makulátlan, Ezerszeresen Oda-Vissza Ellenőrzött, Rendszerszerűen Igazolt és Kizárólagos Tudományos Igazság Szent Bibliájának tendenciózus kivonatát) szajkózza.

A Kiskáté ma már mindenekelőtt egy hadigépezet minden egyéb ötlet, felvetés, koncepció megsemmisítésére, denúciálására, kizárására. Számtalan féligazsággal és hamissággal. Szisztematikusan konstruált tételeinek gyors elősorolása hivatott bármely új ötlet felvetőjének naivságát és dilettantizmusát azonnal demonstrálni.

Így történt, hogy „profi” az, aki a legügyesebben forgatja a Kiskátének a paradigma abszolút sérthetlenségének biztosítására megalkotott tételrendszerét minden „külső” „támadással” szemben.

Nem gondolkodik, nem kutat, nem kíváncsi többé a nyelvtörténetre, nem akar semmi újat megismerni, mivel ő (és csakis ő és övéi) már minden lényegeset, tudhatót tud.

2. Ez a probléma természetesen nem pusztán tudományos, ismeretelméleti, szakmai, hanem filozófiai, esztétikai, szociálpszichológiai, politikai, gazdasági, etikai, bürokratikus, kulturális, történelmi természetű is.

Kétségtől kizárólagos finnugor / uráli eredet a Központi Dogma. A kvázi-vallás alapító mítoszai ezt járják körbe (ld. Békés 1997³). Egy darabig még (mondjuk 1870-től max.

¹ Egy fejezet a szerző *Honfoglalás előtti germán–magyar etimológiai kapcsolatok (avagy Az ősmagyar kori szókincsben sokkal több az indoeurópai, mint az uráli elem)* című művéből.

² Mintegy 60-80 éve. Itt meg kell említenünk egy harmadikat is: megcsinálta az UEW-t, TESz-t, EWUng-ot, a HD mértékadó etimológiai összefoglalóit. (A szocializmus korában, amikor még volt tudományos élet és lehetett a munkára koncentrálni. A rendszerváltás után atomjaira hullott a tudományos élet is, és egyre inkább csak a politikai-intézményes nyomulásra és kizsáírótsdára lehetett koncentrálni. A tömeges szabadidőhiány és társadalmi diszfunkciók miatt ma Magyarországon szinte minden tudományos terület légüres térben fuldokol. Az emberek túlnyomó többsége munka- és szabadidejének túlnyomó többségét egzisztenciális frusztrációban és taposómalomban tölti.)

³ Békés Vera számos mítoszt, tendenciózus történetet azonosít a finnugrista nyelvtudomány történetében, „a szintiszta tudományosság” önhőstörténeti sztorijaiban. Kezdve Sajnovicstól, mint akinek

1930-ig) érthető lenne ez a meggyőződés: amíg szedegetik-rakosgatják össze a kétségtelen ősi finnugor (fgr.) kapcsolatokat bizonyító anyagot; és a sokkal erősebben látszó indoeurópai (ieu.) jegyeket mind az utóbbi ezer évek tulajdonítják.

De az igen gyorsan (a '30-as évekre vastagon) kiderült, mennyi mindenre nincs magyarázat. Hogy amilyen biztos az ősi fgr. kapcsolat, olyan biztos, hogy nem lehet az egyetlen, a kizárólagos magyarázat. Azt mindvégig mindenki tudhatta, láthatta, hogy tömérdek elemi szó nem fgr. és nem is altaji. Ám a tárgyilagos tudomásulvétel és új koncepciók után nézés helyett a HD-ban felerősödik a „kizárólag fgr.” dogmája, és „A Tudományosság”-hoz kapcsolása (szintén kizárólagosan és 100%-osan). A megfellebbezhetetlenség hite, inkvizíciós jellege: Ez a kizárólagos igazság. Ha nem ezt gondolod, baj van veled.

Végig ott van a HD-ban a dogmatikus, az ideologikus, a militáns. Hunfalvytól és Budenztól kezdve Szinnyein és Zsirain, Bárczin és Lakón át Ligetiig és Rédeiig. A Monarchia, a Horthy-éra, a Szocializmus alatt egyaránt a topon voltak, a kizárólagos szigorútudományos imidzsszel. Mára lassan kihaltak a nagy nevek – mivel már minden lényegeset és egyáltalán tudhatót tudunk, ugye, a magyar nyelv eredetéről. Ez a terület tiszta pusztá – már csak őrizni kell a lángot kispapjainak. Tuti nyugdíjas állás, egy kis mikrofilológia, és a nagy titok: hogy lehet ekkora műveltség és korrektség és profizmus idebent, ha akkora tahóság, inkorrekttség és dilettantizmus tombol odakint.

Szóval kívülről úgy tűnik, bürokratikus, cinikus, korlátolt lett a finnugrizmus. Akadályozza a kutatást minden más irányba. Gúnyolódik polgártársain, akiknek tudatlansága épp a HD nem meggyőző felvilágosító munkájának, ez pedig nem meggyőző eredményeinek a következménye.

lapp~magyar megfeleltetései az első tudományoshoz közeli mű lett volna, és nagy előfutárnak tekinthető (még az angol nyelvű Wikipédiába is bekerült az „összehasonlító módszer” nagy elődjeként), miközben Sajnovics „voltaképpen” a magyar–kínai nyelvrokonság híve. De ezt jellemzően nem a finnugrista diskurzusból fogjuk megtudni. Szintúgy fura történet, hogy az 1950-es évektől „divat” lett a HD-ban a „marrizmus” nagyon is fenyegető veszélyeitől óvni a tudományosságot, és persze dilettantizmusáról szót ejteni; hogy mennyire káros, amikor a politika beleszól a szintiszta tudomány kérdéseibe. Ugyanakkor gyakorlatilag nem dokumentálható egy ilyen veszély a magyar nyelvtudomány történetében. Nem ismerünk marrista magyar nyelvészt, publikációt. Két Marr-ról szóló, elnagyolt cikket sikerült felkutatnia Békésnek, amit senki se olvasott stb. Hasonló a helyzet a „nem kell nekünk a halzsiros atyafiság” mitológemájával, mely kizárólag finnugrista művekben terjed, kéz a kézben a „szegény mártír szintiszta tudományosságnak mennyit kell szenvednie az ostoba nacionalista elfogultságok kereszttüzeiben” mondanivalóval – de ennek is inkább az ellenkezője, a „fgr. rokonság” tudomásul vétele igazolható. (És az ellendiskurzus felerősödése nagyrészt a HD-nak köszönhető.) Ugyanígy a „mi vagyunk egyedül a szintiszta tudományosak” egy változata az „ugor–török háború” szcenírozása: aki nem ismeri Budenz és Vámbéry műveit és elképzeléseit, az a HD-ból azt a hamis képet kapja, hogy ezek főként „módszertanilag” különböznek, azaz Budenz módszeres és tudományos, Vámbéry meg nem. Ez szintén nem igaz, ők nagyjából közös paradigmán belül, hasonló módszerekkel, előfeltevésekkel, bizonyítási eljárásokkal vitatkoznak. Stb. (Budenz – ez már az én véleményem – egészen patológus. Vannak ugyan evidens, helytálló etimológiái, de a megszálott, elfogult, agyament finnugrosításnak olyan foka tapasztalható nála, amilyen sumérosítás a sokat gúnyolt magyar sumeristáknál, vagy amilyen magyarosítás Horvát Istvánnál; ez utóbbival szemben azonban végtelenül kínos és unalmas okfejtések kísérik az átmokfutást. Remek áttekintést kaphatunk Budenz ez irányú tevékenységéről pl. a Munkácsi 1901-ből, amely minden egyes szónál minuciózusan cáfolja Budenz meghökkentő erőlködéseit.)

3. **A Kiskaté** sok igazságot tartalmaz, a magyar nyelv uráli gyökerei mélyek stb., de mindent összevetve egy tendenciózus, féltudományos brosúra. Nézzünk néhány példát erre.

3.1. Rengeteg elemi, ősi szó/tő/gyök ismeretlen eredetű a magyarban? *Erről nem szól a Fátma. Ellenkezőleg, valahogy mindenki úgy tudja, hogy lényegében minden, ami ősi, az fgr.*

Csak arról szól a Fátma, hogy **a szókincs nem olyan fontos az eredet szempontjából**. A szókincs a nyelv legváltozékonyabb rétege. Szavakkal ügyeskedni – tipikus „dilettáns” műfaj, azoké, akik primitivitásukban csak ennyit látnak a nyelvből, és nem tudják, mi az a(z összehasonlítható) hangtan, alaktan, mondattan, tipológia, morfoszintaktika stb., és hogy ezek sokkal fontosabb és konzervatívabb jegyek.

Nem igaz. Avagy: szintén egy negyedigazság felturbóztatása abszolút igazsággá, a tendenciózus érvelés kedvéért. Először is hatalmas különbség van az egyes szavak és szócsoporthoz között e tekintetben is. A primitíven etnocentrikus genealógiában gondolkodó normáltudományos paradigma számára elgondolhatatlan anomália, hogy a szókincs különböző elemei, csoportjai rengeteg szempontból nem azonos természetűek, nem ugyanúgy viselkednek, különböző fa/ágazásokat adnak ki. (Ahogy a nyelvek összes többi jellegzetességei is.) A fazekesség vagy fémkohászat szavai másképp terjednek, mint a tajgai növény- és állatvilág nevei. A fa- vagy bőrmegmunkálási technológiák szókinccse is másként terjed, és másképp a vallási, a mitikus, vagy a mesevilág szókinccse. A főnevek másképp, mint a névmások vagy az igeragok. Vannak szavak, amelyek inkább bizonyos embercsoportokhoz kötődnek (és már az emberek, sőt csoportok is mennyiféleképp csoportosíthatók és -andók, strukturálódnak át). Más szavak pedig inkább térségekhez (az éghajlat, a flóra, a fauna jellegzetességei és a hozzájuk tartozó termelési módok sajátos szókinccse), technológiákhoz vagy irodalmi és vallási komplexumokhoz. Stb. És nemcsak a szavakra érvényes ez. Nincs olyan nyelvi jelenség, amely ne vonódna be a nyelvészeti szövevénybe, ami minden nyelvtörténeti változás oka, motorja és közege. Minden nyelvi jelenségnek és jelenségcsoportnak többé vagy kevésbé különbözik a története. Ezt a soktényezős bonyodalmat meglehetősen durván leegyszerűsíti, olykor pedig kifejezetten meghamisítja a szekretív-etnocentrikus, mindig mindenben egységes genealógiai fa modellje.

A magyarból a szemünk előtt, a 19. sz.-ban veszett ki több múlt idő. Ezzel szemben a *tart* szó és képződményei: *tart* (kézben / időben vmettől vmeddig / térben vhonnan vhowa), *tartó*, *tartós*, *tartály*, *tartalom*, *tartalék*, *tartozék*, *tarthatatlan*, *kitart* (az álláspontja mellett vagy vkit), *betart* (szabályt vagy vkinek), *rátarti*, *eltart*, *megtart*, *összetart*, *feltartóztatathatlan*, *tartózkodik* (vhol és vmitől), *letartóztat* stb. nem fognak kipszutulni ebből a nyelvből, csak magával a nyelvvel együtt. Ugyanezen okból lehetünk biztosak abban is, hogy a *tart* ősi magyar szó. A hozzá kapcsolódó grammatikai anyag, formánskészlet nagy része újabb, változékonyabb, mint a szó. Ami, hm, ismeretlen eredetű. És, hm, nem bevallottan az. (Ld. a germán és indoiráni szóösszevetéseknél.)

Nyelvenként és konstellációnként változik, mely jegyek változékonyabbak. Ami mégis kiemelhető: bizonyos morfológiai, alaktani jegyek (hogy hogyan épül fel egy szó) stabilabbak. Pl. a szóeleji msh.-torlódás elkerülése szuperrégi, supermasszív jegyeknek látszik a magyarban. Párszáz éve azonban, a modernitás korában feladta ezt a szigort. Ma már a *strand* sem hat különösebben idegenszerűnek.

Aligha meglepő módon jóval több szó megy át egyik nyelvből a másikba, mint morfoszintaktikai szerkezet. (Eleve abszolút számuk is radikálisan különbözik, másfelől súlyuk, jelen-

tőségük mérése, objektív összevetése az ősiség szempontjából bizony nem triviális.) Ám (ha csak nem nyelvváltásról van szó) ezek túlnyomó része szókincs-bővülés: az új jövevények kevésbé érintik az ősi szavak használatát. Minden más nyelvi jegyre és jellemzőre érvényes ez. Mindegyiknél csak azokat az eseteket szabadna tekintetbe vennünk, ahol a jövevény kiszorítja az „örökölt” szót. Ez viszont a szokásos módszertani nehézségekbe ütközik, épp az ősi anyagnál, ahol ezek megkülönböztetése már ritkán lehetséges.

Így is a legkülönbözőbb sorrendeket láthatjuk a legkülönbözőbb tudósoktól a legkülönbözőbb nyelvi jegyek változékonysága/konzervativitása tekintetében. Szerebrennyikov pl. a roppant tanulságos csuvas kapcsán ezt a változékonysági sorrendet állítja fel: bizonyos 1. hangok, 2. szavak, 3. mondattani szerkezetek, 4. szavak jelentésbővülései, 5. képzők, 6. szó szerkezeti változások előidézése. Érdekes – és bizonyos általános érvényű – megfigyelés, hogy 7. mindeközben a két nyelv közötti hasonlóságok viszont „bebetonozódnak”.⁴ Itt tehát, nota bene, az összehasonlító hangtan üdvöskéi, „kemény tényei”, a hangok a legváltozékonnyabbak.

De az újgrammatikus közhelyet – „a szókincs a legváltozékonnyabb, a legkevésbé informatív az eredet szempontjából”⁵ – cáfolja az angol és a német esete is. És a fenti csuvas példától is nagyon különbözik. Angol~német viszonylatban a szókincs az, ami sokkal közelebb maradt egymáshoz és világosan tanúskodik néhai közelségükről. A morfoszintaxisuk viszont vadul különböző lett. Nagyon másképp épül fel a német szó és mondat, mint az angol. E két nyugati germán nyelvénél a változékonysági sorrend így kezdődik: 1. szó szerkezeti változások (csuvas: 6!), 2. mondattani szerkezetek (csuvas: 3), 3. hangok (csuvas: 1), és a legstabilabbak a szavak, jelentésbővüléseik és képzők. A németnél nyilván (új)latin (esetleg mélyebben italicus-kelta) hatásról van szó, az angolnál pedig pidginizáció történt (állítólag dán / óészaki telepesek révén, noha ez aligha kielégítő magyarázat).

De az alpárián egyszerű ok a szókincs változékonyságának hangsúlyozására a HD Kiskátéjában, hogy a szókincs mond ellene leginkább, a legnyilvánvalóbban a fő dogmának, a kizárólagos uráli eredet tételének (és a KisPÉK-konceptciónak⁶). Az egyenletes távolodással számoló glottokronológiai módszer is azért adott ki ilyen nagy számokat „az uráli” (i. e. 5000) / „fgr.” (i. e. 4000) / „ugor” (i. e. 1000) szétválására, mert még a mikrofilológiai vadul felturbózott, elfogult megfélemltetésekkel együtt is nagyon kicsik a közös szóanyagok.

Érdekes tudáspszichológiai jelenség, hogy a HD-profik láthatólag „őszintén” nincsenek tisztában az ismeretlen és megoldatlan eredetű szavak arányával és jelentőségével az ősmagyar kori szókincsben. Nem tudnak erről a problémáról. Sem a Kiskaté, sem a szakirodalom nem beszél ilyesmiről. Hisz minden, ami ősi, az uráli, „mint tudjuk”. Mindenkinék a fejében az

⁴ Ld. Róna-Tas 1978, 278–81, aki szintén hangsúlyozza, hogy az egyes nyelvi jegyeken belüli elemek között nagy különbségek lehetnek. (Ld. még Marcantonio 2006, 8. és 9. fejezet.)

⁵ Amúgy persze az újgrammatikusok is a szavakkal bíbelődnek a legtöbbet, és leginkább ezekre alapítják a tételeiket.

⁶ „Kis, Primitív, Észak-Keleti, zárt, színfinnugor nyelvű, halász-vadász, később nomád állattartó népcsoport i. sz. 5-600 körül rásodródik a sztyeppére, kicsit eltörökösödik, végül 900 körül a Kárpát-medencében landol” – a HD dogmája a magyar nyelv és nép kizárólagos eredetéről; és egy ezzel összekapcsolt kimondatlan előfeltevés, miszerint a magyar minden nyelvénél/kultúrájánál fejletlenebb: miközben hatalmas mennyiségű szót vesz át más nyelvekből, egyet se ad át más nyelvekbe (kb. i. sz. 1500-ig).

1924-es Tolnai-féle statisztika nagyon hamisan interpretált számai vannak, miszerint a modern magyarban (használati statisztikailag) 80-90% az ősi, „azaz” uráli szavak aránya. Ez az „azaz” először is tévedés, tudománytalanság, „dilettantizmus”. Ha ezt nem feltételezzük amúgy kitűnő tudósok sokaságáról, akkor viszont hazugság. Persze nem tudatos; épp az imént hangsúlyoztuk, hogy az ismeretlen szóállomány méretével és jelentőségével kapcsolatos „tudatlanság”, reflektálatlanság „őszinte” és igazi. De persze mégse annyira tudat(ta)lanok, mégse annyira „tájékozatlanok” a komolyabb áttekintéssel rendelkező HD-profik, vö. Benkő (1962) is erősen csodálkozik, hogy’ lehet Tolnainál csak 3% az ismeretlen eredetűek aránya. De Benkő is inkább pápa volt, mint kutató, a kispapok pedig végképp nem arra esküdtek-szerződtek, hogy a bizonytalanságokat, megoldatlanságokat abajgassák, hanem hogy Az Egyetlen Uráli Igazságot képviseljék. Naivak tehát, vagy cinikusak? Az elfojtás az a folyamat, amely ezt a különbséget eltörli.⁷ Az, hogy nem veszük észre ezt a problémát, hogy egy szó se esik erről; az, hogy minden fronton aktívan finnugrosítanak (és KisPÉK-esítenek); és az, hogy ennyire militánsan lépnek fel minden, a Dogmatikát bármely ponton sértő elgondolással szemben – ugyanannak a folyamatnak a megnyilvánulásai, ugyanannak a betegségnek a tünetei. Sőt, a KisPÉK-elv figyelemre méltó módon az ellendiskurzus (ED, a magyar különleges ősi kultúrnyelv voltában hívők) elfogultságának az ellentettje.

3.2. Nade a **tipológiai hasonlóságok**?⁸ A mindenféle **nyelvtani jellegzetességek**?

A kétségtelen és fontos információk mellett meglehetősen tendenciózus elősorolásokat látnunk a Kiskátében és a HD reprezentatív dokumentumaiban. Elvértve kapunk csak tárgyilagos képet a különböző nyelvekről és nyelvcsoportokról. Minden adatot, tényt, összefüggést a központi dogma szelektál és szervez, hangsúlyoz vagy hallgat el.⁹

Sosem felejtik ki pl. a **mgh.-harmóniát** vagy hangrendi egyeztetést mint az uráli rokonság bizonyítékát, de azt az elemi információt, hogy az uráli nyelvek zömében nincs, nem fogjuk megtalálni semmiféle laikusoknak szóló szövegben, sem az egyetemi tankönyvekben, sem máshol. Nincs hangrend a legközelebbi „rokon” nyelvekben, a manysiban és a hantiban. (Mindegyiknél egy nyelvjárásban fordul elő, igen korlátozott formában, török hatás lehet,

⁷ A neurózis az a népbetegség, amely ilyen és másilyen elfojtások rögződése és „tudattalan” terjesztése. Az elfojtás másik arca az elnyomás. Ld. Fromm 1947, Bevezető. Az ismeretelméleti igazság természetesen vezérlő csillag, tájékozódási pont.

⁸ Amiről persze gyakran elmondják, hogy a nyelvtörténeti eredet kérdésében nem a leginformatívabb. Vagy hogy minden nyelv többé vagy kevésbé kevert tipológiaiilag.

⁹ Ld. pl. Lakó György előadásában: Boros-Rapcsányi 1975, 114–7. Eleve a „hitetlenekkel” szemben fogalmaz meg mindent. Muszáj persze, hisz valóban minden természetes intuíció ellenére, és igen távoli nyelvekről kell a „rokonságot” bizonyítani. Ez az „elleniség”, „szembeniség”, drámai dramaturgia, antagonisztikus szcenírozás ugyancsak nyomot hagy az érvelésen: roppant tendenciózus lesz. Az első érv (a szókinsz nem olyan fontos, az csak a laikusok kenyeré: „ez a ferde felfogás annak a következménye, hogy akik nyelvtudománnyal nem foglalkoznak, általában csak szavakban gondolkodnak”) után a hangzóállományok közelsége következik: „A finn nyelvben nincs egyetlen olyan hang sem, amelynek kiejtése nekünk, magyaroknak, komoly nehézséget okozna.” Nos, valóban. Csakúgy, mint a latin vagy a német nyelvben sincs olyan hang. Viszont ezekben a nyelvekben megvannak a *b*, *d*, *g*, *c*, *f*, *š* hangok is, amik a finnben nincsenek (ill. csak idegen eredetű szavakban). Másfelől, érdekes, hogy Lakó nem a („legközelebbi rokonnyelv”) hanti-manysit hozza példaként, amelyek a hangzóinak nagyjából harmada éppenséggel „olyan hang, amelynek kiejtése nekünk, magyaroknak, komoly nehézséget okoz”. Stb.

ahogy a mariban és a mordvinban.) A mariban és mordvinban is csak bizonyos toldalékokat érint, és a tövek lehetnek vegyes hangrendűek (ezért valószínű, hogy késői török hatás). A finnben (épp fordítva) van ugyan egy valóban igen szigorú, palatális/veláris harmónia a tövekben, de a toldalékolásban már csak egy igen korlátozott formája.¹⁰ Az észtbén viszont egyik sincs. Ahogy nincs mgh.-harmónia a számiban, a komiban és az udmurtban, sem a számjé nyelvekben.¹¹ Ilyesmik sosem szerepelnek az „istenbizonyítékok” szokásos felsorolásaiban.

Vagy hogy ezzel szemben az altaji nyelvekre tényleg elég szigorúan jellemző. (Bonyolult, több paraméteres illeszkedési szabályokkal.) Ahogy egyéb tipológiai jegyekben is az altaji legalább olyan közel van. Nemkülönbön az ieu.¹² A szokásos ieu.–magyar összevetések jellemzően a különbségeket hangsúlyozzák. (Az „agglutináló” és „flektáló” szembeállításáról ld. a 4.2. fejezetet.)

Összegezve: a mgh.-harmónia vagy hangrendiség „az” uráliban inkább nincs, mint van. Sokkal inkább erőltetett hipotézis, mint tények elfogulatlan összegzése. Az „egységes uráli alapnyelv” téves előfeltevésén alapul, és – ahogy a szókincstan sem – ez sem igazolja. Az érvelés félígazságokra támaszkodik és teljesen körben forog. Lényegében a finn, magyar, török, mongol, mandzsú-tunguz, koreai, jukagír, csukcs és etruszk vannak mélyen érintve.¹³ Ebből kár azt kihozni, hogy a számiban, észtbén, komiban, udmurtban, manysiban, hantiban, nyenyecben stb. is biztos megvolt, csak biztos kiveszett. „A nyelvtudomány mai állása szerint” egyáltalán nem lehet megmondani, még a korát sem, nemhogy az okát, funkcióját; viszonylag friss jelenség is lehet.

„Hasonlóképpen ősi, az uráli nyelvekkel közös hangtani vonása a magyarnak az, hogy szó elején **kerüli a mássalhangzó-torlódást**.”¹⁴ Csakúgy, mint az összes altaji nyelv. (Stb., etruszk, baszk, sémi, sumér, tibeti, jukagír nyelvek.) A permiben viszont van szóeleji CC-.

„A magyarban is megőrződött közös vonásként említhetjük még az **első szótagra eső szóhangsúlyt**.” (Uo.) A központi dogma, mint a zsarnokság a versben, mindent átítat: a fenti mondatban pl. a „megőrződött” szó. Valóban ősrégi tulajdonsága lehet ez a magyarnak is, és még számos nyelvnek; erősen tőhangsúlyos pl. a germán, a korai latin, a q-kelta stb. (NB. a török véghangsúlyos.)

Nézzük a **tagadás** kifejezését, ami vélhetőleg nem a legváltozékonyabb egy nyelvben, mivel igen elemi funkció, és szinte minden nyelvi szintet érint (mondat szerkezet, szófajok, szintaktikai, nyelvtani megoldások, lexikai elemek stb.). A magyar *ne/m* a legtriviálisabb nyilvánvalósággal, nemcsak mondatnyi és szófaji viselkedésben, de hangalakban is a meglehetősen

¹⁰ Megkülönbözteti az elől (*ä/ö/y*) és a hátul képzett (*a/o/u*) mgh.-kat, ezek nem keveredhetnek egy szóban (érdekes, hogy az elől képzett *e/i* semlegesek). De a toldalékolásban már csak egy *ä/a* oppozíció van.

¹¹ Ez alól egy nüansznyiit a nganaszan kivétel, amennyiben a toldalékolásban figyelembe veszi az *i* és *ü* jelenlétét a tő utolsó szótagjában. Ld. Várnai–Wagner 2003.

¹² E fogalmak nem véletlenül lettek fontosak, használhatóak, de ne feledjük, mind az „altaji”, mind az „uráli”, mind az „ieu.” kategóriái roppant bonyolult összefüggérendszeret egyszerűsítene le, és hagynak figyelmen kívül – főként ezek folyamatos egymásra hatásait.

¹³ Joseph Greenberg szerint az ieu. is mgh.-harmonikus volt. Ahogy az „eurázsiai” is. (A japán és az eszkimó-aleut kivételével mindegyik idetartozó nyelvcsaládban kimutatja nyomait. Ld. Greenberg 2002, 32–56.)

¹⁴ *A magyar nyelv uráli vonásai*. Digitális Tankönyvtár.

egységes ieu.-hoz (**ne-/ni-/no-/na-*) tartozik. És különbözik a viszonylag egységes urálitól.¹⁵ A HD szörnyen hipotetikus, soklépéses és minden lépésében igazolatlan okfejtésekkel maszatolja el a *ne/m* etimológiáját, és mindentől független „magyar” fejlődésként próbálja beállítani, természetesen egy „fgr. ősgyökből”.¹⁶ Vagy – egy teljesen más verzió – néhány szórványos, jól láthatóan ieu. hatást tükröző manysi, hanti és komi szónak felelteti meg. (Részletesen ♠ *ne/m* ~ *Nei/n*, *no/t* az összevetési szótárban.) És „természetesen” a *ne/m* szót és képződményeit ott találjuk minden tankönyvben és ismeretterjesztő szövegben az „uráli rokonság bizonyítékai” között. Igazi „tudományos” csalásrendszer.

Amit nem veszek észre, amiről nem beszélek, az nincs – ez a tipológiai és nyelvtani és egyéb hasonlóságok és különbségek összevetésének a fő szabálya a Kis és Nagykátéban. A „nyelvcsaládokat” csakis élesen elszeparálva, az alájuk sorolt nyelveket csakis egymás kontextusában vizsgálom, és csakis azt tekintem ténynek, ami legalább kettőben közös. Tipikus dogmatikus, paranoid zárt kör. E dogmatizmus autoriterségének mértéke nyilvánvaló összefüggésben van a központi dogma hamisságának mértékével. És aztán jönnek, tudományos ál-orcában, a minden tényt és logikát felülíró állítások: „A magyar az egyetlen fgr. nyelv, amelyben semmi nyoma a tagadó igeragozásnak [pontosan fogalmazva: tagadóigének], de nem kéltelkedhetünk benne, hogy valamikor itt is meg kellett lennie.”¹⁷

Különösen a laikusok számára szóló szövegekben: különleges, csak a fgr. nyelvekre jellemzőként mutatnak be olyan jellegzetességeket, amelyekről minden nyelvész tudja, hogy nem azok. „Az esetragok és azok elemeinek történeténél is beszédesebb a határozóragrendszer felépítésének az irányhármasság szerinti tagolódása, amely jellemző uráli sajátosság.”¹⁸ Csakis ilyen megfogalmazások. (És természetesen gyorsabb lenne azon nyelvek felsorolása, ahol ez az irányhármasság nincs meg. Éppígy azon nyelveké, ahol nincsenek esetragok. Még rengeteg ilyen „uráli sajátosságot” lehetne felsorolni, amelyeket azonban egy mondatban is összefoglalhatunk: az uráli nyelvek zömmel nem pre-, hanem suffixumokat használnak.)

„Az **igekötők** általában irányjelölő határozókból alakultak ki, és meg is tartották irányjelölő funkciójukat. Valamint még megfigyelhető a magyarban is kialakult hasonló jelenség [...], az igekötő irányjelölésen túlmutató aspektusjelölő funkciója. A manysiban és a magyarban is az igekötők a folyamatos és befejezett szemléletet különítik el. Általában az alapige a folyamatos szemléletű, míg az igekötős ige befejezett, az igekötő perfektíváló.”¹⁹ Csakúgy (pon-

¹⁵ A nyelvi elemeknek, jellegzetességeknek számtalan aspektusa van. A nyelvtörténeti szakma ezek közül csak azokat vizsgálja, amelyek az eleve elrendelt korpuszban, „szakterületükön” találhatóak. Pl. a NUL (*Negation in Uralic Languages*) eminens tudósai kizárólag egymás kontextusában vizsgálják „az” uráli nyelvek tagadásformáit, és egyetlen szó se esik arról, hogy a magyart azért nem kizárólag, sőt még csak nem is elsősorban az uráli felől kellene vizsgálni.

¹⁶ A sokszor leírt szintagma: „a magyar nyelv önálló életében keletkezett” egyúttal mindig azt is jelenti a HD-ban, hogy „a magyar nyelv kozmikus elszigeteltségében keletkezett”. Az 1500 év magányban, i. e. 1000-tól, „az ugor egység felbomlásától” i. sz. 500-ig, a török hatásig. Pár iráni jövevényt leszámítva, de azok is inkább a vége felé vagy később, az altajival együtt jönnek.

¹⁷ Bereczki 1986, 36. Nyelvtörténet iránt nem érdeklődő volt magyar szakos csoporttársam, akitől rám maradt e tankönyv, ezt írta e mondat mellé: „HISZI A PISI”.

¹⁸ *A magyar nyelv uráli vonásai*. Digitális Tankönyvtár. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_536_MagyarNyelv/ch10s04.html

¹⁹ Wikipedia https://hu.wikipedia.org/wiki/Manysi_nyelvtan

sabban a manysiban kevésbé), mint a germánban, szlávban, latinban, óindben és másutt. A manysi-hantiban és az észtben sem ez az egyetlen jele az ősi, folyamatos ieu. kapcsolatoknak. (Egyébként pedig nem jellemző az uráli nyelvekre.) A magyar igekötő jó ideje a legközelebb a némethhez áll.

Mikori a magyarban az igekötő, és tényleg az ieu.-tól függetlenül jött létre? Jócskán ősmagyar kori, és kizárt, hogy az ieu.-tól függetlenül jött létre, annyira sok a hasonlóság közöttük. Kiss–Pusztai 411: „E szófaj az ugor korig vezethető vissza (pl. *ki*), de rendszerré szerveződése ómagyar kori. Alapjai 'hová?' irányú határozószókból (más nyelvek igekötőzésének hatásától függetlenül) alakultak ki.” Roppant kétes a mellékes, apodiktikus, és nem indokolt állítás, miszerint „más nyelvek igekötőzésének hatásától függetlenül” alakult ki a magyarban.²⁰ Az újgrammatikus ördögi kör: az előfeltevések és a végkövetkeztetések mindig ugyanazok. Pl. az egyik fő alapgond, hogy a különböző nyelvek lényegében nem hatnak egymásra (különösen nem ama mélységes mély lingvisztikai jellegzetességeikre, amikhez a laikus nem ért), arra „jó”, hogy eleve elhárítsa a „nem rokon” nyelvek történelmi kapcsolatainak, egymásra hatásainak még csak a gondolatát is. Ezek vizsgálata „így tehát” már automatikusan „dilettáns” dolog. (Avagy „areális nyelvészet”, ahol már nem kérdés, mi szűzi ősi és mi idegen-jövevény.) Ez a dogma persze (miként a mai keresztények csodákban való hite) csakis az ősiségre érvényes. Minden tény, intuíció és vizsgálat azt mondja: ha két nyelv évszázadokig intenzív kapcsolatban van, akkor nemcsak hatnak egymásra, keverednek, módosulnak nyelvi elemeik, tulajdonságaik, megoldásaik, hanem közös újításai is lesznek.²¹ A HD-ban akkor is tilos a nyelvi egymásrahatások, mélyebb kapcsolatok pusztá létét is feltételezni az ősiségben, ha – mint az ó- és középmagyar kori igekötőrendszer esetében – a legnyilvánvalóbb pozitív tények igazolják ezeket; sőt mindenki elismeri és vizsgálja a mélységes és szövevényes (honfoglalás utáni) hatásokat, amelyek a magyart érik a három legerőteljesebb igekötőző, a latin, a felnémet és a szláv részéről (de a magyar persze egyikre se hat).

²⁰ Az egyik ősforrás: „[Zsirai Miklós] *Az obi-ugor igekötőkben* (1933) bebizonyítja, hogy az obi-ugor igekötők nem idegen eredetűek, hanem rendszerük vitathatatlanul ősi előzményekből szervesen kialakultak. A manysi és a chanti igekötők genetikai kapcsolatban vannak egymással: kialakulásuk már az obi-ugor alapnyelvben megindult, továbbfejlődésük pedig az obi-ugorság különválása óta párhuzamosan folyik. E tanulmányban is fontos magyar vonatkozása van: a magyar igekötők, amelyek közül mindössze háromnak-négynek van az obi-ugor igekötők közt etimológiai megfelelője, nyilvánvalóan nyelvünk különletében fejlődtek ki, de már az ugor alapnyelv rendelkezhetett azokkal a kedvező előfeltételekkel, amelyek lehetővé tették, sőt igazában előkészítették az igekötők későbbi kialakulását.” (Lakó 1956) Hasonlóan nyilatkozik később Kálmán Béla: „A finnugor nyelvek közül csak az ugor nyelvekben (magyar, vogul, osztjáki) és az észtben fejlődtek ki teljesen a ma is eleven igekötőrendszerek. Hogy miért nem voltak meg az uráli alapnyelvben az igekötők, azt talán az is okozta, hogy hiányzott az alapnyelvben a prepozíció szófaja. Az ugor korban azért már számolhatunk igekötők meglétével, hiszen mindegyik ugor nyelvben azonos módon használják őket, több igekötőnk pedig finnugor tövű, mint az *el-*, *ki-*, *át*. Az ugor és az észt igekötőrendszer azonban egymástól függetlenül fejlődött.” De nem az ieu.-tól függetlenül, amit épp az bizonyít, hogy e nyelvekben nincs prepozíció, így prefixum se lesz belőlük (annál több a névutó, amikből szuffixumok lesznek gyakran) – és ez az egyik meghatározó jegye az igekötők tárgyalásának.

²¹ Pl. a „totálisakcióminőség” (‘vmit vmivel teljesen befed’) igekötője az oroszban: *iz/ranit’* ‘összese/sebez, sok sebet ejt vkin’, *is/kusat’* ‘összecsipked’ (Kiefer 2007, 10. fej.) biztosan összefügg a magyar *össze-* igekötővel, jelentéstani funkciója és alakja egyaránt erre mutat. És az *össze* lehet a *vissza* rég elkülönült változata (utóbbit vö. a szláv *iz’-ból/-ból’*).

Ismét csak a dogma jelöli ki a „tények” körét. Az ómagyar kori igekötőzés már mélyen és sokrétűen hasonlít az említett ieu. nyelvekéhez, áramlásuk, kölcsönzésük, egymásra hatásuk intenzív. De a folyamat eleje, a korábbi konvergencia, ami ezt lehetővé tette, annak „semmi köze” az ieu.-hoz, és „kizárólag és tökéletesen magyarázható az ugor kori előzményekből”. (Mellesleg addig semmit nem fogunk jól tudni, amíg a manysi és hanti ősi / régi ieu. kapcsolatait sem tisztázták.) Hogy ne kelljen a honfoglalás előtti ieu. kapcsolatokkal számolni – a leg-evidensebb történelmi realitással – azonnal működésbe lép a dogma(tika), és minden általános vagy ad hoc „elmélet” vagy „módszer” csak ezt szolgálja.²²

Mindegyik említett erősen igekötős nyelvben, többféle paraméter szerint, fokozati különbségekkel, de igen hasonló jelenségeket látunk: az irány/helyzetjelző határozószók az egyik legfontosabb forrása ennek a szófajnak (morfématípusnak), értelemszerűen kapcsolódnak igékhez, többszörösen hasonló funkciókat látnak el: a cselekvés irányjelölősei; aspektus: befejezettség, folyamatosság; akcióminőségek: gyakoriság, tartósság, mozzanatosság stb. A szlávban csak a szó hordozza az aspektust, a franciában csak a szintaktikai kompozíció, a magyarban és a németben pedig vegyesen, plusz az igekötő. Utóbbiakban (és a korai latinban) elválhatnak az igétől, a szlávban és a latinban nem. E különbségek mellett az a szembe-tűnő, hogy ezek a nyelvek mennyire hasonló rendszerrel fejezik ki az igék irányait, aspektusait, akcióminőségeit. Ennyire sokparaméteres egyezés nem lehetséges „véletlenül”, annak pedig, hogy ezeket valamiféle „ontológiai” vagy „logikai szükségszerűség” kormányozná ugyanazon megoldások felé, ellene mond, hogy más nyelvek többé vagy kevésbé, de másképp fejezik ki az igék említett specifikációit. A magyarban az teszi külön gyanússá az ieu. eredetet, hogy a magyarban (uráliban, altajiban) tömérdek szuffixum van, de prefixum nagyjából csak az igekötő (plusz a *leg-*; van még más?); és a prefixum ieu. jellegzetesség (uráliban, altajiban sem jellemző).

Az angol szintén nincs messze a némettől/magyartól. Egyrészt természetesen jócskán ismeri ugyanezt a típusú igekötőzést: *override, insight, outscore, ongoing, download, upheaval, offspring, forgive, beloved* stb. Az óangolban jóval erősebb. Persze az angol, mint az uráli nyelvek, inkább a posztpozíciót kedveli: *take out, get back, put up* stb. (És segédigével tagad, mint az uráli nyelvek; más germán nyelvben nincs; a keltából eredeztetik.) És az igék többségénél nincs prefixumos igekötő, nincs **outtake, *backget, *upput*.

Mindenesetre a *meg* (~*mög/é/ül/ött*) és az *el* (~*?el/é/öl/ött*) már a legelső írott forrásokban csak befejezettséget jelölnek. (Vö. HB: *torkukat mige szakasztja vala*. Königsbergi Töredék (1200-as évek eleje): *ele menvén Betle[hembele]*.²³ (Az 'away, Weg-' jelentésű *el* csak 1528-tól

²² Pl. az igekötők „objektív” „fejlődését” vizionálják. (Miközben a „fejlődés” szó szigorúan megőrzi kétértelműségét: hol csak egy folyamat előrehaladását, hol pedig minőségi különbséget jelöl.) Mitől lenne „fejlettebb” az az igekötőrendszer, ahol „már” az igekötő nem válhat el az igétől, vagy „már” fel sem ismerhető egyes szavaknál, hogy igekötős igék? A régiségüket feltétlenül mutatja, de „fejlettségüket” aligha; ezt inkább „sorvadásuknak” lehetne nevezni, ami épp az *el* nem váló jelleg egyik következménye. Miért lenne szükségszerű az igekötők grammatikalizációjának fokozódása, és annak egyetlen lehetséges módja? Mitől lenne „fejlődésük” egyedüli végpontja a deszemantizáció, és az *el* nem váló affixum jelleg? (Ld. pl. Pátrovics 2002 áttekintését.) És mindez egymástól függetlenül, afféle „logikai szükségszerűségként” vagy „természeti törvényként”?

²³ Épp ezért nem lennék biztos benne, mint a HD, hogy a fenti *mige* és *ele* ejtése *migé* vagy *elé*, ami azonos lenne a mai latívszói határozószókkal. Furcsa jelenség, hogy az ősi latívszói (és lokatívszói?)

adatolt, és a R. *elw* 'túl' jelentésű szóval függ össze. ♠ *el-* ~ *Er-*.) Minimum ezek tehát nagyon régiek. Két biztos precedens, amiből valószínűsíthető, hogy a többi nagyon hasonló szerepű határozószó is viselkedhet igeekötőként, és egyáltalán az igeekötősödési folyamat is régi.

Kifejezetten jellemző a magyarra, hogy az igeekötők megtartják önállóságukat is, olykor elválnak az igtől, sokféle mondatbeli funkciót vehetnek fel,²⁴ megőrzik határozói voltukat, névutók (sőt ragok) képződnek belőlük – mindez a magyar mondat különleges variabilitásával van összefüggésben.²⁵ A szintaktikai sokszínűséggel. A történelmi és strukturális rétegzettséggel és összetettséggel. A közlekedőnyelvi szereppel.

Az olyan, meghatározó hangtani, morfológiai, tipológiai stb. jegyek, mint a nyíltszótagosság, a flexió, az agglutináció, az izoláció mértéke, a mgh.-harmónia, a mgh.-hosszúság szemantikai értéke, a (de)diffongizáció, a (de)palatalizáció, (de)nazalizáció stb. nem (vagy hébe-hóba) követik a nyelvcsaládok határait. Az izoglosszák keresztbe-kasul szelidesik egymást. A mai meghatározó nyelvcsalád-kategóriák evidensek, ám jelentőségük jócskán el van túlozva. Ez akadályozza a kutatást, különösen az írásos és történelmi dokumentumokban szegény, nyelvileg is kaotikusabb kelet-európai térségben. A legkülönbözőbb nyelvi jelenségek a nyelvcsaládokétól független izoglosszáinak egymásra vetítése rajzolhat ki lappangó történelmi és nyelvi szubjektumokat, konstellációkat, szubsztrátumokat.²⁶

3.3. Na és a Központi Dogma körüli, alapvető terminológiai visszaélés.

Az „ősi örökség” kategória alatt a HD mindent összemos, aminek összetartozása igen két-séges. Vegyük pl. az „ősi örökség az ugor korból” kifejezést.

A) szintaktikailag nagyrészt azonos az „ősi örökség a fgr./uráli korból” kifejezésekkel. Többnyire *szinonimákként* is értik őket, beleértve a finnugrista és egyéb szakembereket is – akik természetesen tudják a különbséget, csak nem veszik figyelembe. Pedig a kifejezés

I majd minden ősi irányjelző határozószónál ott van (*kü/l, fe/l*), sőt újra odakerül, vö. *me/l/l/ett, a/l/ul, e/l/öl, be/l/ül*, és csak a *meg* és a *le* esetében nincs nyoma.

²⁴ Pl. olyan, fontos mondattani szerep, mint eldöntendő kérdésnél az 'igen' funkciója. Vö. *Megtaláltad, amit kerestél?* – *Meg.* Vagy anaforikus funkcióban: – *Meg-e? Még többet is, mint amire számítottam.* Ez nyilván összefügg a hely/irány határozói/„névutói” használatok elemi voltával. Vö. *Julcsi (hol van)? – Kinn.*

²⁵ Ami nem utolsó sorban annak köszönhető, hogy – ki tudja, mióta – a fókuszálás és a téma/réma-megkülönböztetés (egyaránt és párhuzamosan) a hangsúly és a mondat szórendje segítségével történik. E feltehetően ősi „kettős vezérlés” miatt nem lehet a magyart besorolni egyértelműen az SOV vagy az SVO hagyományba. Az S (alany), V (ige/állítmány), O (tárgy) minden sorrendben előfordulhat, jelentéses, funkcionális módon.

²⁶ A leideni ieu.-ista nyelvészek (Beekes, Boutkan, Kuiper, Lubotsky, Schrijver stb.) az ieu. „alatt” két (vagy három) szubsztrátumot különböztetnek meg. „Substratum A1, which is mainly reflected in Germanic, but also left traces in Italo-Celtic and Balto-Slavic, is claimed to have had **a* : **i* : **u* vocalism, prenasalization, initial consonant clusters **Kn-* and **Kl-*, as well as a remarkable alternation of root-final stops, including geminates.” (SlavIL 14) „Kuiper’s distinction between A2 and A3 was called into question by Beekes (1996: 217), who proposed to group these two together under the name ‘European’ [... or] ‘Pre-Greek’. [... Schrijver] tries to link the Pre-Greek substratum to ‘Minoic’ (attested in Linear A) and Hattic. In his view, we are dealing here with the language of the first agriculturalists, who migrated from Asia Minor to Central Europe through Greece and the Balkans and whose language left traces in Anatolian, Greek, Albanian, Germanic, Balto-Slavic and Italo-Celtic.” (SlavIL 15)

B) szemantikailag nem mást takar, mint hogy az „ugor”-ként kategorizált szó *nem* „finn-ugor”/„uráli”. *Nincs* meg a számi, a finnségi, a permi, a volgai, sem a szamojéd nyelvekben, *csak* a meglehetősen különálló hanti-mansiban²⁷ és magyarban. Ehhez képest

C) pragmatikailag ez a kategória képezi a magyar nyelv „finnugor/uráli rokonsága” szó-kincstani bizonyítékainak nagy részét.

„Vicces”? „Ügyes”? Én nagyon unom. „Felháborító”? Fontos képesség, de hiba elmerülni benne.

Ez általános eljárás a finnugrisztikában. (Nemkülönben az indoeurópaisztikában.²⁸) Ha bármely két, mégoly távoli „rokon” nyelvben megvan egy szó, akkor az rögtön „ősi örökség”. Az összes többi „rokon” nyelvből pedig „biztos” kihalt. Például ha egy magyar szónak van egy (esetleg hangtanilag és jelentésanilag is problémás) enyec megfelelője, akkor az „(valószínűleg) ősi örökség az uráli korból”. A rendszer nyíltan érvényesített „logikájából” az következik, kőkeményen sulykolt ideológiájában ez azzal szinonim, hogy a magyar és enyec „őrzik” a 7000 éves ősszót, ami viszont a többi 50 uráli nyelvjárásból, nyelvből (a hosszú idők során, ugye) kiveszett. Pl. alább: ♠ *nyak*. Bár itt legalább az egyetlen, szelkup megfelelő kifogástalan. Mindenesetre ez ürügy arra, hogy a nyilvánvaló germán kapcsolatot *meg se említse*. (Angol *neck*, német *Nacke*.)

Az „uráli” nagyon különböző nyelvek gyűjtőneve. Tény, hogy számos közös és hasonló jellegzetességet nevez meg, a terminus jól használható – ha nem is az értelmetlenül szigorú újgrammatikus értelemben. Nem igazolható, hogy az „uráli” („fgr., „ugor”) alá sorolt nyelvek valaha közös nyelv voltak. Túlnyomóan két-, három-, négyoldalúak a kapcsolataik, meglehetősen kaotikus eloszlásban. (Amiként az ieu.-ban és altajiban is egyébként.) Nagyon kevés az olyan szó, amely minden uráli nyelvben, nyelvcsoporthoz megvan. Gyakran inkább területi kapcsolatok ezek, nem leszármazásiai. Gyakran nem lehet eldönteni. Általában hosszan tartó, szorosabb-lazább, esetenként többszörös kapcsolatok, keveredések rendszere. Egyáltalán nem monogenetikus eredetű, hanem sokréti nyelvészeti képződmények, kusza izoglosszaterképekkel. Több jel utal arra, hogy a számi és a finn nem távolodtak, hanem közeledtek a belátható történelmi idők során. A magyar és a mansi-hanti szintén, aztán újra elváltak. Valaha volt egységük roppant valószínűtlen, bizonyítottan mondani pedig roppant tudománytalan. Szókincstanilag: az i. sz. 10. sz.-i magyar szóállománynak 10%-a, ha nagyon vastagon fog a ceruzánk, akkor max. 15%-a bír jól igazolt, kétségtelen vagy valószínű mansi-hanti kapcsolatokkal. Nem kevés, vannak köztük fontos, elemi, ősi szavak, de még több fontos, elemi, ősi szó, az „ősmagyar kor végi” szóállomány 85-90%-a különbözik. A germán nyelvek esetében épp fordítva, ugyanennyi %-a megegyezik, ami annál is sokatmondóbb, hogy a hivatalos álláspont szerint ugyanakkorra, i. e. 1000 körülre tehető a szétválás elindulása.

Az „ősi örökség” („= fgr./uráli/ugor”) mohó kategóriájának azonban még egy trükkös (szakmailag túl elmaszatolt) „forrása” van, és pedig a leghatalmasabb. Minden ősi/régi szót, amelynek (a HD szerint) nincs másnyelvi megfelelője, (hallgatólagosan) ide suvaszt. Ld. Tol-

²⁷ A hanti-mansiban szintén igen jelentős az ősi ieu. szóanyag, amit ugyanúgy nem vizsgáltak, ahogy a magyar esetében sem. De ezek nem kis részt más rétegekhez tartoznak, mint a magyar ieu. kapcsolatai.

²⁸ A Leiden School ennek a logikának próbál gátat vetni, és az ieu.-ban kevésbé, szűk körben kimutatható szavakat nem nevezi azonnal ieu.-nak, csak mert két ieu. csomópontban előfordulnak. E szavakat inkább valamely szubsztrátumnak tulajdonítják, és megpróbálják ezek jellemzőit összeszedni.

nai Vilmos híres 90%-a. (Ennyi lenne az „ősi (= fgr.)” szavak aránya a mai magyar szövegekben.) A suvasztós kategóriák között természetesen a legnagyobb az „ismeretlen eredetűek” aránya (a felsorolásukat ld. 2.2. fejezet). Aztán ilyenek „a magyar nyelv önálló életében keletkezett szavak”. Ezek lehetnek „származékszavak”, melyek etimonja amúgy ismeretlen eredetű (*tul/aj, tol/vaj, til/t, tit/k/ol, tal/ál; ma, most, majd, már*), lehetnek „hangutánzó” szavak (*kap, dal, dob, talp, piros, pofa, bogár, hang, csöcs, zsenge, ráz, puha, púp, ront, romlik, kutat*), „hangfestők” (*szorgalom, serkent, sarkantyú, sűrög, sarjad, gömb, bog, bokor, gomb, bogáncs, sanda, sunyi, mozog*) stb. Ezek lényegében megfajtatlan szavak, nincsenek fgr./uráli megfelelőik. Ám a magyar nyelv, ugye, „mint tudjuk”, szintisztán fgr. volt, tehát az „önálló életében keletkezett” szóanyaga is ebből nőtt ki, tehát voltaképp ez is a fgr. ősiséghez tartozik. Ezek vagy kihaltak a fgr. nyelvekből, vagy magyar invenciók, de fgr. alanyonon.

Igy lesz tehát a fehérből fekete, a nem fgr.-ból fgr.

Egyébként, természetesen, éljen, és virágozzék végre újra, a magyar és uráli/fgr./ugor népek és nyelvek ősrégi és megbonthatatlan kapcsolata²⁹ (mely valaha legalább tudományos szinten megvolt).

De minimum dupla annyi (a HD által) megfajtatlan, sem fgr., sem más kapcsolattal nem rendelkező szó van az ősmagyar kor végi szókinszben, mint fgr. kapcsolattal rendelkező. Elemi, mély szavak, a szövegstatistikai többség.

Ismét csak: nem kétséges a fgr. kapcsolatok mélysége, fontossága. Miért hát ez a megszállott bizonykodás, hogy csakis fgr. és semmi más? Miért ezek a nem korrekt, nem tárgyilagos, az ellenérveket tendenciózusan elhallgató bemutatások?

4. A KisPÉK-elv minden gondolatot megelőz, minden irányban érvényesül. Nagyjából az ómagyar kor (895–1526) végéig, de legalább a közepéig, egyszerűen nincs olyan a HD-ban, hogy magyar jövevényszó bármely más nyelvben.³⁰ Minél régebbi egy magyar szó, annál inkább érvényes a HD-ban: ha van másnyelvi megfelelője, csakis onnan errefelé jöhetett. Ez az automatikus „törvény” sehol nincs kifejtve, megindokolva a HD műveiben. Nem vizsgálta ezt a kérdést senki tudományosan. Amit tehát biztosan tudunk, hogy ez *pontosan az ellentettje az ED elfogultságának*. Az ősiségben magyar > másnyelvi irányra tkp. *nem „illik” gondolni sem*. Amennyire prelimináris, annyira dogmatikus ez a „törvény”. A HD-pap sosem gondolta át és sosem is fog belegondolni ilyesmibe – mivel ez az ellenség kenyere, azt gondolni, hogy az ősiségben bármi a magyar felől megy máshova. Sőt mindenkit inszINUálni fog, „ideológiai” gyanúba keverni, aki felveti ezt a lehetőséget.³¹

²⁹ Elutasítunk mindenféle sovinizmust, gőgöt, mások, csoportok „reménytelen” lenézését, megvetését, gyűlöletét. A kultúrák, nyelvek elvi egyenértékűségéből (és persze különbségeiből; a sokszínűség igényléséből) indulunk ki. Minden kritikánk explicit nézetek, mérlegelés és érvelés társaságában legitim és hatékony csupán.

³⁰ Nagyon gyér számú kivétel lehet. A *szállás*-ra emlékszem. Itt a keleti (orosz, tatár stb.) szavakat régi magyar hagyatékunk tartja. A *szablya* és a *szablya* „elterjesztésében a magyarnak is szerepe volt”, de nem magyar eredetűnek tartja. A *részeg*-nek csak az osztóban van megfelelője, ezt egyesek magyar jövevénynek mondják, ha összefügg a *révül*-l.

³¹ Ez az a pont, ahol az Ellenlábás Diskurzussal egy szintre kerül, mindenben. Elfogultságaik és provokációik ellentéte – hogy a magyar az ősnyelv, az őskultúra, mindent ő ad át, ill. hogy a magyar a kis primitív északkeleti ugrocska, mindent ő vesz át – mellékes. Módszereik, habitusuk, tüneteik, tudás-szociológiai helyzetük ellentéte mellékes. Háborújuk csupán kamuflázsa szövetségüknek az impo-

De ez a probléma nemcsak a nehezen feltérképezhető ősi (i. e.) réteget érinti, hanem a régít (i. sz. 1. évezred) is. A probléma szakmailag különösen és jól láthatóan, a szláv és a török kapcsolatokkal rendelkező magyar szókincs esetében élesedik ki. Ezek mindegyike két nagy csoportra osztható: 1. Minden szláv/török nyelvben elterjedt, ősi szavak, ezeknek általában egyéb ieu./altaji kapcsolatai is vannak. Ezeknél a másnyelvi > magyar átadási irány a valószínűbb, ha mindenáron el kéne döntenünk. 2. Nem elterjedt, szórvány, nyelvjárási, kihalt, szláv/török megfelelők vannak csak, egyéb kapcsolatok nélkül. Ezek nem ószláv/ótörök szavak, ezeknél az átadási irányt vagy nem tudjuk, vagy közös szubsztrátum, vagy magyar > másnyelvi a valószínűbb. Olyannyira „tiltott” gondolat ez a HD-ban, szlavistáknál és altajistáknál (is), hogy a szó jövevény jellegének vagy átadási irányainak eldöntésére vonatkozó legegyszerűbb módszertani szabályokat is megszegik ahhoz, hogy „fel se merüljön”. (Ezt hívják elfojtásnak.)

5. A HD minden „fgr.”-ral³² kapcsolatos megmozdulásán látni, hogy **vadul elfogult**, de nem világos a motívum. Vadul ideologikus, de nem világos az ideológiája. Avagy: miért is olyan irratóztoson fontos, hogy kizárólag fgr. és semmi más?

„Mert ez az igazság” – hangzik a hivatalos válasz.

Figyelemre méltó, hogy ez, a kizárólagos fgr. eredet és a vele szorosan összefüggő KisPÉK-elv, az igazán komoly tévedés, tudománytalanság, felszínesség a HD-ban. Ha módszertanilag meglehetősen korlátolt, kevéssé innovatív is, de a HD alapos, megbízható és használható – ezt leszámítva.

Ez viszont átfogó, sokrétű és aktív ignoranciát (elfojtást), elszánt vakhitet követel. Logikailag és fenomenológiailag: a hazugság rejtett vagy/és tudattalan kultusza. Az igazság feldeírítésének egy jól bevált eszközeivel, tudománnyal felvértezve. „Hatalmi”, pontosabban kirekesztő-monopolista stratagéma, ahol az ideologéma csupán kamuflázs. Lényeg, hogy az egész dogmatikus-ideologikus konstrukció bármely részének kritikája valamely illegitim ideológiával legyen azonosítható. (Ha mentális zavarok emlegetése és az egyszerű dilettánszász kevés lenne.)

Mindenesetre a „(kizárólag) fgr. eredetű” állításban kizárólag a sosem hangsúlyozott „kizárólag” a probléma. Szakmailag, szociálpszichológiailag, filozófiai stb. Annak, hogy biztos, ősi magyar~uráli kapcsolatok vannak, hogy a magyar nyelv eredetében, ősi örökségében jelentős összetevő ez, lényegében nincs ellenfele, még az ED-ban sem, akármit hisznek vagy terjesztenek erről a HD-ban. Ez a „kizárólag” teszi lehetővé, tartja életben a KisPÉK-elvet, az északkeletről jött primitív, zárt, halász-vadász, majd nomád nép képzetét. Ha nem lenne a (nem véletlenül sosem emlegetett) „kizárólag”, akkor a lehetséges alternatívák közül a szakma értelemszerűen az ieu. kapcsolatokat kezdené vizsgálni végre. Ez azonban azt jelentené, hogy a magyar nem lehetne többé KisPÉK-nyelv. Pszichológiailag ez döntő motívum – ez magyarázza a legjobban ezt a hatalmas szakmai lapszust, az ősi ieu. kapcsolatok észre nem ve-

tens és rossz ízlésű melodráma folytatására. Végző soron a megismerés, az igazság elleni aknamunkában. Ez az alakzat mélyebb, mint a láthatóbb politikai-intézményi rendszerek (noha ezek tökéletesen felmutatják), ezért is éli túl ezeket, ezért is nem triviális megmondani az igazi ideológiát e furcsa álháborús, kollektív önismerethiányos konfliktusban.

³² Természetesen itt (és másutt is, ahol az elméletéről esik szó, a köznyelvi használatnak megfelelően) „fgr.” = „uráli”. A konkrét szótörténeti hivatkozásoknál a HD által definiált módon használjuk ezeket.

vését. A magyar „objektíve” a kulturális underdog, „aki” mindent mindenkitől csak átvesz, és aki ezt nem *hiszi*, az „romantikus”, sovíniszta stb.

A kulturálisan felsőbbrendű ieu.-hoz ősilég aztán végképp semmiféle köze nem lehet.

Ez az igazi tilos gondolat.

Szóba se kerül.

Mivel nem könnyű jóízűen kinevetni. Mivel lényegében minden történelmi ismeretünk arról szól, hogy a magyar (akárhova is vizionáljuk az i. e. és i. sz. első évezredben) nem kerülhette el a mély és többszörös ieu. kapcsolatokat. Mégsem veti fel, vizsgálja ezt senki. Ugyanis a HD–ED háború sem az igazságról szól.³³

Ha a finnugristákat megkérdeznénk, az uráli/fgr./ugor tömb melyik részére képzelik mégis a pre-proto-magyart, vagy „a magyar nyelv önálló életét”, aligha a tundrai végét mondanák. Talán az is lehet, hogy a délit. Innen csak egy lépés a realiztikus kép: akkor kb. biztos, hogy délről ieu. nyelvűek a szomszédok/kapcsolatok, iszonyú rég óta.

De nem a HD-pap számára. Számára ez a tiltott gondolat és terület. Gépiesen kapja el a figyelmét az ősi ieu. kapcsolatok legnyilvánvalóbb jeleitől, vagy fogja rá az utolsó évezredre.

Sőt. Az ősi ieu.~fgr. kapcsolatok hivatalosan megállapított eseteinek a vizsgálatát sem tekinthetjük feladatának. A TESz-ben igen sok fontos ősi szónál szerepel, hogy „a szó ieu. kapcsolatai további vizsgálatot igényelnek” (persze csak ha van uráli megfelelő). De senki sem végez ilyen vizsgálatokat.³⁴ Kinek a feladata lenne ez, ha nem a szakterület professzionistáié, pl. finnugristáké? Vagy ez nem elég érdekes feladat? A társadalmi megrendelőt, a történelmi múltjukra és mindenféleképpen kíváncsi adófizető polgárokat biztosan legalább annyira érdekelnék ezek, és bármilyen *igazi kutatás, ami az ismeretlen megismerésére irányul*, mint a „szinte tökéletesen ismertnek” a „még tökéletesebb megismerése”. A HD azért nem foglalkozik ilyesmivel, mert bele kellene gondolnia, amibe tilos: a magyar és az ieu. (és az uráli és az altaji stb.) nyelvek ősi/régi, folyamatos kapcsolataiba. Az újgrammatikus nyelvtudomány azért nem foglalkozik e kérdésekkel, mert fel kellene adnia meghatározó tudományelöttes alapdogmáit és előfeltevéseit, mindenekelőtt hogy a különböző „nyelvcsaládok” egymástól hermetikus elszigeteltségben fejlődnek, hogy az alájuk sorolt nyelveknek csakis egymáshoz való viszonyaik vizsgálhatók, hogy minden „rekonstrukció” csakis akkor legitim, ha maximálisan figyelmen kívül hagyjuk minden más családba sorolt nyelv/szó hatását. Az újgrammatikus elmélet és módszertan – a fa-modellel, az „egységes, csak szétfele ágazó alapnyelvek” koncepciójával, a „rokonság”-fogalmával, a különböző nyelvek közötti mély hatások, interferen-

³³ A háború pl. arról szól, hogy „ez nem játék”. A játék viszont arról szól, hogy „ez nem háború”. A játék mindent tud, amiért (nemzetközi, belpolitikai, munkahelyi, családi) háborúkat üzemeltetnek. Egyet kivéve: a háborúban kötelező a bűn, a játékban tilos.

³⁴ Kovács 1997 (de 1975 körül írt szöveg) 100–1: „Ki kell ábrándítanom a hiszékeny kívülállókat, ugyanis több tucat olyan szavunk van, amelyek indoeurópai, altaji vagy kaukázusi megfelelőit már 75 évvel ezelőtt is kimutatták, ennek ellenére még ma is azt írjuk róluk, hogy ilyen vagy olyan kapcsolatai további vizsgálatot igényelnek. Vagyis a kapcsolatok tisztázására kevés volt az eltelt 75 év és – legyünk őszinték – kevés lesz az elkövetkező 75 is, mivel ezzel a problémával sem foglalkozik senki komolyan. És nem utolsó sorban azért, mert a magyar nyelvtörténet-tudományban eluralkodott az a nézet, hogy az uráli alapnyelvet nem érték idegen nyelvi hatások, védjük meg hát szűzi érintetlenségét a feltevésekkel szemben, s ezt legkényelmesebben úgy tehetjük, hogy nem vizsgáljuk meg ezeket a feltevéseket. [...] magyar finnugristák mindent arra a képzelgésükre építenek, hogy a finnugor népek és köztük mi, magyarok is a Káma folyó vidékén bújtunk ki a tojásból.”

ciák és keveredések absztrakt tagadásával – nemcsak alkalmatlan erre a feladatra, de kifejezetten ellene is van minden más gondolatnak és koncepciónak, amely nem osztja dogmáit. Kizárásos alapon marad hát a(z amúgy általa is lenézett³⁵) „nosztratikus elmélet”, ami – korlátolt módon, de csakis emiatt legitim módon – meghosszabbítja a mitikus, „egzakt”, irreális fa-ág-modellt az ősködig, és azt a valószerűtlent próbálja elhinni és elhitetni, miszerint csakis egy 10 ezer évvel ezelőtti egységes nosztratikus ősnyelv, „rokonság” maradványai lehetnek a *víz, a név, az eszik, az én-te-ő, a só, a hét, a méh, a fazék, a van, a fúr, a forog, a kör-ker-* stb. nyilvánvaló „nyelvcsalád”-közi összefüggései.

6. Mindenesetre **a HD lényegében eldugta a magyar nyelvet a nemzetközi tudományos közösség és a nyelvtörténeti kutatás elől.** Érdemes megnézni, hogy a nyelvcsaládközi összevetések diszciplinája (Swadesh, Greenberg, Illic-Szvitics, Dolgopolszkij, Bomhard, Bengtson, Ruhlen, Sztarostyin stb.), a régi és ősi magyar szóállomány elenyésző (uráli) hányadával, egy-negyedével (ha nagyon hiszekény és kritikátlan, akkor egyharmadával) „kénytelen” dolgozni. Ez lényegében az UEW magyar anyagát jelenti. A többi egyáltalán nincs nekik képben. Hiszen a többi, a HD szerint, altaji vagy honfoglalás utáni ieu. jövevényszó, „belső keletkezésű”, „hangutánzó”, na és persze „ismeretlen eredetű” szó. Ezekről nem tud a nemzetközi nyelvtudomány. Lehetnének persze alaposabbak is, belenézhetnének az EWUng-ba (bár ez csak 1991–95-ben jelenik meg), de nem azok. A legsúlyosabb hiányosság, hogy nem számolnak a rengeteg ismeretlen eredetű ősi, fontos magyar szóval. Nem tűnik fel nekik, milyen sovány az UEW magyar anyaga. És ennek is mekkora része mennyire problémás (néhányat azért kritizálnak, főként jelentéstani alapon). Az autistán nyelvcsalád-centrikus módon kreált *-os alakokkal variálnak, néhány újabb hangzómegfelelési szabállyal súlyosbítva az unikornis, valamint a jelenlegi francia király hajának még precízebb leírását.³⁶ De még így is könnyen bizonyítható, hogy a nyelvcsaládok teljes elszigeteltségben való vizsgálata tudományos nonszensz, ld. Bengtson–Ruhlen 1994, akik egyúttal amondók: „Úgy véljük, ideje, hogy a nyelvészek felhagyjanak az összehasonlító módszer alábecsülésével és következetesen alkalmazzák a világ nyelveinek szókincsére, *prekonceptió nélkül*” (289, kiemelés az eredetiben).

A magyarnak különben is rémisztő híre van, hogy milyen bonyolult. De ez csak a mellékkörülmény, miért nem tudnak az ieu.-isták szinte semmit a magyarról. A fő körülmény, hogy a HD szerint nincs is benne semmi keresnivalójuk. Egyébként is a „profi” főszabálya, hogy nem szól bele mások dolgába és akkor mások se szólnak bele az övébe. Kár, mert a magyar egy köztes alakzat, gazdag, rétegzett, felerészt ismeretlen eredetű ősi szókincssel, amelynek összefüggései tényszerűen és módszertanilag is revelatívak, az indoeurópaisztika és a nyelvtörténet-tudomány számára egyaránt. A magyar nyelvtörténet kénytelen élenjáró lenni az újgrammatikus paradigma meghaladásában.

³⁵ Lenézi, de csakis azért tudunk nosztratikus kutatásokról, csakis azért lehetett tevékenységük legitim az intézményrendszerben, mert mindenben az újgrammatikus krédót követték. Szóval kicsit viszszaértem, mondanám ezt a lenézést. Pontosan a nosztratikus alkalmazásnál lehetne igazán tesztelni a jelenlegi összehasonlító módszer megbízhatóságát és heurisztikus erejét.

³⁶ Az unikornis és a jelenlegi francia király kopaszága a logikusok hagyományos példája a nemlétező dolgokról szóló állítások igazságértéke problémájának illusztrálására.

RÖVIDÍTÉSEK:

ieu. = indoeurópai (= PIE)

fgr. = finnugor (= PFU)

msh. = mássalhangzó

mgh. = magánhangzó

ómagyar kor = 895–1526 (az elejét nem definiáljuk élesen; 1000-ig ki lehet tolni³⁷)

ősmagyar kor = i. e. 1000 – i. sz. 895, ezt két részre bontottam: régi és ősi

csofópont = élesebben elkülöníthető nyelv/csoport (pl. görög, italikus, kelta, germán, balti, szláv, ind, iráni, magyar, finnségi, permi, volgai, ugor³⁸, szamojéd, jukagír, török³⁹, mongol, mandzsu-tunguz, dravida stb.). Ezek sokkal biztosabb, objektívebb alanyai lennének minden tárgyilagoss, tudományos összevetésnek, mint a hipotetikus, erőltetett, újgrammatikus értelemben biztosan nem létező, egymástól hermetikus elszigeteltségben vizsgált „nyelvcsaládok”

HD = hivatalos diskurzus (avagy a magyarországi „finnugrizmus”)

ED = ellenlábás diskurzus (a magyar „az” ősn nyelv / egy ősi magaskultúra / a sumérral rokon stb.)

KisPÉK-elv / -konfepció = „Kis, Primitív, Észak-Keleti, zárt, színfinnugor nyelvű, halász-vadász, később nomád állattartó népcsoport i. sz. 5-600 körül⁴⁰ rásodródik a sztyeppére, kicsit eltörökösödik, végül 900 körül a Kárpát-medencében landol” – a HD dogmája a magyar nyelv és nép kizárólagos eredetéről; és egy ezzel összekapcsolt kimondatlan előfeltevés, miszerint a magyar minden nyelv-nél/kultúránál fejletlenebb: miközben hatalmas mennyiségű szót vesz át más nyelvekből, egyet se ad át más nyelvekbe (kb. i. sz. 1500-ig)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Askedal 2001 = Askedal, John Ole, *Conceptions of Typological Change*, in Haspelmath, Martin, ed., *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*, 2. kötet, de Gruyter, Berlin–New York

BBB = Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987

Békés 1997 = Békés Vera, *A hiányzó paradigma*, Latin Betűk, Debrecen.

Bengtson–Ruhlen 1994 = Bengtson, John D. – Ruhlen, Merritt, *Global Etymologies*, in Ruhlen, Merritt, *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*, Stanford UP

Benkő 1962 = Benkő Loránd, *Adatok a magyar szókincs szerkezetének változásához*, Nyelvtudományi Közlemények 1962, 115–36

Benkő 1997 = Benkő Loránd, *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ebből következik*, in: Kovács László – Veszprémy László, szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Budapest, Balassi K., 163–76

Bereczki 1986 = Bereczki Gábor, *A magyar nyelv finnugor alapjai*, Tankönyvkiadó, Budapest

Bloomfield 1933 = Bloomfield, Leonard, *Language*, Henry Holt and Co., New York (1956)

³⁷ Az 1000 kutatási szempontból mindenképp korszakhatár, ekkortól vannak ugyanis magyar szavakat nagyobb számban tartalmazó írásos forrásaink.

³⁸ E dolgozatban ugor = hanti és manysi (a magyar nélkül).

³⁹ A köznyelvi török szóra a nyelvtörténetben és e dolgozatban az *oszmán* kifejezést használjuk, és a *török* (vagy *türk*) itt egy sok nyelvből álló nyelvcsoporthat jelöl: pl. oszmán, kun, csagatáj, baskír, tatár, kazah, kirgiz, uigur, csuvas, jakut.

⁴⁰ A HD szerint (néhány iráni szót leszámítva) ogur-török jövevényszavak az elsők, amik beépülnek az addig színfinnugor nyelvbe. A kapcsolat az ogur-török (avar, bolgár, kazár) expanzió (ami alighanem a hunokkal kezdődik 400 körül, de a HD a hunokkal való kapcsolatot kizárja) következménye, és legalábbis 5-600-ra nagy biztonsággal tehető. Az ez előtti közvetlen altaji kapcsolatot a HD – végül – kizárta. Ld. Róna-Tas 1997.

- Bomhard 1995 = Bomhard, Allan R., *Indo-European and the Nostratic Hypothesis: History of Research, Current trends, and Future Prospects*, Boston UP, Massachusetts
(<http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED379944.pdf>)
- Bomhard 2008 = Bomhard, Allan R., *Recent Trends in Nostratic Comparative Linguistics*, Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, vol. 2, no. 4 (net)
- Bonfante 1947 = Bonfante, Giuliano, *The Neolinguistic Position (A Reply to Hall's Criticism of Neolinguistics)*, Language, Vol. 23, No. 4 (Oct. – Dec., 1947), 344–75,
<http://www.jstor.org/stable/410296>
- Boros-Rapcsányi 1975 = Boros János – Rapcsányi László, *Vendégségben őseinknél*, Gondolat, Budapest (a jó ismeretterjesztés)
- Budenz 1866 = Budenz József, *A magyar ún. igekötők s az árja igepraefixumok*, Nyelvtudományi Közlemények V/1, MTA, <http://www.nytud.hu/nyk/reg/005.pdf>
- Dolgopolski 2008 = Dolgopolski, Aharon, *Nostratic Dictionary*, McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge (StarLing)
- EWUng = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–6, Akadémiai K., Budapest, 1991–95
- Fehér 2011 = Fehér Krisztina, *A családfamodell és következményei*, Magyar Nyelvjárások, XLIX, 105–28, Debreceni Egyetem, 2011 (net)
- Fehér 2012 = Fehér Krisztina, *Az affinitástól a hálózatokig, avagy a nyelvek filogenezeise*, Magyar Nyelvjárások, L, 77–105, Debreceni Egyetem, 2012 (net)
- Feoktyisztoz 1999 = Feoktyisztoz, Alekszandr, *A moksá-mordvin nyelv alapjai*, Budapesti Finnugor Füzetek 9, ELTE, Budapest
- GermED = Kronen, Guus, *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Brill, Leiden–Boston, 2013
- Gombocz 1908 = Gombocz Zoltán, *Honfoglalás előtti török jövevényszavak*, Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadása, Budapest (net)
- GreED = Beekes, Robert S. P., *Etymological Dictionary of Greek*, Brill Academic Publishers, Leiden–Boston, 2010
- Greenberg 2002 = Greenberg, Joseph H., *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family, I-II*, Stanford UP, Stanford, Cal.
- H Tóth 1997 = H. Tóth Imre, *Szláv nyelvi hatások az ősmagyar nyelvire*, in Kovács László – Veszprémy László szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi K., Budapest, 61–9
- Hadrovics 1976 = *Magyar–szláv nyelvi érintkezések etimológiai problémái*, in Benkő Loránd – K. Sal Éva, szerk., *Az etimológia elmélete és módszere*, Akadémiai, Budapest, 111–6
- Harmatta 1997 = Harmatta János, *Íráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvire*, in Kovács László – Veszprémy László szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi K., Budapest, 71–83
- HittIL = Kloekhorst, Alwin, *Etymological Dictionary of Hittite Inherited Lexicon*, Brill, Leiden, 2007
- Honti 1975 = Honti László, *Az alapnyelvi rekonstrukciók kérdéséről*, in Benkő Loránd – K. Sal Éva, szerk., *Az etimológia elmélete és módszere*, Akadémiai, Bp., 31–37
- Honti 2013 = Honti László, *Etimológiai adalékok*, Nyelvtudományi Közlemények, 109, 69–90
<http://www.nytud.hu/nyk/109/03-HontiL2.pdf>
- Horváth L. 2000 = Horváth László, *Etimológiai kategóriák arányai mai elbeszélésekben*, Magyar Nyelv, 2000/2, 170–80 és 2000/3, 316–31 (net)
- Hutterer 1986 = Hutterer Miklós, *A germán nyelvek*, Gondolat, Budapest
- Kiefer 2007 = Kiefer Ferenc, *Jelentélmélet*, Corvina, Budapest (net)
- Kiss–Pusztai = Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk., *Magyar nyelvtörténet*, Osiris K., Budapest, 2003
- KMNY = É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila, *Kis magyar nyelvtörténet*, Pázmány P. K. E., egyetemi jegyzet, Piliscsaba, 2013, <http://mek.oszk.hu/15000/15090/15090.pdf>
- KomiES = Lütken, V. I. – Guljaev, E. S., *Kratkij etimologiceszkij slovar' komi jazüka*, Nauka, Moszkva, 1970
- Kosztolányi 1930 = Kosztolányi Dezső, *Nyílt levél Antoine Meillet úrnak*, Nyugat (MEK)
- Kovács 1997 = Kovács Vilmos, *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról I-II.*, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

- K. Sal 1952 = K. Sal Éva, *Az obi-ugor nyelvek tagadó névmásainak kérdéséhez*, Nyelvtudományi Közlemények, Budapest, 210–19
- K. Sal 1956 = K. Sal Éva, *Tagadás az obi-ugor nyelvekben*, Nyelvtudományi Közlemények, Bp., 73–111
- Kuhn 1962 = Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Second Edition, enlarged, 1970
- Künnap 1998 = Künnap, Ago, *Breakthrough in Present-Day Uralistics*, Tartu (net)
- Lakó 1956 = Lakó György, *Észak-manyisi nyelvtanulmányok*, Nyelvtudományi Közlemények, Budapest, 14–72
- LatinED = de Vaan, Michiel, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Brill, Leiden–Boston, 2008
- Marcantonio 2006 = Marcantonio, Angela, *Az uráli nyelvcsalád: Tények, mítoszok és statisztika*, Magyar Ház, Budapest
- Munkácsi 1901 = Munkácsi Bernát, *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*, MTA K., Budapest (net)
- NUL = Miestamo, Matti – Tamm, Anne – Wagner-Nagy Beáta szerk., *Negation in Uralic Languages*, John Benjamins P. Co., Amsterdam–Philadelphia, 2015
- Papp 1974 = Papp Ferenc: *A lexémák szófaja, alaktani szerkezete és eredete*. Magyar Nyelv, LXX, 55–68
- Pátrovics 2002 = Pátrovics Péter, *Néhány gondolat a magyar igeekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról*, Magyar Nyelvőr 126/4, 481–9
- Poe 1844 = Poe, Edgar Allan, *Az ellopott levél (The purloined letter)*
- Pok/IEW = Pokorny, Julius, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch I–III.*, 1957, <http://indoeuropean.info/pokorny-etymological-dictionary/index.htm>, ill. StarLing
- Pusztay 1997 = Pusztay János: *Az uráli őshaza rekonstruálásának egy lehetséges nyelvészeti modellje*, Életünk, 1997/3. szám, 410–20
- Róna-Tas 1978 = Róna-Tas András, *A nyelvrokonság*, Gondolat, Budapest
- Róna-Tas 1997 = Róna-Tas András, *Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre*, in Kovács László – Veszprémy László szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi K., Budapest, 49–60
- Ruhlen 2007 = Ruhlen, Merritt, *Epilogue for L’Origine des langues*, <http://www.merrittruhlen.com/files/Postscript.pdf>
- Schuchardt 1889 = Schuchardt, Hugo, *A magyar nyelv román [újlatin] elemeihez*, Hornyánszky V. Sajtója, Budapest
- Seiler 2000 = Seiler, Hansjakob, *Language Universals Research: A Synthesis*, Gunter Narr Verlag, Tübingen
- SlavIL = Derksen, Rick, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Brill, Leiden, <https://archive.org/stream/EtymologicalDictionaryOfTheSlavicInheritedLexicon>
- StarLing = Sztarosztyin, Szergej, *The Tower of Babel: A Global Etymological Database*, <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?root=config>
- TESz = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*, Akadémiai K., Budapest, 1967–1984.
- Thomason 2003 = Thomason, Sarah G., *Social factors and linguistic processes in the emergence of stable mixed languages*, in Matras, Yaron – Bakker, Peter, *The Mixed Language Debate: Theoretical and Empirical Advances*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York
- TLH = Róna-Tas András – Berta Árpád, *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian I–II.*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2011
- Tolnai 1924 = Tolnai Vilmos, *Halhatatlan magyar nyelv*, Magyar Nyelv, 50–9. Budapest
- Várnai-Wagner 2003 = Várnai Zsuzsa – Wagner-Nagy Beáta: *Magánhangzó-harmónia a nganaszban*, Nyelvtudományi Közlemények, 100, 321–38
- Wagner-Nagy 2005 = Wagner-Nagy Beáta: *A tagadás kifejezésének módjai a nganaszban*. Nyelvtudományi Közlemények, 102, 64–88, <http://www.nytud.hu/nyk/102/wnbtagad.pdf>
- WOstj = Steinitz, Wolfgang, *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, Akademie-Verlag GmbH, Berlin, 1966
- WogW = Munkácsi Bernát – Kálmán Béla: *Wogulisches Wörterbuch*, Akadémiai K., Budapest, 1986 <http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=munka&subnavi=edictionary>

YukED = Nyikolaeva, Irina, *A Historical Dictionary of Yukaghir*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 2006

ZESz = Zaicz Gábor, szerk., *Etimológiai szótár*, Tinta K., Budapest, 2006 (rövidítve és szelektálva, de nagyjából az EWUng anyagát tartalmazza, néhány fontos kiegészítéssel, mint pl. a magyar toldalékok szerepeltetése, ami a TESz-ből és az EWUng-ból egyaránt hiányzik)

Zaicz 1982 = Zaicz G[ábor]: *Word-structure and etymology (On the ancient layer of words of unknown origin in the Hungarian language)*, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32. („1982”, 1985). 1–4. 53–70

SÖBRI

LŐRINCZ CSONGOR

A rezonancia biopoétikája

Hogyan hozhatók összefüggésbe a medialitás és a nyelvi megértés komplexumai, milyen kapcsolatok, sőt kölcsönös feltételezettség áll fenn köztük? Miképpen lehet a nyelvet úgy felfogni médiumként, hogy ez a feltételezés ne a technikai médiumképzetek diskurzusainak gyakorlatát kövesse, és így „egy tisztán külsőleges médiumfogalom[ban] deszemantizálja a közvetítés történetét”?¹ Milyen módon lehet ezzel szemben közelebb kerülni a nyelvi megértés artikulációs dinamikájához, valamint a nyelvi megértetés nem bináris jellegű, nem a postalitás, az „átvitel” kódjával izomorf mediális dimenziójához? Miként *mediális maga a megértés* a nyelvben már kezdettől fogva, és nem is lehet más, azaz nem csupán – mintegy grammatizálva a nyelvi medialitást – egy „médiumban” avagy médium, mediális instancia „által” történik? Ezeknek a kérdéseknek a romantikus korszak kiemelkedő, lényegében az egész modern nyelvtudományt megelőlegező alakjának egyes gondolatait elemezve kell a nyomába eredni.

Megértés, ismételhetőség és a nyelv egésze

Wilhelm von Humboldt nyelvelméleti gondolkodása ismeretesen egyfajta organikus-organologikus monizmus jegyében fogalmazta meg a nyelv mint egész felfogását. A nyelv egész-voltának gondolata egyszerre jelenti a nyelv dimenzionalitását, világkonstituáló jellegét, ugyanakkor a nyelv alapjainak, miértjének végső soron felderíthetetlen, kikutathatatlan karakterét. Humboldt számos alkalommal hangsúlyozza mindkét aspektust és mély összefüggéseket, azt, hogy ezek a nyelv több síkján manifesztálódnak, az artikulációtól a nyelv dialogikus létmódjáig. Így a nyelv egész-volta, holisztikus létmódja már az egyszeri vagy egyszerű szóban rejlik, pontosabban: virtuális módon csendül meg vagy jön szóba (a német „anschlagen” ige többértelműségében). Ennek megfelelően a nyelvi egészt sosem lehet objektíválómorfológiai módon maradéktalanul megragadni vagy leírni. A nyelvi egész ugyanis egyfajta idiomatikus szignatúrát jelent, melyet Humboldt „világlátás”-ként („Weltansicht”) határozott meg. Az organikus egész felfogását mint a romantikus korszak jellegzetes gondolatalakzatát mármost ízlés szerint ünnepelhetjük vagy kritikailag elutasíthatjuk.² Ehelyett az lesz a cél je-

¹ Vö. Thomas Metten: *Kulturwissenschaftliche Linguistik: Entwurf einer Medientheorie der Verständigung*. Berlin/Boston, 2014. 49.

² Az első változathoz ld. Donatella di Cesare: *Einleitung*. In: uő (szerk.): Wilhelm von Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Paderborn, 1998. 79., aki az „organizmus”-nak előnyt tulajdonít a „szóttés”, „felépítés”, „háló” kifejezésekkel szemben, mivel „alkalmasabbnak tűnik, hogy felmutassa a nyelv dinamikus oldalát”. Kérdéses, hogy ilyen szembeállításokkal igazságot szolgáltatunk-e Humboldt-nak, hiszen ő „finoman szótt organizmus”-ról („feingewebter Organismus”) beszélt, vagyis egy definíciós megfogalmazásban vontta össze a látszólag különálló jegyeket (*Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*. Uő: *Werke III. Schriften zur*

len kísérletben, hogy Humboldtot magát pontosabban *olvassuk*, remélhetőleg közel kerülve annak tapasztalatához, hogy Humboldt nyelvről írott (pontosabban diktált)³ komplex gondolatai és reflexiói nem egyszerűsíthetők le valamilyen alaptézisre, amely a nyelvet egyszerűen valami másra, jelen esetben a szellemre, a szellem öntevékenységre vezetné vissza vagy abból eredeztetné.⁴ Bármennyire is jelen van ez az axiomatikus alaptétel nála, ennek esetenkénti értelmezhetősége és különböző összefüggésekben való jelentéstani viselkedése nem determinálható vagy zárható le, gyakran már mondat szinten sem (Humboldt kigyózó, az élő beszéd mellérendelő-ideiglenes, rekurzív-autokorrektív-bővítő szintaktikáját diszkurzív, sőt experimentális effektusként működtető diktált stílusa gyakran izgalmas többértelműségeket szül, és tulajdonképpen megélt nyelvi artikulációként viszi színre alaptételét arra nézve, hogy a nyelv sosem „kész valami”). Ahogy Heidegger némi beismerő vagy elismerő tónussal fogalmazott: „A mostani előadássorozat minden egyes hallgatója számára szükséges volna, hogy átgondolja, jelenvalóvá [gegenwärtig] tegye Wilhelm v. Humboldt bámulatos, nehezen átlátható, alapfogalmaiban lebegő-homályló [dunkel schwankende] és mégis mindenütt felvillanyozó [erregende] értekezését. Közös látókör nyílna meg így valamennyiünk számára, hogy a nyelvbe bepillantsunk.”⁵

Így ki fog derülni, hogy ez az organikus egész (mint autokatalitikus „öntevékenység”)⁶ nem mentes többek között az ismétlés, illetve az ismételhetőség folyamataitól és effektusaitól, sőt, iterabilitásra utalja rá magát.⁷ Ez az iterabilitás a maga részéről azonban nem egyszerűen transzcendentális lehetőségfeltételként, formális struktúramozzanatként vagy a szűkebb értelemben vett jel megismételhetőségeként jelentkezik, hanem áthatja – mint egyfajta eseményszerűség – a nyelv és a nyelvi megértés minden szintjét.⁸ Már első programadó nyelvtudományos és -elméleti értekezésében Humboldt félreérthetetlenül megfogalmazza ezt a vonást: „A nyelv nem is keletkezhetett másképp, mint egy csapásra, vagy hogy pontosabban fejezzük ki magunkat, létezése minden pillanatában meg kell lennie benne annak, ami egésszé teszi. Minthogy a nyelv egy szerves lény közvetlenül kiáradó lehelete, annak érzéki

Sprachphilosophie. Stuttgart, 1979. 1). Amit az motiválhat, hogy a „Gewebe” biológiai értelemben vett „szövet”-et is jelenthet.

³ Humboldt nyelvelméleti főművének ezen nyelvi sajátosságához ld. Kurt Mueller-Vollmer: *Wilhelm von Humboldts Sprachwissenschaft: ein kommentiertes Verzeichnis des sprachwissenschaftlichen Nachlasses*. Paderborn, 1993. 109.

⁴ Ezzel Humboldt felfogását Hegelének feleltetnénk meg, vö. Kelemen János: *A nyelvfilozófia rövid története: Platónról Humboldtig*. Budapest, 2000. 146.

⁵ Martin Heidegger: *Az út a nyelvhez*. Úő: „...költőien lakozik az ember...” *Válogatott írások*. Budapest/Szeged, 1994. 229. *Der Weg zur Sprache*. Úő: *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen, 1959. 246.

⁶ A nyelv „egész-jellegére” vonatkozó megállapítás már Schellingnél megjelenik, megelőlegezve Humboldt, ahogy Kelemen János emlékeztet rá: „Magának a nyelvnek a belső konstrukciójában minden egyes dolgot az egész határoz meg; nem lehetséges olyan egyes forma vagy egyes beszéd, amelyet nem az egész követelt meg.” Friedrich Wilhelm Schelling: *A művészet filozófiája*. Budapest, 1991. 73. Ld. Kelemen: *A nyelvfilozófia rövid története: Platónról Humboldtig*. 135. 147.

⁷ Eme létmód kimutatása a nyelv humboldti modelljében némileg módosíthatja Jürgen Trabant tézisé (,Jelenlét és tevékenység egyértelműen a humboldti, nyelvről való gondolkodás koordinátái.” *Traditionen Humboldts*. Frankfurt a.M., 1990. 202), a nyelvi történés Humboldt-féle reflexiójának rétegzetebb értelméhez engedve hozzáférést.

⁸ Humboldt megértésfogalmához vö. Tilman Borsche: *Wilhelm von Humboldt*. München, 1990. 158–160. Di Cesare: *Einleitung*. 99–101.

és szellemi érvényét tekintve egyaránt osztozik valamennyi organikus lény természetének azon sajátosságában, hogy minden egyes alkotóeleme csak a többi alkotóelem révén, az összes pedig csupán egyetlen, az egészet átható erő révén állhat fenn. Lényege *önmagán belül szüntelenül megismétlődik*, csak szűkebb és tágabb körökben; már az egyszerű mondatban tökéletes egységben benne van ez a lényeg, amennyiben grammatikai formán alapul; s ahogy a legegyszerűbb fogalmak kapcsolása mozgásba hozza [anregt] a gondolkodás kategóriáinak egész szövedékét [Gewebe]; ahogy a pozitív oldal megköveteli és felidéri a negatívot, a rész az egészt, az egység a sokaságot, az okozat az okot, a valóság a lehetőséget és szükségszerűséget, a feltételes a feltétlent, a tér és az idő dimenziója egymást, az érzés minden egyes foka az őt közvetlenül környezőket, ugyanúgy, mihelyt sikerül a legegyszerűbb képzetkapcsolatot világosan és határozottan kifejezni, a szókészlet teljessége [Wortfülle] szerint is egy nyelvi egész van jelen. A kimondott megképi vagy előkészíti a kimondatlant.”⁹

Az idézet azt sugallja, hogy a nyelv minden szintjén iteratív – nem pusztán organikus – módon épül fel avagy szárazódik össze, az őt mint egészet „átható erő” iteratív erő, az iterabilitás ereje. Vagyis az iterabilitás itt nem – mint már említésre került – formális kritérium vagy transzcendentális lehetőségfeltétel, sokkal inkább erőt, a nyelv autokatalitikus önszerveződésének erejét jelenti, illetve ettől függ, mintegy ezen erő indexeként. Minden nyelvi artikuláció mint megnevezés, jelölés vagy kifejezés virtuális módon a nyelv egészét hozza mozgásba, illetve ezt az egészet feltételezi, méghozzá úgy is, mint ugyanazon nyelv iteratív dimenzióját. A nyelv egésze elébemeget az egyes szónak vagy mondatnak, megelőzi, ugyanakkor bizonyos értelemben követi is azokat: időbelisége ebben az értelemben nem determinálható, pl. mint meghatározott temporális fázis. A nyelv együtt rezeg vagy rezonál tehát az egyes szóban vagy mondatban, illetve az egyes megnevezésben vagy kifejezésben mint megértési aktusban.¹⁰ Pl. magának az egyes mondatnak ekképp nem annyira a szintaktikai, pl. predikatív logikája, mint inkább nem-kompozicionális gesztusszerűsége lesz mérvadó, ami egyfajta izomorfia képezhet a zenei megértéssel.¹¹ Ez a megértési aktus mint artikuláció mármost maga is a nyelv rezonanciáját jelenti (mindkét birtokviszony értelmében, mint genitivus objectivus és subjectivus, amelyek egymástól nem választhatók el). Ez az összefüggés határozza meg, pontosabban: hangolja a megértés aktusát mint nyelvi-artikulációs végrehajtást, értelemképződést és mediális mozzanatot. A nyelv egésze és a hermeneutikai kör – vagyis nem valamely punktuális vagy izolált megértésaktus – egymást feltételező, mély kölcsönösségben, kölcsönhatásban jönnek mozgásba.¹² Következésképpen a rezonancia mozza-

⁹ A *nyelvek összehasonlító tanulmányozása a nyelvi fejlődés különböző korszakaival összefüggésben*. In: Wilhelm von Humboldt: *Válogatott írásai*. Budapest, 1985. 33–34. (Kiem. – L.Cs.) Humboldt: *Ueber das vergleichende Sprachstudium*. 2–3.

¹⁰ „Resonare” a latinban ismeretesen „újraelhangzást” (re-sonare) jelent.

¹¹ Vö. ehhez Wittgenstein megjegyzését: „A nyelv egy mondatának megértése sokkal inkább rokon egy zenei téma megértésével, mintsem hinnők. Ezt azonban úgy értem, hogy a nyelvi mondat közelebb van ahhoz, amit szokásosan egy zenei téma megértésének nevezünk, mint ahogyan gondoljuk. Miért kell a hangerősségnek és a tempónak éppen ezen a vonalon mozognia? Az ember szeretné azt mondani: ‘Mivel tudom, hogy mindez mit jelent.’ De mit jelent? Meg nem tudnám mondani.” Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, 1998. 210–211.

¹² Ehhez a párhuzamhoz ld. Helmut Müller-Sievers: *Epigenesis. Naturphilosophie im Sprachdenken Wilhelm von Humboldts*. Paderborn, 1993. 147.

nata lesz az a dinamikai elem, egyfajta aktív, történésként értendő atmoszféra, amely a nyelv szemantikai közlésen inneni vagy túli mediális dimenzióját meghatározza.

Humboldt ténylegesen a rezonancia értelmében vett akusztikai metaforákkal operál, fontos szöveghelyeken.¹³ A már idézett értekezésben olvasható: „Ahogy egy szó felidézi egy objektum képzetét, úgy ezzel egyidejűleg, bár gyakran észrevétlenül, kivált [„megcsendít”, „schlägt an”] valaminő, saját maga és az objektum természetének egyaránt megfelelő érzést is, s az emberben a gondolatok szakadatlan sorát az érzelmek [„Empfindung”, inkább – receptív – „érzet” vagy „érzés”, hatásérzet, szintaktikailag itt megengedve akár maguknak a „gondolatok” érzetének jelentését is] éppoly megszakítatlan egymásutánja követi; amit a képzetek tárgyát képező objektumok, de mindenekelőtt azok mértéke, valamint árnyaltsága tekintetében, a szavak és a nyelv természete határoz meg.”¹⁴ Ez a rezonancia a szó iterabilitásában is megnyilvánul, annak dinamikájáért felelős, annak referenciális, szemiológiai és hermeneutikai teljesítményében mint a nyelv idiomatikusan impregnált modális mozzanatában: „Az objektum, melynek a lélekben való megjelenését a nyelv által egyénített, mindig egyenletesen visszatérő benyomás kíséri, mint képzet is ennek megfelelően módosul. Az egyes esetekben ez kevésbé vehető észre, a hatás ereje viszont egészben véve a benyomás egyenletességében és állandó visszatérésében rejlik. Mivel a nyelv karaktere tartozéka [heftet]¹⁵ minden kifejezésnek és kifejezéskapcsolatnak, a képzetek összessége is felveszi ennek a karakternek az árnyaltságát.”¹⁶ Az *Ueber die Buchstabenschrift und ihren Zusammenhang mit dem Sprachbau* című akadémiai beszédben a rezonanciaalakzat antropológiai távlatba kerül: „...mivel az ember csak a nyelv révén lesz ember, és a nyelv csak azáltal nyelv, hogy a gondolat-lal való együtthangzást (den Anklang zu den Gedanken) csakis a szóban keresi.” Ezen belátás hátterét nyelvi kifejezés és gondolat megkülönböztethetlensége jelentette a hangoltság médiumában: „Azonban éppen a hangokba (Töne) öltöztetett gondolat is a legfőbb hatást gyakorolhatja a kedélyre, éppen a szóvá formált hang (Ton) lelkesíthet, és ekképp a nyelv a fődolog, és a gondolat csak belőle fakadóan jelenhet meg, elválaszthatatlanul összefonódva vele.”¹⁷ Ez a rezonancia következképpen nem pusztá akusztikus alakzat, nem is térbeli-izotopikus hangulatiság, hanem dialogikus-hermeneutikai, illetve performatív létmóddal bír, ahogy Humboldt következő megfogalmazásaiból kiderül: „...amennyiben a mindig szűkösnek bizonyuló szavak a legbelsőbb érzések kifejezését hajtó ösztönnek [Drang] elégérkeznek [zusagen]”;¹⁸ Humboldt azt írja „az ige összefoglaló jellegének érzése”-hez, mely jelleg „a nyelvet teljességgel áthatja”: „ebben a nyelv önmaga számára nem csupán határozott, de a csakis neki elégérkező/meg-felelő kifejezést [den ihm allein zusagenden Ausdruck], tisztán

¹³ Vö. pl. Trabant: *Traditionen Humboldts*. 203. Trabant nem használja a „rezonancia” fogalmát.

¹⁴ *A nyelvek összehasonlító tanulmányozása*. 56. (Kiem. – L.Cs.) *Über das vergleichende Sprachstudium*. 17.

¹⁵ A „heften” igei értelemben vett „fűződést” jelent, vö. itt az „ein Fluch heftet an ihm” („átok ül rajta v. üldözi”) kifejezéssel.

¹⁶ *A nyelvek összehasonlító tanulmányozása*. 56. (Kiem. – L.Cs.) *Über das vergleichende Sprachstudium*. 17–18.

¹⁷ *Ueber die Buchstabenschrift und ihren Zusammenhang mit dem Sprachbau*. Humboldt: *Werke III*. 95.

¹⁸ *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. (Ez a terjedelmes értekezés az ún. Kavi-műhöz írott bevezető, 1830–1835 között keletkezett.) Humboldt: *Werke III*. 558.

szimbolikus jellegűt alkotott, erősségének [Stärke] és eleveenségének tanúságát.”¹⁹ A rezonanciában tehát „ígéret” (Zusage) működik, ami nélkül alkalmasint nem is volna észlelhető, sőt: a megfelelő kifejezést ez a rezonancia hangolja potenciálisan a nyelv egészének hátere, dimenziója felől. Úgy azonban, hogy az így felmerülő vagy megtalált kifejezést nem csak közvetíti, hanem mintegy végre is hajtja annak performatív nyomatékát (a megfelelő szó megtalálásának története maga ez a performatív ígéret). A „szó” bizonyos értelemben ennek a rezonanciának ígérkezik el, neki felel meg, ugyanakkor a rezonancia át is hatja a szót (vagy „élénkíti”, Humboldt kedvenc kifejezésével szólva). (Re)artikulációra serkenti a szót – és ez az „ösztönzés” az iterabilitás mélyebb értelme Humboldtnál, egy nyitott vagy a nyíltba vezető ismételhetsége. Ez a (fel)hívás mintegy a jövőből érkező rezonanciát időzít, vagyis az ismételhetség a jövőből is történik (nem egyszerűen valami adottat ismétél, illetve: a látszólag adottat szemantikai mozgásba hozza), ezért sem objektíválható a nyelv (iterabilitása sem), ahogy Humboldt konok módon kitart ezen axiómája mellett.

Mindez azt is jelenti, hogy a rezonancia a jel része, pl. szinonimikus vagy paraszémikus módon, a hangoltság médiumában: a szó „ugyanakkor titokzatos, nem mindig megvilágítható, szimbolikus visszhangokkal/reminiscenciákkal [Anklänge] bír a tárgyra nézve, amelyet megjelöl, és amelyek nem mindig ezen magán válnak érezhetővé [fühlbar werden], mint inkább olyan más szavakon, amelyek tárgyai hasonló módon élénkítik [anregen] a szemléletet és a fantáziát, ahogy a németben a Wolke, Welle, wehen, Wolle, weben, wickeln, wälzen, wollen és más szavak félreismerhetetlen hangzási összefüggésben állnak.”²⁰ A rezonanciával áthatott nyelvi jel a hangzósság által megnyitott, vokalizált virtuális szinonimikus kapcsolatok dinamikus rendszerében határozódhat meg, ugyanakkor különbözik is el magától, egyfajta „différance” működésében. Vagyis a nyelvi jel – pl. igei szintézisben megvalósított – szimbolikus jellegének intenzitását a vokális dimenzió asszociatív mintázata, az ezáltal előhívott paraszémikus artikulációs differencialitás erősítheti fel, mint ahogy fordítva is, a vokális sík asszociativitása maga is szimbolikus jelentéseket termelhet. Az egyik közeg tehát a másik közegben rezonál, nem pedig instrumentális átvitel hozza őket kapcsolatba egymással.²¹ Ezzel egymás médiumaivá válnak, nem csak a közvetítés, de az intenzifikáló végbevétel módján: ez a nyelv mint médium kettős (nem dialektizálható) mozgását mintázza.

A szó megismételhetőségének nem-morfológiai, nem-kompozicionális, nem-mnemotechnikai feltételrendszere tehát a nyelv holisztikus létmódjának függvénye, amely a mondás invokációját, fel-hívását hangolja. Ez az invokáció a beszélő(k) „ösztönzésének” trópusa a rezonancia ezúttal interszubjektív-kommunikatív értelmében, az együttbeszélés történetében, amely korántsem jelent szimbolikus-kognitív azonosságot a nyelvhasználatok kölcsönösségében, a megértésben vagy megértésre jutásban: „A nyelv eleme, a szó (...) nem valami már létrehozottat közöl, mint egy szubsztanciát, nem is már lezárt fogalmat tartalmaz, hanem pusztán arra ösztönöz [regt bloss an], hogy ezt önálló erővel, ugyanakkor meghatározott módon képezzük. Az emberek nem azáltal értik meg egymást, hogy valóban ráhagyatkoznak

¹⁹ Uo. 616–617. Kiem. – L.Cs.

²⁰ *Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues.* (Ez az írás pedig a Kavi-bevezető korábbi, önálló változata, 1827–1829 között íródott.) Humboldt: *Werke III.* 284.

²¹ Ezért az átvitel alakzata mint postalitás-elv és transzfermodell nem írhatja le kielégítően a nyelv medialitását. (Sybille Krämer ellenében, vö. *Medium, Bote, Übertragung. Kleine Metaphysik der Medialität.* Frankfurt a.M., 2008.) Vö. Metten: *Kulturwissenschaftliche Linguistik.*

a dolgok jeleire, nem is azáltal, hogy kölcsönösen elhatározzák, pontosan és teljesen ugyanazt a fogalmat hozzák létre, hanem azáltal, hogy kölcsönösen ugyanazt a tagját érintik meg egymásban érzéki képzeteik és belső fogalmi meggyőződéseik láncának, szellemi hangszereik [Instrument] ugyanazon billentyűjét nyomják le/szólaltatják meg [anschlagen], amire aztán mindegyikben a megfelelő [entsprechende], ám nem ugyanazon fogalmak ugranak elő [hervorspringen]. Csak ezen korlátokon belül és ezen divergenciákkal együtt értetik meg egymást [zusammenkommen] ugyanazon szóban.”²²

A nyelvi virtualitás partitúrájának „lejátszása” tehát különböző realizációkat feltételez, amelyek sosem eshetnek egybe, sosem lehetnek identikusak egymással. Csak rezonancia adódhat közöttük, nem azonosság – ám olyképpen, hogy a megértetés ugyanazon virtuális hangoltságra adott (amúgy nem szükségképpen egybehangzó) válaszok közötti rezonancia módján valósulhat meg (ami korántsem zárja ki a félreértést a „korlátok” és „divergenciák” értelmében). Ez a divergens rezonancia nem feltétlenül a beszélők, hanem inkább a nyelv – pontosan mint virtuális egész, mint holisztikus egység vagy dimenzió – hatalmában áll, a nyelv mint rezonáltató függvénye: „Ha mármost ily módon a lánc azon szemét, a hangszer ama billentyűjét érintik, úgy maga az egész rezdül meg [erzittert], és ami mint fogalom előugrik a lélekből, összhangban [Einklang] áll mindazzal, ami az egyes tagot a legtávolabbi kiterjedésig körülveszi. A szó által a különbözőekben felébresztett képzet az illető individuum sajátsszerűségének ismertetőjegyét [Gepräge] hordozza magán, azt a képzetet viszont mindannyian ugyanazon hanggal [Laut] jelölik meg.”²³ Kétféle erő hat tehát a nyelvben, ám ezek ugyanannak az autokatalízisnek a két oldala: a partíció, az önosztódás és a konvergencia, az egyesítés erőinek mozgása.²⁴ A nyelv egyszerre intenzifikálja a különbözőséget és a megértés differenciáltságát, ezek között tehát nem statikus ellentét áll fenn: „Nem mondhatjuk, hogy a nyelv mint általános szerv [Organ], kiegyenlítené ezeket a különbségeket. Ugyan hidakat épít az egyik individualitástól a másikhoz és közvetíti a kölcsönös megértést; magát a különbséget azonban inkább felnagyítja, mivel a fogalmak pontosítása és finomítása révén világosabban tudatosítja, hogyan gyökerezik a különbség az eredeti szellemi alkatban. Az a lehetőség, hogy a nyelv oly különböző individualitásoknak szolgáljon kifejezésük gyanánt, vélhetőleg inkább önnönmagában tökéletes karaktermentességet előfeltételez, amelyet azonban nem hibaként követ el önmagával szemben. A nyelv tényleg két ellentétes tulajdonságot ölel fel, önmagát mint egy nyelvet ugyanabban a nemzetben végtelenül sok nyelvbe osztja [sich theilen] és ugyanezeket más nemzetek nyelveihez képest meghatározott karakterrel egygye egyesíti [vereinigen]. Hogy mennyire különböző módon fogja fel és használja mindenki ugyanazt az anyanyelvet, ezt ott látjuk igazán, ha a szokványos élet nem mutatta volna meg már vilá-

²² *Ueber die Verschiedenheit*. 559. Vö. di Cesare: *Einleitung*. 102–103., aki idézi Wittgensteint: „Egy szó kimondása olyan, mintha a képzetek zongoráján egy billentyűt ütnénk le [Anschlagen].” Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. 20. *Philosophische Untersuchungen*. *Philosophical Investigations*. Oxford, 1999. 4.

²³ *Ueber die Verschiedenheit*. 560.

²⁴ A nyelv(ek) egyidejű egységének és különbözőségének gondolata ugyancsak megjelenik már Schellingnél: „Abszolút értelemben avagy magábanvalóan csak egyetlen nyelv létezik, aminthogy csak egy ész létezik, ám ebből az egységből, akárcsak a különböző dolgok azonosságából, megszületnek a különböző nyelvek, amelyek mindegyike önmaga számára valóban egy-egy univerzum.” Schelling: *A művészet filozófiája*. 73. Idézi Kelemen: *A nyelvfilozófia rövid története: Platónról Humboldtig*. 135.

gosan, ahol jelentős írókat hasonlítanak össze, akik mindegyike az ő saját nyelvét alakítja ki [bildet].”²⁵ Eszerint két tendencia dolgozik a nyelvben, az osztódásé és az egyesítésé (Humboldt ezeket infinitívuszos szerkezettel fogalmazza meg), ezek külön-külön is végtelenek. Ugyanakkor – adja magát a humboldti gondolat nietzschéiánus továbbgondolása – e két erő egyike sincs a másik nélkül, keletkezésben (Werden) fogant differenciális játékok adja ki az „erőt” mint olyant, ami ekképpen inkább erősséget jelent. Egymáshoz való differenciális viszonyuk tehát nem lezárható, nem juthat nyugvópontra: ez jelenti a nyelv nem-kész voltát (azaz a nyelv ereje ugyanakkor nem-stabilizálhatóságát jelenti, ami tehát nem gyengeség vagy hiányosság). Éppen a nyelv nem-kész jellege konstituálja a megértés mint artikuláció-függő értelemképződés esélyét: „A nyelvet nem lehet készként megragadni, mint valami testi-anyagi entitást; a befogadónak kell abba a formába öntenie, amelyet a nyelv számára előkészítvén tart, és ez az, amit *megértésnek* nevezünk.”²⁶ Továbbfűzve ezt feltételezhetjük, hogy a megértés nyelvi természete is azon két tendencia kiasztikus mozgását manifesztálja: a megértés artikulációja egyszerre jelenti a találó kifejezés felfedezését (azaz egyesítő formába-alakba öntést), ugyanakkor az artikuláció egyszersmind differenciálás is, „a fogalmak pontosításának és finomításának” értelmében. Egyesítés és osztódás differenciális erői avagy intenzitásfokai magában a megértésben történnek (annak nyelvi-nyelvbeni, nem egyszerűen nyelv általi végbemenését manifesztálva), kölcsönösen közeget nyújtanak egymásnak, tulajdonképpen egymásban zajlanak: a nyelv medialitásának kettős tendenciáját ismételve.

Az „ösztönzés” (Anregung) biopoétikája Humboldtánál

A szó iterabilitását mint a nyelvi megértésemény feltételét és ugyanakkor effektusát a Kavi-bevezető aztán ekképpen hozza szóba: „...megértés és beszéd [Sprechen] csupán más-más működése [Wirkungen] ugyanannak a nyelvi erőnek. A közös beszéd [Rede] sohasem hasonlítható egy anyag átadásához. Mind a megértőben, mind a beszélőben ugyanannak az anyagnak tulajdon, belső erejükből kell kifejlődni; az, amit az előbbi [a megértő, L.Cs.] kap [empfängt, vagyis inkább „fogad”], csupán harmonikusan hangoló indíttatás [Anregung]. Ezért is oly természetes az ember számára, hogy azt, amit éppen megértett, azonnal újra kimondja.”²⁷ Az „Anregung” bizonyos értelemben a rezonancia előformája, rezonancia a rezonancia előtt, amelyre a megértés mint/és beszélés a maga részéről válaszol vagy rezonál.²⁸ Pontosan azért ennyire lényeges ez a virtuális dinamikus affektus a beszéd motivációját tekintve, mert ennek hátterében a következő, *nem* dialektikus összefüggés áll: a megértés általi értelemképződés csak a szó általi hangoltságában történhet meg, ezt a szót viszont a megértés hangolja (fel), teszi mondó szóvá. Az ismételhetőség („azt, amit éppen megértett, azonnal újra kimondja”) pedig a maga részéről mind alapja, mind emergenciája ennek a rezonancia-törtetésnek. Az „azonnal újra kimondja” mint „természetes” effektus – Benjamin hasonló

²⁵ Ueber die Verschiedenheit. 559.

²⁶ Ueber die Verschiedenheiten. 156.

²⁷ A nyelvek szerkezetének különbözőségéről. 100. Ueber die Verschiedenheit. 430.

²⁸ Külön vizsgálat tárgyát jelenthetné Heidegger „das Regende” fogalma Az út a nyelvhez című előadásában, amely ismeretesen Humboldtól indult ki. Itt az egyik „tételmondat”: „Das Regende im Zeigen der Sage ist das Eignen.” (Unterwegs zur Sprache. 258.) „Ami a mondás megmutatásában munkál, az a saját-tá-tevés.” Az út a nyelvhez. 242.

kontextusban később „közvetlen”-t („unmittelbar”) fog mondani²⁹ – ezen történés fenomenális síkját manifesztálja. Az „Anregung” központi fogalma a humboldti nyelvelméletnek, a nyelvi erőre vonatkozik, annak ösztönzését avagy élnéktését, serkentését jelenti (a német szó „kezdemenyezést”, „indítványozást”, „ötletet” is jelent). Nyelvantropológiai értelemben ez a fogalom lényegében arra az alapvetésre megy vissza, mely szerint „a nyelv a gondolatok alakító szerve” („das bildende Organ des Gedankens”).³⁰ Vagyis a nyelvben két oldal jelentkezik, egy természeti, mondhatni biológiai aspektus (a nyelv mint egyfajta testi vagy érzékszerv), illetve a kognitív, Humboldt szavával „intellektuális” oldal. Ezt a két vonást együttesen hangsúlyozza az „ész [Vernunft] intellektuális ösztöne” kifejezés, mely a nyelv értelmezője (az állatok „természeti ösztöne” analógiájára).³¹ Mármint ez az ösztön alapvetően a *virtualitás* ösztönének mutatkozik, egyfajta „mintha” módusát viselve magán: „A nyelvet összehasonlíthatjuk egy roppant szövettel (Gewebe), amelyben minden rész a másik résszel és mindegyik az egészszel többé-kevésbé világosan felismerhető összefüggésben állnak. Az ember beszédés közben, bármely kapcsolatokból induljunk is ki, ezen szövet mindig csak különálló részét érinti, ezt azonban *ösztönszerűen* (instinctartig) mindig akképp teszi, mintha számára minden más, amelyekkel az egyes résznek szükségszerűen egybe kell vágnia/hangzania (in Übereinstimmung stehen muss), ugyanabban a pillanatban lenne jelenvaló.”³² Látható, hogy itt nem egyszerűen valamiféle pusztán természeti-biológiai, nyelv előtti ösztönről van szó, hanem nyelvi avagy a nyelv ösztönéről, de legalábbis a nyelv által kialakított ösztönről, egyfajta nyelvérzékről. A beszélő és a nyelv ösztöne, pontosabban: ösztönzése nem választhatók szét, így a nyelvi egész virtualitása antropológiai indexet időzít: az ösztönszerűség dimenzióját. Ennek szubjektumelméleti implikációi is vannak: a beszélő mintegy önnön ösztönét tapasztalja meg egyszerre öbenn és ugyanakkor kintlevő, a kívülségben ható, mert a nyelv egészét evokáló instanciaként avagy mediális dimenzióként.

Az „Anregung” erre az ösztönre irányul, azt serkenti a megértés folyamatában vagy mint megértést. Visszatérve a fentebbi idézethez, ami most már talán alapvetőbben érthető: „Ezért is oly természetes az ember számára, hogy azt, amit éppen megértett, azonnal újra kimond-

²⁹ Vö. Walter Benjamin: *A nyelvről általában és az ember nyelvéről* = *Uő, „A szírének hallgatása.” Válogatott írásk, ford. és szerk. Szabó Csaba, Budapest, 2001, 7–22.*

³⁰ *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről.* 95. *Ueber die Verschiedenheit.* 426.

³¹ *A nyelvek összehasonlító tanulmányozásáról.* 47. *Ueber das vergleichende Sprachstudium.* 11. Ezt az analógiát nem tanácsos túlreferencializálni. Megvilágító lehet itt Stenzel példája az emberi nyelv kommunikatív hatóköréről akusztikus megnyilvánulások kapcsán: „De ha valaki egy másik társaságában van, és ez megkérdezi őt: miért sóhajtottál?, az már megértetési szituációban van, amelyben a sóhaj [Seufzer] ’beszélni’ kezd, és már megnyitja a közlést [Kundgabe]. A vonatkozás a megértetésre olyan mértékű, hogy aligha mondanánk egy állatról, hogy sóhaj.” Julius Stenzel: *Philosophie der Sprache.* München, 1934. 28.

³² *Ueber die Verschiedenheit.* 446. Humboldt ezt az ösztönszerűséget éppen a nyelv mint konvenció, mint nomenklatúra elgondolásával szegezi szembe: „...a szándék [Absicht] szót a nyelvek kapcsán használva elővigyázattal [Vorsicht] kell érteni. Amennyiben ezen úgymond megegyezést [Verabredung] avagy akár csak az akaratból kiinduló törekvést egy világosan elképzelt cél szerint értünk, nos ez, erre nem emlékeztethetünk elégszer, idegen a nyelvek szándéka [Absicht] számára. Ez a szándék mindig csak egy eredendő ösztönszerű érzésben nyilvánkozik meg.” Uo. 510. Hegel a nyelvnek ismeretesen „logikai ösztönt” tulajdonított, vö. G.W.F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai III. A szellem filozófiája.* Budapest, 1981. 265–270. Vö. ehhez Hans-Georg Gadamer: *Die Idee der Hegelschen Logik.* Uő: *Gesammelte Werke* 3. Tübingen, 1987. 80–82.

ja.” Ez a viszony nem pusztán kognitív jellegű, hanem az ösztön ösztönzésével, stimulációjával áll összefüggésben. Ami ugyanakkor nem választható el az ismételhetőségtől („azonnal újra kimondja”). Ez az újra-kimondás nem transzparenssé tétele, hanem inkább egyfajta titok igézi meg, ezért ismét – az a „titok”, „hogyan kapcsolódik össze tulajdonképpen a gondolat a szóval”, amit Humboldt „kikutathatatlan”-nak nevez, amihez sem a fogalmak széthasításával, sem a szavak szétbontásával nem jutunk közelebb.³³ Ez a viszony azért lehet „titok”, mert nem teljesen tudati-reflexív történésről van szó, hanem a nyelvi ösztön mozzanatáról. És a további sík: ha az egyes nyelvi rész érintésében a beszélő számára ösztönszerűen már a nyelv egésze (mint „roppant szövet”) jelenvaló, akkor az iterabilitás már mindig is az egész nyelv ismételhetősége, nem egyes szavaké, még kevésbé jeleké.³⁴ Ez csak nem-tudati értelemben gondolható el, ezért működhet csak prereflexív-ösztönszerű szinten és ezért nem lehet a tudatos emlékezet mint egyfajta kognitív képesség teljesítménye, ahogy Humboldt másik kardinális fontosságú tétele kimondja: „A mindenkor szükséges szó eltéveszthetetlen jelenléte a beszédben bizonyosan nem az emlékezet (Gedächtnis) műve. Semmilyen emberi emlékezet nem lenne elégséges ehhez, ha a lélek nem hordaná magában ösztönszerűleg a kulcsot maguknak a szavaknak a képzéséhez.”³⁵

Az újra-kimondás aktusa tehát az „ösztönzés” függvénye, mely központi jelentőségű Humboldt nyelvfelfogása számára, elvi szinten a következőképpen megfogalmazva: „nem az dönt egy nyelv előnyeiről vagy hiányosságairól, amit benne képesek vagyunk kifejezni, hanem az, amire saját, belső erőből buzdít és lelkesít.”³⁶ Eszerint a nyelvnek biopoetikai vagy biopoietikai jelentősége, szerepe, hatása van: a beszélő nyelvi ösztönét a megértés végrehajtásában mint egyfajta elevenséget stimulálja. Méghozzá úgy, hogy nem is annyira őt magát mint fiziológiai-korporális létezőt, hanem magát a nyelvet a beszélőben, rajta keresztül.³⁷ In-

³³ *Ueber die Verschiedenheit*. 560–561.

³⁴ Vö. ezzel Humboldt elvi jelentőségű, Heideggerig kisugárzó megállapítását: „Lehetetlen a nyelv keletkezését úgy elképzelnünk, mintha az a tárgyak szavak általi megjelölésével kezdődne és onnan az összeillesztésig tartana. Valójában a beszéd nem az azt megelőző szavakból tevődik össze, hanem fordítva, a szavak származnak a beszéd egészéből.” *Ueber die Verschiedenheit*. 448. Heidegger így fogalmaz a *Lét és idő* nyelvről és beszédéről írott fejezetében, a nyelv hermeneutikai holizmusa kapcsán: „A világban-benne-lét diszpozicionális érthetősége *beszédként nyilvánkozik meg*. Az érthetőség jelentéségszerűen *szóhoz jut*. A jelentések szavakban öltenek testet [den Bedeutungen wachsen Worte zu, vagyis a jelentésekhez szavak nőnek hozzá]. Nem pedig a szódolgokat látjuk el jelentésekkel.” *Lét és idő*. Budapest, 1989. 306. (*Sein und Zeit*. Tübingen, 1986 [16.]. 161.)

³⁵ *Ueber die Verschiedenheit*. 480. Közhely, hogy egy idegen nyelvet akkor tudunk igazán, amikor benne gondolkodunk, belőle beszélünk. Még a késztetelvűség horizontjában gondolkodó nyelvutató is részben találón fogalmaz: „Ha frusztráltak vagyunk, amikor nem tudunk felidézni [remember] egy szót, az csakis azért van, mert sokkal gyakrabban oly könnyen emlékszünk [remember] rájuk.” (Robbins Burling: *Words came first: adaptations for word-learning*. In: Maggie Tallermann – Kathleen R. Gibson (szerk.): *The Oxford Handbook of Language and Evolution*. Oxford, 2012. 406.) Humboldt felől persze kérdés, hogy főleg a második esetben az „emlékezni” (és a „tudni”, „can”) kifejezés találonak nevezhető-e és nem inkább önkényes jellegét kellene-e felvetni. – Vö. ezzel még Wittgenstein megjegyzését a „Már nem emlékszem szavaimra, viszont nagyon is szavaim szellemére.” mondathoz (*Filozófiai vizsgálódások*. 242.).

³⁶ *Ueber das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung* (1822). Humboldt: *Werke III*. 54.

³⁷ *Ueber die Verschiedenheiten*. 217.

nen válik érthetővé az individualitás kiemelt fontossága a humboldti nyelvelméletben, miszerint „a nyelv csak az individuumban nyeri el végső meghatározottságát.”³⁸ Az újra-kimondás mint az ösztönzés effektusa ugyanakkor „a beszéd fölötti tetszés”-ben is megnyilvánulhat, illetve fordítva, ez a tetszés vagy gyönyörködés is indukálhatja az újra-kimondást, ahol a tetszés egyszerre intellektuális és érzéki jellegű: „A beszélésben (Sprechen) lelt tetszés (Gefallen) egyszermind gyönyörködés a beszédben (Rede) is, és ezzel gondolatokra vonatkozik.”³⁹ A beszédben való gyönyörködés a fentiek fényében nem egyszerűen valamilyen esztétizáló felszínben lelt tetszés, nem a hang mint olyan önaffekciós hallása az önmagát hallva-beszélésben, hanem a hang modulációjának hallása vagy érzékelése (ritmus, tónus, hang-erősség, hangszín, tempó),⁴⁰ ezen túl pedig a nyelv egészének virtuális együtthangzása az egyes beszédben. Vagyis e gyönyörködésnek egyfajta rezonancia a kiváltója, mely a beszélőt önnön nyelvi létében szólítja meg, sőt élénkíti, fokozza pl. kognitív elevenségét (vö. „gondolatok”), annak intenzitását, stimulálja azt. Így a rezonancia mint szomatikus-biopoétikai rezonancia nyilvánítja meg a hangoltság dimenzióját. Ez az a pont, ahol muzikalitás és nyelviség mély kölcsönösségi-szinkron eredetstruktúrájának Rousseau-nál jelentkező gondolatát Humboldt alaposan átsajátította, sőt mélyebbre helyezte.⁴¹ Humboldt összes megjegyzése az artikuláció immateriális, különös jelekben, morfológiai aspektusokban nem manifesztálódó jellegéről (amelyekből párat fentebb tárgyalt a gondolatmenet) eme háttér előtt értelmezendő.

Nyelvantropológia és irodalmi antropológia tehát egy töről fakadnak Humboldtnál (érdekes, hogy nincs ehhez szüksége pl. a fikció vagy az imaginárius fogalmára, mint újabb keletű „irodalmi antropológiáknak”). Megkockáztatható innen nézve az irodalom lehetséges meghatározása: az irodalom lenne az a nyelv, amely a legmagasabb fokú, pontosabban: leg-

³⁸ *Ueber die Verschiedenheit.* 439.

³⁹ *Ueber die Verschiedenheiten.* 197.

⁴⁰ A tágabb értelemben értett vokalizás olyan holisztikus jellemzői tehát, amelyek Nietzsche szerint megvonják magukat a szkripturalitásból való rögzíthetőségtől: „A legérthetőbb a nyelvben nem maga a szó, hanem a tónus [Ton], erősség, moduláció, tempó, amelyekkel szavak sorát mondják – röviden szólva a zene a szavak mögött, a szenvedély e zene mögött, a személy e szenvedély mögött: mindaz tehát, ami nem írható.” (*Nachlaß Sommer-Herbst 1882. KSA 10.* Berlin/New York, 1980. 89.)

⁴¹ Rousseau ismeretesen a szenvedélyekből, nem a szükségletekből vezette le a nyelv keletkezését (Jean-Jacques Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről, amelyben a dallamról és a zenei utánzásról is szó esik.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2007. 42–44.). Ez az a markáns alapvető előfeltevés, amit Humboldt maga is fenntartások nélkül osztott; az előbb idézett mondatok után olvasható a következő, jellemző megállapítás: „A nyelv már kezdeteiben is teljesen emberi, és szándéktalanul kiterjed a véletlen érzéki észlelet és belső feldolgozás minden tárgyára. Az úgynevezett vadak beszéde, épp azoké, akik leginkább meg kellene közelítsék az ilyen természeti állapotot, a kifejezésnek éppoly bőséget és változatosságot mutatja, mely mindenütt meghaladja a szükségeset [Bedürfniss]. A szavak kényszerűség és szándék nélkül, önként buzognak a szívből, és bizonyára nem akadt egy olyan pusztában vándorló horda sem, amelynek ne lettek volna meg már a maga dalai. Mert az ember mint állatfaj [lényegileg, wesentlich] éneklő teremtmény, de olyan, amely a hangokkal gondolatokat [Ideen] kapcsol össze.” (kiem. – L.Cs., *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről.* 108. *Über die Verschiedenheiten.* 197). Zeneiség és nyelviség kapcsolatához evolúciós nézetben ld. Steven Mithen: *The Singing Neanderthals. The Origin of Music, Language, Mind and Body.* London, 2005. Rövidebben uő: *Musicality and Language.* In: Tallermann – Gibson (szerk.): *The Oxford Handbook of Language and Evolution.* 296–298.

összetettebb stimulációra képes a nyelvi egész rezonanciája (mint potencialitás, mint a nyelv „nyers” állapota),⁴² ennek intenzitásfoka felől. Az irodalom lenne ekképp a nyelv partitúrájának biopoétikai megszólaltatása, a nyelv rezonanciájának, a nyelvnek mint rezonanciának, mint hangoltsági közegnek, ebben a nyelvi ösztön egyfajta „morajlásának” artikulációs-önprezentációs médiuma avagy performatívuma.

Mielőtt azonban minden további nélkül aláírnánk ezzel a 20. század egyik kiemelkedő humboldtiánusának, Eugenio Coseriu-nak a költészetről mint a nyelv funkcióteljességének megnyilvánítójáról szóló tézisét,⁴³ netán az irodalmat Gadamerrel mint értelem és hangzás összhangjának megvalósítójaként ünnepelnénk⁴⁴, érdemes közelebbről szemügyre venni a nyelvi rezonancia létmódját, éppen Humboldt kapcsán. Humboldt fejtegetéseiben ugyanis rendszeresen visszaköszönnek olyan fogalmak és gondolatok, melyek a kimondhatóság, akár a nyelviesség határait érintik vagy célözzák. A szó és a gondolat összekapcsolódásának mögékérülhetetlensége legyőzhetetlen, legalábbis meghatározhatatlan „titok”-nak minősült, az ösztön per definitionem fenomenálisan hozzáférhetetlen impulzus, mely legfeljebb csak hatásaiban tapasztalható meg, egyáltalán: az ösztönrel szemközt a szavak „mindig szűkösnek bizonyulnak”. Maga a nyelvi ösztön is nyelv és az azon túli dimenzió határát exponálja, frekvenciája mintegy e két tartomány között, magán a határon oscillál, amennyiben a nyelvi erő ösztönzése nem feltétlenül zárható le a nyelvi megfogalmazással, illetve csak önkényesen lezárható, akár felfüggesztve a megértés folyamatát.⁴⁵ Az ösztön mint a nyelven belüli rezonancia – egyes nyelvi mozzanatok és a nyelv egésze között – médiuma tehát ezt a rezonanciát a nyelv és a nyelven túli közötti virtuális együtthangzássá, visszhanggá is avatja. Ezzel az ismételhetőség is ezen visszhang effektusának bizonyulhat. Összességében azt lehet mondani,

⁴² Oszip Mandelstam a költészetet a nyelv nyers (vagyis éppen nem esztétikai-szublímációs értelemben elvont, a nyelvi médiumból tiszta formát kikülönítő, a zajból üzenetet szelektáló) állapotának színreviteleként értelmezte: „ellentétben minden meghonosodott gondolkodással a költői nyelv végtelenül nyersebb, végtelenül megmunkálatlanabb, mint az úgynevezett ‘beszélt nyelv’.” Ennek megfelelően Dante főművének formaképződése túlmegy „az írás művészetéről és kompozícióról alkotott fogalmainkon. Sokkal helyesebb, ha vezérelvének az ösztönt tekintjük.” *Gespräch über Dante*. Uő: *Gespräch über Dante. Gesammelte Essays 1925–1935*. Frankfurt a.M., 1994. 177. 130.

Molnár Gábor Tamás két évtizeddel ezelőtt publikált *Őszi reggeli*-elemzése az esztétizmus számára is integrálhatatlan referenciális funkció szerepét emelte ki (*Költőiség, köznapiság, konvenció [Vázlat]*. Irodalomtörténet 1998/1–2. 172–180.). Hasonló kritikai nyomatókkal értelmeztem az esztétizmus felfogását nyelv és költészet, a médiumból kinyert forma viszonyáról tanulmányomban (*A medializálás poétikája: esztétizmus és kései modernség*. In: Lőrincz Csongor: *A líra medialitása. Hang, szöveg és intertextualitás 20. századi lírai művekben*. Budapest, 2002.). Kulcsár-Szabó Zoltán pedig metapoétikai vizsgálódásaiban dolgozta ki elvi szinten a kérdést, felülvizsgálva a zajból információit szelektáló vers modernista dogmáját és elméleti síkon az „önprezentáció” fogalmával helyettesítve az „önreflexió” kategóriáját (*Medialitás és irodalmiság a költészetben*. Uő: *Metapoétika. Nyelvszemlélet és önprezentáció a modern költészetben*. Pozsony, 2007. 13–54.).

⁴³ *Thesen zum Thema „Sprache und Dichtung”*. In: Wolf-Dieter Stempel (szerk.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München, 1971. 183–188. Ezek a tézisek Roman Jakobson „poétikai funkció”-fogalmának kritikájából indultak ki. További kidolgozásukat lásd Coseriu: *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen, 1994. 79–84. 146–149.

⁴⁴ Gadamer: *Szöveg és interpretáció*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest, 1991. 34.

⁴⁵ Nietzsche értelmében: „Amire vannak szavaink, azon már túl is vagyunk.” („Wofür wir Worte haben, darüber sind wir auch schon hinaus.”) *Götzen-Dämmerung*. Uő: *Sämtliche Werke*. KSA 6. 128.

hogy a „titok” és a nyelvi ösztön előzetesség-struktúrájának ilyen mögékerülhetetlensége nem másra mutat vissza, mint magának a mediális összefüggésnek a megállapíthatatlanságára, közölhetetlenségére, közvetíthetetlenségére: magának a rezonáltatónak a megragadhatatlanságára, meghatározhatatlanságára, amennyiben az mint maga a mediális (éppúgy közvetítő, mint közvetített) nem pusztá differenciát képez vagy jelent.

Mindez természetesen differenciákat, töréseket, nem-azonosságokat is magával hoz (fentebb már érintettük a belső és külső, az én és a másik között cirkuláló szó létmódjának inhe-rens differenciáját, azt, hogy ez a cirkuláció sosem zárt, kiegyenlítő áramkört jelent). Humboldt ugyanis lényegében nyitva hagyja az „Anregung” eseményének performatív érték szerinti definiálhatóságát, sikerülésének kérdését: az „ösztönzés” akár traumatikus is lehet, a megfelelő szó hiányának kínját, a megnevezhetőség és a megérthetőség kudarcának tapasztalatát erősítheti fel, de akár a szó megsebző, megsebzettségre visszautaló jellegét is előtérbe hozhatja (József Attila értelmében: „Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullnak eléd / ezek a szavak.”). A humboldti nyelvfelfogás fentebb felelevenített tétele, „a nyelv csak az individuum-ban éri el végső meghatározottságát”, éppen ebbe az irányba mutathat: „Egy adott szó esetében senki sem gondolja hajszálpontosan ugyanazt, amit másvalaki, s ez a mégoly kicsiny különbség [Verschiedenheit, vagyis „különbözőség”, mint a mű címében] úgy rezeg végig [zittert fort], ha a nyelvet a legmozgékonyabb elemmel akarjuk összehasonlítani, az egész nyelven, mint gyűrűzés a vízen. Minden gondolkodás és érzület [Empfinden] közben, az individualitás egyformasága révén ugyanaz a különbözőség tér vissza, és külön-külön nem észrevehető mozzanatok tömegét [eine Masse aus einzeln Unbemerkbaren] képzi meg. Ezért minden megértés egyben meg nem értés is, a gondolatok és érzelmek [Gefühlen] minden megegyezése [Übereinstimmung] egyúttal szétválás is.”⁴⁶ A különbözőség tehát tovább rezeg („zittern”), ami – Humboldt-nál akár elsődlegesen – akusztikailag érthető, és a nem-identikus rezonancia effektusát jeleníti meg. Egyidejűleg vizuális metaforába fordítódik (Humboldt reflektálja itt is, mint oly sokszor, a hasonlat nem magától értetődő jellegét metanyelvi értelem-ben: „wenn man ... vergleichen will”),⁴⁷ vagyis külsődlegessége, nyomszerűsége ki is éleződik (ezt a nyomot mondhatni a „továbbrezgés” írja be). Ez a rezgés tehát továbbremegés, fordítási történés hang és kép között, mediális rezonanciatér avagy -folyamat. A különbözőség mint differencia itt magában vagy magának a megértetésnek a morájára utal, ami azonban nem pusztá „zavar”, hanem inkább a megértés másságának, nem-programozhatóságának, produktívitasának és megújíthatóságának lehet az esélye. Vagyis a differencia magában a megértés-

⁴⁶ Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről. 114. A magyar fordítást kiegészítettem az *Ueber die Verschiedenheiten* analóg szöveghelyével, amely a Kavi-mű bevezetőjéhez képest további mondatot és tagmondatot tartalmaz: „Keiner denkt bei dem Wort gerade das, was der andre, und die noch so kleine Verschiedenheit zittert, wenn man die Sprache mit dem beweglichsten aller Elemente vergleichen will, durch die ganze Sprache fort. Bei jedem Denken und Empfinden kehrt, vermöge der Einerleiheit der Individualitaet, dieselbe Verschiedenheit zurück, und bildet eine Masse aus einzeln Unbemerkbarem. Alles Verstehen ist daher immer zugleich ein Nicht-Verstehen (...) alle Uebereinstimmung in Gedanken und Gefühlen zugleich ein Auseinandergehen.” *Ueber die Verschiedenheiten*. 228. Vö. *Ueber die Verschiedenheit*. 439. (Vö. ezzel Borsche: *Wilhelm von Humboldt*. 168–170. Di Cesare: *Einleitung*. 101–104.)

⁴⁷ E metaforikus leírások nagyban lehetővé teszik lefordításukat a mediális és materiális összefüggések nyelvére, jelen dolgozat erre tesz kísérletet. (A vizuális metaforikához Humboldt-nál ld. Trabant megjegyzését, *Traditionen Humboldts*. 203.)

ben rejlik, és nem egyszerűen megértő és megértett között (a fortiori ugyanez mondható a fordításról, melynek biopoétikai koncepciója is elképzelhető az eddigiek alapján: a fordítás a forrásnyelvből érkező ösztönzés átültetésének – és nem jelentések átvitelének – médiuma a célnyelvben). Rezonancia és zaj között választóvonalat vagy megkülönböztetést bevezetni problematikus vállalkozás lenne. Ezzel nem másról van szó, mint a nem-megértésről a megértés szívében, ami ugyanakkor nem pusztán a negativitás, a hegeli „máslet” struktúramozzanata, amin a megértésnek túl kellene haladnia.⁴⁸

Ezt a nem-megértést fedi el „a fogalom és az érzékelés általánossága”, ezeknek betudhatóan „nem látható” a különbözőség, a nem-megértés kiküszöbölhetetlen mozzanata: az említett „szétválás” „csak ott nem látható, ahol elrejtje magát a fogalom és az érzület általánossága alatt; ahol azonban a fokozott erő áttöri az általánosságot, és a tudat számára élesebben individualizál, ott világosan előáll. Így senki nem fogja tagadni, hogy minden jelentős író saját nyelvvel bír.” Továbbá maga „a csupa észrevehetetlen mozzanat tömege” nem észrevehető a diszkurzív általánosság avagy konvencionális (pl. egyfajta nyilvánosság?) felől, és a „fokozott [nyelvi] erő” emergenciája az, amely „áttöri” ezt az általánosságot, vagyis – lehetne hozzáfűzni – megtapasztalhatóvá teszi a különbözőséget, azt, hogy minden megértésben már a nem-megértés is ott munkál. Ez a „tömeg” vagy maradék (nyom) mintegy lehetetlenségi struktúraként is megnyilvánulhat, a megértés, a megjelenés és a performancia lehetetlenségeként. Ez itt nem pusztán negatív mozzanat, hanem mint nyomszerűség mintegy történeti mélységet nyer el, és arra figyelmeztethet, hogy a nyelvi egész virtuális jelenlétének hatását „a fogalom és az érzékelés általánossága” már mindig is redukálhatja, semlegesítheti valamilyen módon. Amennyiben abból indulunk ki, hogy a „csupa észrevehetetlen mozzanat tömege” mint látencia, moraj vagy kimondatlan éppen a nyelvi egész ama „mintha”-szerű jelenlétét immár azonban mint a másik diskurzusát testesíti meg avagy intenzifikálja (a másság a saját hangban vagy beszédben kísért). Vagyis formállogikailag tekintve az a képlet áll elő, hogy a felfokozott nyelvi erő által okozott megszakítás bizonyos értelemben csupán egy korábbi törést ismét, a „nem-megértés” „különbözőségét”, „szétválását” (ezt a „mégoly kicsiny” különbözőség és a „külön-külön *nem-észrevehető* mozzanatok tömege”-nek jelzői között fennálló szinonímia is alátámasztja). Úgy azonban, hogy közben a különbözőség által generált nyelvi „tömeget” mint maradékot (egyfajta materialitást akár?, pl. egyfajta fordításban?) engedi visszatérni, illetve – követve Humboldt szintaktikáját – ez a „tömeg” ebben a visszatérésben adódik. Ebben az ismétlésben tehát ama eredendő szétválás emlékezete jön játékba, ám „felfokozott” módon! Azaz megtörve vagy megsokszorozva a nyelvi egész jelenvalóságát a megértést újra megjelöli a nem-megértés törésével, ugyanakkor az egyediség kihívására állítja (ezt jelenti a fokozás): a másik beszédének sürgetésébe *mint* a nyelvi egész, a nyelvi ösztön általi megkísértettségbe. Innen nézve talán nem véletlen, hogy az – adott esetben észrevehetetlen, „mégoly kicsiny” – különbözőség továbbgyűrűzése a nyelvben arra az intern, a nyelvi autokatalízis, önteremtés elveként felismert ismétlődő mozgás metaforájára emlékeztet, amivel jelen dolgozat indult: a nyelv „lényege önmagán belül szüntelenül megismétlődik, csak szűkebb és tágabb körökben”. A félreértés ekképp strukturális értelemben ugyanúgy a nyelvi egészt hozhatja játékba, ugyanúgy a nyelvi erő mozgását mintázhatja, legalábbis ugyanúgy befródik a jel struktúrájába, mint a feltételezett megértés, amennyiben az

⁴⁸ „A szellem pedig azért lesz tárgygyá, mert az a mozgás, hogy *a maga számára* valami mássá, azaz személyes énjé tárgyává lesz és ezt a másletet megszünteti.” *A szellem fenomenológiája*. 26.

ebben is működő differenciát erősíti fel, akár a kommunikáció vagy a megértetés végső határáig.⁴⁹ Ahogy nincs a nyelvben teljes, maradéktalan megértés, úgy abszolút nem-megértés sem, ha és amennyiben nyelvi közlés (hallás vagy beszélés, írás) történik. – Mindez a következő háttér előtt és ugyanakkor következmény között, az ismert Humboldt-féle gondolatalkzat, az eredet nélküli körkörösség dimenziójában gondolható el: az intern ismétlés maga a nyelv ereje, amely ismétlődés olyan rezonanciaként működik, ami nem-szemantizálható fölösleget termel és belevonódhat az ismétlődés, a visszatérés játékába. Ezen a ponton érdemes lehet Lacant idézni: „az, ami az információnál mint redundancia lép fel, pontosan az, ami a beszélésnél mint rezonancia jelentkezik. Hiszen a nyelv funkciója nem abban áll, hogy informáljon, hanem hogy evokáljon.”⁵⁰

Mint Humboldt hangsúlyozta, maga a különbözőség tér vissza, mondhatni fokozódva, intenzifikálódva, a megért(et)és kihívásává változva, ezzel egyfajta látenciát képezve a nyelvben („csupa észrevehetetlen mozzanat tömegét”), vagyis immár nem pusztá differenciát jelentve két vagy több beszélő között. Így felvázolható a következő magyarázati lehetőség: a „tömege” egyfajta kimondatlan dimenziója, mely az ismétlésben mintegy visszatér, akár fokozódik – abban az esetben, ahol „a fokozott erő áttöri az általánosságot”. Ez csakis azon erő lehet, amelyet elért az „ösztönzés”, a stimuláció, mely erő mintegy a másiktól kapta vissza a szavát, és így ösztönöztetett az általánosság áttörésére, a nyelvi szingularizáció mozgását kezdeményezve. Olybá tűnik viszont, mintha a nyelv egészét ez a látencia vagy maradék – a másik beszéde – nem csak horizontként, de nyomként hozná mozgásba. A rezonancia ekképp nyelvi szingularizáció és a kimondatlan látenciája között történik, ezek kölcsönös egymásrautaltságát nyilvánítva meg, anélkül, hogy eltörölné a nyelv és az azon túli határait. Sokkal inkább a nyelvbe magába vezetődik vissza ez a különbség: a nyelvi általánosság lebontása éppen a nyelvi ösztön összetettebb működésének, manifesztációjának lehet az esélye. Abban az értelemben, hogy ez a törés nem egyszerűen eltávolít valamitől egyfajta negativizmus pátozának jegyében, hanem visszavet a nyelvi ösztönre mint előzetes megértésre. Ezt az előzetes megértést viszont virtuális nyomok, visszhangok járák át, amelyek mediális inzisztenciája éppen a nevezett törés következtében intenzifikálódhat. Mindezekből az következik, hogy a nyelvi rezonancia a nyelv egészének mint egésznek a trópusaként nem a nyelv absztrakt totalitását, netán zártságát rögzíti, hanem jóval inkább a kimondott és a kimondatlan között rezonál (A *nyelvek összehasonlító tanulmányozása* megfogalmazásában: „A kimondott megképzí vagy előkészíti a kimondatlant.”), ezt a határt mint oszcillációt, ezt a differenciát magát mint médiumot létesíti vagy aktiválja. Vagyis a kimondatlan nem egyszerűen tartalmazott, szubsztancia, hanem maga is médium, elfeledett vagy potenciális jelentések inzisztenciája, avagy hívása. A nyelv medialitásának kiasztikus szerkezete itt is megfigyelhető. – Ugyanez az összefüggés jelentkezik a tárgyalat passzus folytatásában is implicit módon: itt nyelv és individuum

⁴⁹ Ez az összefüggés alighanem kapcsolatba hozható lenne a jelfunkció azon mozgásával, amelyet Derida „a jel motiválatlanná válásá”-nak nevezett (ahol pl. az interpretáns maga is jellé válik), ami a „nyom” mozzanatát jelenti, amely „indefinit módon önnön motiválatlanná-válásával” esik egybe. A következő meghatározás pedig erősen Humboldtra enged asszociálni: „A nyom motiválatlanságát innentől fogva mint tevékenységet és nem mint állapotot kell felfognunk, mint motiválatlanná-tevést és nem mint egy adott struktúrát.” *Grammatologie*. Frankfurt a.M., 1974. 83. 88.

⁵⁰ Jacques Lacan: *Funktion und Feld des Sprechens und der Sprache in der Psychoanalyse*. Uő: *Schriften I*. Weinheim/Berlin, 1991. 143.

viszonya, közelebbről az egymás fölötti hatalom kerül szóba, mindkét oldalról. A nyelv modifikációja minden individuumban az ember hatalmát (Gewalt) mutatja a nyelvvel szemközt, míg Humboldt korábban a nyelv hatalmát vázolta az ember felett, amelyet itt mint „fiziológiai ráhatást [Wirken]” aposztrofál, míg az ember hatalmát a nyelv fölött mint „tiszta dinamikus hatást” (igei értelemben) értelmezi vagy másképpen: „az emberre gyakorolt befolyásban rejlik a nyelv törvényszerűsége, az emberből származó visszahatásban [Rückwirkung, nyilván a nyelvre] a nyelv szabadságának elve.” Azaz a szabadság a nyelv, nem egyszerűen az individuumé, amely szabadság csak az utóbbi általi visszahatásban mint egyfajta rezponzivitásban (az „ösztönzésre” – legyen az a kimondatlané avagy kimondatlan – adott válaszban) manifesztálódhat mint egyszerre „fiziológiai” és „dinamikus ráhatás”. Sőt, az emberből érkező visszahatás pontosan azon „fiziológiai hatás” függvénye vagy funkciója, ugyanis a visszahatás nem reflexív szerkezetűnek mutatkozik, hanem egyfajta dinamikus örökség vagy öröklődés indexe (strukturáfenomenológiailag hasonlatosan a „mindenkor szükséges szó eltéveszthetetlen jelenléte”-hez, amely hangsúlyosan „nem az emlékezet műve”), amely ugyanezért olyan múltat ismétel, amely sosem volt jelen: „Hiszen felmerülhet [aufsteigen] valami az emberben, amelynek alapját semmilyen elme nem képes megtalálni a megelőző állapotokban, és félreismernénk a nyelv természetét, és éppen keletkezésének és változásának történeti igazságát sérténénk meg, ha ki akarnánk zárni belőle az ilyen megmagyarázhatatlan jelenségek lehetőségét.” Az ember visszahatása a nyelvre tehát ugyanezen nyelv adományának függvénye.⁵¹

Felmerülhet továbbá az a jelenség (noha Humboldt nyelvről való gondolkodásának ez irányú affinitását külön meg kellene vizsgálni), hogy éppen a szó iterabilitásában adott annak önállósulása is az interszubjektív-külső, de a belső megértés számára is, amennyiben a szó mindenkori megisméltése (a megértésaktusban, illetve azt követően, ahogy eme iteráció fontosságát Humboldt kiemelte) Humboldttal szólva így előáll „objektivitása” automatikus, gépies ismétlődéssé válhat, és ez éppen jelentése elfelejtését, kitörlődését, ezzel pedig maga a szó (egyfajta jelentés nélküli név) idegenné válását, a fortiori beszéd és megértés kölcsönösségének, körköröségének megszakítását idézheti elő. Vagyis éppen az ismételhetőség válhat a megértés és megértetés gátjává, akadályává, főleg pedig az „Anregung”, az „indíttatás” morifikációjává. Ekképpen rögzülve a szó inskripcionális karaktere felfüggesztheti a hangoltsági potenciáljának működését, mondhatni elnémíthatja azt (McLuhan médiatechnológiai archeológiája az újkori, könyvnyomtatás által kitermelt „tipografikus ember”-ről ismeretesen a szóbeliség „mágikus” kulturális gyakorlatainak tulajdonította a „rezonancia” attribútumát, az írás és sokszorosíthatósága által preferált „vizuális vonal” ellenfogalmaként).⁵² Másrészt viszont éppen ez a felejtés hozhatja elő a nyelv széttartó morájának (vö. a „csupa nem-észlelték tömegé”-vel), kontingens jelentéseffektusainak, váratlan rezonanciamozzanatoknak az inzisztenciáját, amennyiben az így jelentésnélkülivé vált szó sem puszta „zörej”, hanem éppen

⁵¹ Ezzel elmondható, hogy Schleiermacher diktuma – „Minden, amit a hermeneutikában előfeltételezünk és megtalálnunk kell: nyelv” (Friedrich D.E. Schleiermacher: *Hermeneutik*. Heidelberg, 1959. 38.) – nem korlátozást, redukciót jelent, hanem éppen ellenkezőleg, nem-túllicitálható előfeltételt vagy ígéretet, anticipációt. A nyelv mellett minden más (pl. szellem, jelentés, kogníció, fikció, imaginárius stb.) előfeltételezése a nyelvi reláció *elszegényítését* jelentené.

⁵² Marshall McLuhan: *A Gutenberg-galaxis: a tipográfiai ember létrejötté*. Budapest, 2001. 79–80. 156. Vö. még uő: *Understanding Media: the Extensions of Man*. New York, 1964. 83.

anticipálhatatlan jelentésmorájának, materiális latenciájának uralhatatlansága teszi oly nyugtalanítóvá. Megszakítva így pl. a papír tipografikus kódok és konvenciók által determinált perceptív előfeltételezésének azt az elemét, amely azt „egy vonal, egy vokális vonal megszakítatlan és visszafordíthatatlan idejé”-nek, egy „monoritmikus vonalé”-nak struktúramozzanataként engedné hozzáférni.⁵³ A papír ekképp Derrida figyelmeztetése szerint sosem csak az inskripció felületszerű hordozója, ugyanis „bármilyen legyen is az írásrendszer, a papír rezonál. Egy felület látszata alatt a papír egy hangterjedelmet, redőzetet raktároz [tient en réserve, „tartálékban tart”, Derrida kedvelt kifejezése], egy labirintust, melynek falai annak a hangnak vagy éneknek a visszhangjait verik vissza, amit maga a labirintus hordoz, hiszen a papír is rendelkezik hordozottal (portée), egy hanghordozó hordozottjaival.”⁵⁴ A felületnek ez a megsokszorozódása a rezonancia médiumában működik és fejt ki (im)materiális effektusait.

Hans Lipps a szóról mint a nyelv visszhangjáról

Tudat (gondolkodás) és nyelv (mondás) szoros kapcsolata a megértés aktusában mint megismételt rezonanciában, a mediális eseményként felfogott iterabilitásban mint ismétlési hangoltságban még pontosabban leírható egy modern nyelvteoretikus, Hans Lipps (1889–1941) segítségével. A háborúban elesett Lipps éppen Humboldtól és Heideggertől nyert jelentős indíttatásokat nyelvfilozófiai és nyelvanalitikai vizsgálódásaihoz (idevágó munkái a *Lét és idő* nyelvről és beszédéről szóló fejezetének továbbírásaként is felfoghatók, lényegében Heidegger korai főművének részben hiányzó nyelvelméleti pandanját írta meg).⁵⁵ Többszörös értelembe ejtett szót a nyelvről mint „közép”-ről,⁵⁶ egy helyütt például a nyelvi artikuláció mint evokáció „mintha”-struktúrában fogant folyamatát írta le (egy ismétléseffektus, egy eredeti nélküli „djà-vu” értelmében): „Egy szó, mint például ‘sima’, ‘úgy hangzik, mintha éreznék azt’. Ezzel azonban Herder nem valami külsőleges és úgymond ferde hasonlóságot céloz.

⁵³ Vö. Jacques Derrida: *A papír (a)vagy én, tudják... Új spekulációk a szegények fényűzéséről*. In: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Budapest, 2005. 386.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Ld. Gadamer utalásait Lippsre főművének a nyelv középstátuszáról (Mitte) és spekulatív struktúrájáról, *Wahrheit und Methode*. 462–463.

⁵⁶ Lipps nyelvelmélete a nyelvi „közép” (Mitte), vagyis a medialitás elmélete. Általánosságban a következőt szögezi le: „A szójelentés ‘meghatározatlansága’ nem pontatlanságot jelent; az egzisztencia alap-talansága [Ungründige] nyilvánul meg ebben. Ha a másik beszédének megértése odatapad a szóhoz, akkor éppen ez minősül a szó deformálásának. Minden szót egy középből [aus einer Mitte heraus] mondanak ki. Ezen közép eltévesztéséből keletkezik a félreértés, illetve a láthatólag félreesső mondottak kerülőútszerű megértése.” (*Die Verbindlichkeit der Sprache* [1938]. uő: *Die Verbindlichkeit der Sprache. Werke IV*. Frankfurt a. M., 1977. 111.) A nyelvi közép mozzanatát többek között a közmondások hermeneutikai létmódján konkretizálta: a közmondások (Sprichwörter) „értelme csak a beteljesedésben fedezhető fel. Csak ez mutatja meg a szavak jelentéssúlyát, amelyet homályosságuk előzőleg csak hírül adni látszott. A szólások azt kívánják, hogy értelmezzék őket. A szólás közepet vázol fel, amely maga kimondatlan marad. Az a cél, hogy megtalálják ezt, vagyis cselekvőleg feltárni, amit a szóban csak célba lehetett venni.” És: a közmondások „redukált képiessége”, „vázlatos talányossá tétele, amely kimondatlanul hagyja a közepet, a babonára emlékeztet.” (*Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*. Frankfurt a.M., 1938. 135. 140.)

‘Mintha’ itt azt sem jelenti, hogy valamire példázatosan játszanánk rá, vagyis egy másik valóságszférába kellene [sollte] fordítanunk, egy ilyen kísérlet nem-megfelelő voltának tudatában. A ‘mintha’ sokkal inkább a szó kifejező erejére vonatkozik. Az a kérdés, hogy ezt abban csak körülírtuk vagy pedig nem éppen a ‘minthá’-ban bukkantunk-e rá/találtuk-e el [getroffen].⁵⁷ Itt tehát nem egy többlépcsős kognitív folyamatról van szó, az emlékezés értelmében, mely egy hasonlóságot mintegy kívülről konstatálna: „Az, hogy egy benyomás egy másikra *emlékeztet*, valami mást jelent, mint ezt: *emlékezetszerűen* az ujjunkban van, hogyan is érezni pl. a krétát. Az, hogy valami úgy hat rám, illetve ,olyan’ mint..., nem identifikáló rekogníciót jelent. Az emlékezés nem gyakorlati képesség. A ,hasonlóság’ itt inkább abban áll, ahogyan az egyiknél a másik jut eszünkbe [einfällt]. Csak ebben az emlékeztettségben [Erinnertwerden] valami másra válik a benyomás azonban pregnánssá.”⁵⁸ Lipps ezt a megértő artikuláció vonatkozásában a befogadói oldalon is kifejti, miképp is „nyer el csakis a szóban rögzítést” az artikuláció, ami azt jelenti, hogy nem csak valamilyen emlékezeti tárolóból származik, hanem invokációs ereje ezen túl nem pusztán *fenomenálisan* hallható, sokkal inkább a megértést és ebben a megértőt hangolja. „Amennyiben ugyanis éppen a benyomás ,a hanggal [Laut] lepecsételtetik és birtokba vétetik’ (Nietzsche). A szó úgy ‘hangzik’, mintha éreznénk azt. Vagyis amennyiben *mint szót értjük* [vernommen]. És ez azt jelenti: hogy a szót itt nem egyszerűen ‘halljuk’ – ahogy például a dolgok materiális szerkezete hallhatóan adhat hírt magáról. Eltérvén annak futólagos hallásától, amit a fül közvetít, az érzékelés [Vernehmen] itt felfogást [Aufnehmen] jelent, vagyis önmagunkban való újrachangozni-hagyást [Wiederklingenlassen], így erre irányulhatunk és visszatérhetünk rá. A szót ‘jelentésségének szándékában’ fogjuk fel [vernimm], vagyis olyasvalamit, amit nekem *mondtak*. Abban, hogy a szót hangzós artikulációjában *hallom meg* [vernehme], már minden lehetőség ki van zárva, ami azt mint benyomást értené. Mint kifejezés a szó a kifejezett itt, amelyet abban mintegy a szabadba emelünk, vagyis *felhívóan/kinevezve ragadjuk meg* [berufend gefaßt]. A szó elkötelező ereje abban nyilvánul meg, hogy a szóban a megragadott valamiképpen benne rejlik.” Az iterabilitás effektusa mint megértésemény mindig a másik vagy a saját mint másik felől nyilvánul meg, ez volt Humboldt kardinális fontosságú kiindulópontja: „...az ember

⁵⁷ Lipps: *Die Verbindlichkeit der Sprache*. 118–120.

⁵⁸ Ugyanez az összefüggés Wittgenstein megfogalmazásában, az adekvációelvű igazságfogalom ellenében: „604. Könnyen támad hamis képünk azokról a folyamatokról, amelyeket ‘ráismerés’-nek nevezünk; mintha a ráismerés mindig abban állna, hogy két benyomást egymással összehasonlítunk. Mintha egy tárgy képét hordanám magammal, és ennek alapján állapítanám meg, hogy egy tárgy azonos azzal, amelyet a kép ábrázol. Mintha emlékezetünk lehetővé tenne számunkra egy ilyen összehasonlítást azzal, hogy megőrzi a korábban látottak képét, vagy megengedi, hogy (mint egy távcsövön át) a múltba pillantsunk. 605. És itt mintha csakugyan nem is a tárgyat hasonlítanám össze egy mellette álló képpel, hanem inkább mintha a tárgy *beburkolódzna* egy képpel. Tehát csak egyet látok, s nem kettőt.” (Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. 230.) Vö. ezzel még Benjamin megjegyzéseit a „nem-érzéki hasonlóság” által létesített emlékezetéről, „archívum”-ról, ami maga a nyelv. – Bizonyára mindenki szembesült már azzal, hogy egy számkombináció (pl. egy kapukód) nem jutott önmagában eszébe, csak az ujjai találták meg a helyes számokat a helyes sorrendben, vagyis az ujjai emlékeztek a kódra. Első látásra megfeleltethető ez „a mindenkor szükséges szó eltéveszthetetlen jelenlété”-nek, annak, hogy ez nem az emlékezetből, és nem reflexív, hanem inkább érzületserű-fiziológiai módon kerül a beszédbe. Mégis fontos különbség adódik: a szó „megtalálása” nem pusztán emlékeztetés valamilyen materiális tényállásra, hanem (szemantikai-konceptuális) felfedés éppen a szó „kifejező ereje” révén.

csak azáltal érti meg önmagát, hogy szavainak érthetőségét megkísérli másokon kipróbálni. Az objektivitás ugyanis fokozódik, ha a magunk képezte szó idegen szájból hallható vissza [wieder tönt].⁵⁹ Lényeges viszont, hogy az ismétlés nem csak fenomenális vagy anyagi módon, a hallottak elismétlésében történik (a másik sosem csak pusztá hang mint zöreje), hanem Lipps tanúsága szerint magában a nyelvi tudatban mint a szavak keresésében és megtalálásában (vagy akár nem megtalálásában, vö. „itt van a nyelvem hegyén”, ez is már megértést jelent, ha nem is explicit jellegű),⁶⁰ hallásában és megértésében visszhangzik. Így a szó „megtalálása” a nyelv általi hangoltság mozzanata, ami nem is annyira intencionális-teleologikus keresés tekintetének függvénye, hanem utólagos jellegű, amennyiben egyfajta sajátos feszültségből, a hangoltság dinamikájának feszültségéből fakad. Csak így válhat a szó például kényszeresen visszatérő, eközben jelentését akár elveszítő, önmagát a reflexív tudattól megvonó, kvázi-fiziológiai inskripcióvá.

Az „újraelhangoztatás” ezért minden hallottat potenciális visszhanggá változtat, illetve már kezdettől fogva ekként érzékeli és nem mint materiális adottságot, éspedig a nyelvi észlelés folyamatában: a tudat maga ez a nyelvi visszhangkamra, pontosabban annak érzékelő szerve (Freuddal szólva). Ebben az „újraelhangoztatás”-ban a halló és megértő szubjektum nem egyszerűen elsajátítja, belsővé teszi, interiorizálja a hallottakat. Természetesen a visszhang trópusában történő észlelése és recipiálása mindennemű hallottnak aktív mozzanat is, és éppen annak deformálásával, félreértésével, elkendőzésével, meghamisításával járhat. Ám éppen maga az „újraelhangoztatás”, az ismétlés kikerülhetetlensége lesz annak materiális indexe (ez a felelős a szó fiziológiai-haptikus effektusáért, „mintha éreznénk azt”), hogy a szubjektum nem csak a hallottakat, de saját hangját, saját nyelvi megértését sem képes maradéktalanul bensővé tenni, uralni, ez vele is mintegy megtörténik. Vagyis a szó fiziologizációja és a szó általi fiziologizáció a rezonáltató hangoltság mint hatásérzeti dimenzió (nem egyszerűen mint érzelmi bensőségesség) értelmében éppen ebben az „újraelhangoztatás”-ban, ennek révén történik. A szó szomatikus mozzanata, auditív-haptikus hatáseffektusa éppen ebből az egyértelműen sem kívülségből, sem bensőségből nem származtatható köztességből fakad, ahogy a „(Wiederklingen)lassen” mozzanata se nem aktív, se nem passzív jellegű, hanem a történésben való aktív, közreműködő elszenvedés(é)t jelenti (a mediális ige értelmében).⁶¹ Humboldt és Lipps számára tehát ebben rejlik a nyelv rejtélyes közelsége: az érzéklet vagy percepció nyelvi impregnálása és a nyelv érzéki-fiziológiai hatásdinamikája magában a tudatban, mentális-kognitív értelemben működnek, sőt annak processzálását alkotják.

Az így artikulálódó „Wiederklingenlassen” történésében az ismétlés bizonyul tehát mindennemű emlékezet feltételének (utóbbi ekképp nem-tudati mozzanat) és nem fordítva, vagyis a nem jelenlevő múlt ismétlődése mint önkéntelen emlékezet, mint „déja-vu”. Megvi-

⁵⁹ Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről. 99. Ueber die Verschiedenheit. 429. Vö. Lipps: „A valamit célzó szót keressük – nem azért, hogy a másoknak egyértelműen megjelöljünk valamit, hanem hogy önmagunknak érthetővé [deutlich] tegyünk valamit azáltal, hogy ennek a szóban alakot [Prägung], simítást, arcot adunk (...) Önmagunknak mondunk valamit, amennyiben képesek vagyunk önmagunk számára a másik lenni.” *Die Verbindlichkeit der Sprache*. 106. 117.

⁶⁰ Az „itt van a nyelvemen” élményéhez vö. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. 318.

⁶¹ Heideggernél ez a viszonylat aztán így fogalmazódik meg: „Egyébként halljuk bármiféleképpen is, ha hallunk valamit: a hallás nem más, mint a minden észlelést [Vernehmen] és képzetalkotást már egybetartó mondani-hagyás [Sichsagenlassen].” *Az út a nyelvhez*. 238. *Der Weg zur Sprache*. 255.

lágítva így a „mindenkor eltéveszthetetlen szó jelenlété”-nek eredendően nem reflexív vagy memóriafüggő létmódját. A meghallásban mint „önmagunkban való újraelhangozni-hagyás”-ban maga a megértés a *nem-identikus* iterabilitás struktúráját mutatja, ugyanakkor ez az ismétlés indexikális jellegű is (vö. „éreznénk”), nem egy referenciális eredeti beazonosítható másolatát vezeti elő, sokkal inkább manifesztációt mint performatív hitelesítést jelent („lepecsételve”, vö. ezzel Humboldt egyik kedvenc szavát: „gestempelt”). Az „önmagunkban való újraelhangozni-hagyás” az ismételhetőséget tehát magába a megértés és az artikuláció eseményébe helyezi át, ugyanakkor szingularizálja is azt, illetve egyedi intenzitásként hozza elő („mintha éreznénk”). A rezonancia innen nézve iterabilitás és egyediség kiazmusát jelenti (Humboldt adott esetben „szintézis”-ről beszélne).⁶²

Az így értett rezonanciaalakzat konstituálja az iterabilitást mint mediális eseményt a mediális forma vagy a köztes igealak intranzitivitásának értelmében.⁶³ Ezt csak úgy teheti, amennyiben Derridával szólva „ahogy a ’mouvance’ (mozgékonyság) nyelvünkben nem jelöli egyszerűen azt a tényt, hogy mozogni, mozdulni vagy elmozdítva lenni. A rezonancia (*résonance*) sem a rezonálni (*résonner*) aktusa.” Hanem – ahogy a rezonancia a jelben, úgy – a rezonáltató a rezonanciában mint aktusban, lehetne mondani, egyfajta keletkezés indexeként. Így „mindaz, amit az ’el-különböződéssel’ (*différance*) jelölni tudunk, (...) nem egyszerűen aktív, s (...) nem egyszerűen passzív, sőt inkább a kettő között elhelyezkedő köztes alakra emlékeztet, egy olyan műveletre, melyet sem elszenvédésként, sem a szubjektumnak egy tárggyal végzett tevékenységeként nem lehet elgondolni, s nem lehet kiindulni sem a cselekvőből (ágens), sem az elszenvédőből, sem egyetlen ilyen *terminusból*, s mégcsak tekintettel sem lehetünk ezekre.”⁶⁴ Ez a rezonancia megelőzi a fonikus, akusztikus szubsztanciát, de az aktus-szerűséget is, illetve túlmegy ezeken (pl. hallgatás is lehet, ezért minden valamirevaló nyelv-elméletnek a hallgatást – a hallgatás kihívását – kell integrálnia). Feltételezve ezzel azt is, hogy amennyiben nem a rezonálás aktusa, úgy a rezonanciának nincs fenomenális indexe. A jelnek ebben az intranzitivásban történő és manifesztálódó rezonanciája – a jel mint rezonancia és a rezonancia mint jel – lenne a nyelvi médium tulajdonképpeni medialitása.

Zárlat helyett: a líra biopoétikájához

Az „önmagunkban való újraelhangoztatás” iterációs szerkezete és eseménye alighanem az irodalom, közelebbről a költészet közegében nyilvánulhat meg a legösszetettebb intenzitással. Abban az értelemben, hogy az újraelhangozni-hagyás nem konstataciót, kognitív megbi-zonyosodást jelent, hanem Mandelstam értelmében egyfajta visszatérést a nyelv nyers (nem kulturálisan domesztikált és konvencionalizált) állapotához, amely kevésbé valamilyen ideál-

⁶² A (gépszerű) iterabilitás és az (organikus) esemény, az ismételhetőség és a szingularitás együttgondolásának szükségessége Derrida programja volt a *Limited Inc* óta (vö. uo. 183–184), amit legmélyrehatóbb módon a Paul de Man irodalomelméletének szentelt hosszú tanulmányában boncolgatott: *Das Schreibmaschinenband. Limited Ink II. Uő: Maschinen Papier*. Wien, 2006. 35–138.

⁶³ Vö. Benveniste klasszikus tanulmányával: „Az aktív igealakban az igék olyan folyamatot jelölnek, amely az alanyból indul ki, és rajta kívül megy végbe. A köztes alakban, az oppozíció révén meghatározandó diatézisben az ige olyan folyamatra mutat, amelynek helye az alany, vagyis az alany a folyamaton belül helyezkedik el.” *Aktiv und Medium im Verb*. Émile Benveniste: *Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft*. München, 1974. 194.

⁶⁴ Derrida: *Az el-különböződés*. In: Bacsó (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. 47.

tipikus dimenziót jelent (éppen ellenkezőleg), mint inkább nyelvi effektusoknak a szenzomotoros rendszerrel lejátszott interakcióit, amelyek egyfajta moraj vagy zaj állapotában (kevésbé afféle jelenléteffektusokként) jelentkeznek a költészet olvasástapasztalatában. A vers diktatumszerűsége, mnemotechnikai beírottsága mint alapvető nyelvi-textuális létmód ugyanakkor nem valamiféle esztétikai autonómia avagy maradéktalan önreflexivitás biztosítékát jelenti, hanem olyan inskripcionalitást (éppen ebben az újraelhangzásban beíródva), amely keresztülhúzza a biosz kulturális konvenciók mentén való determinálását és nyitva tartja, sőt médiummá avatja a pusztá élet és kulturális életformák megkülönböztetését. Hogyan képzelhető el a nyelvi élet mint olyan, megadható kulturális életformák előtt, mint olyan élet médiuma, mely élet nem fogható be pusztá élet és kulturális formáltság ellentétével – ez az a kérdés, mely Kosztolányitól Mandelstamon és Valéryn⁶⁵ át Gottfried Bennig a későmodernség lírai alkotóit foglalkoztatta. Ez a nyelvi élet éppen abban áll, hogy nem objektíválható – Humboldtól szólva „megmagyarázhatatlan” – és lefordíthatatlan, pl. szintaktikai kódok által nem determinálható rezonanciában fogant, vagyis egyszerre jelent evidencia- és lehetetlenségtapasztalatot. A rezonancia itt – hipotetikusan szólva – *immateriális (és mindig szemantikai nyomatékú) hangoltság és materiális moraj kereszteződésében történik, eme viszonylat mint mozgékony differencia medialitását jelenti* (alighanem a költőiség nyelvi létmódjának kitüntetető jegyeként, ugyanakkor pl. nem pusztán egy „belső hallás” függvényeként). Közelebbről pl. a fordíthatatlanság értelmében, ahogy ez Gottfried Benn *Probleme der Lyrik* című előadásának egyik helyén olvasható: „A képek, a szobrok, a szonáták, a szimfóniák mind nemzetköziesek – a versek soha. A vers definitíve lefordíthatatlan. Belenő, beletranszcendál a szavakba a tudat. Feledés [Vergessen] – ugyan mit jelentenek ezek a betűk? Semmit, érthetetlenek. Mégis összekapcsolódik velük, mégis fölcsendül bennük [schlagen an] a tudat egy bizonyos irányultsága, ezek az egymás mellé helyezett szavak [Buchstaben!] pedig akusztikusan és emocionálisan felcsendülnek [schlagen an] a tudatunkban. Ezért nem lehet soha feledés az oublier. Ezért nem sohasem a nevermore a maga két rövid, zárt kezdő szótagjával, utánuk pedig a sötétben áramló more-ral, amelyben fölsejlik a Moor és a la mort – a nevermore szebb. Nem csupán a jelentést [Nachricht], nem csupán a tartalmat csendíti föl [schlagen mehr an] a szó: a szó egyrészt szellem, másrészt azonban rendelkezik a természet dolgainak lényegszerűségével és kétértelműségével is.”⁶⁶

⁶⁵ Valéry a „belső élet” (vie intérieure) fogalmát igyekszik szomatikus-fiziológiai jelentéssel ellátni: a tánc nem-referenciális, potenciálisan végtelen létmódját „belső élet”-hez hasonlítja, „noha ennek a pszichológiai fogalomnak mármost új, fiziológiailag alakított értelmet kellene tulajdonítani?” Ez a belső élet pedig mint érzelmi, mentális és motorikus mozzanatok összjátéka így határozható meg: „Egy belső élet, ami viszont teljesen idő- és energiaérzetekből áll, amelyek kölcsönösen válaszolnak egymásnak és mintegy rezonanciával terhes [enceinte] dimenziót alakítanak ki. Ez a rezonancia, mint minden rezonancia, átviszi magát/kommunikál [se communique]: nézői élvezetünk részben abban áll, hogy úgy érezzük, elragadtak a ritmusok és mi magunk is gondolatban [virtuellement] táncolunk!” *Philosophie de la danse* (1936). Paul Valéry: *Œuvres I, Variété, Théorie poétique et esthétique*. Párizs, 1957. 1399.

⁶⁶ *Líraproblémák. Uő: Esszék, előadások*. Budapest, 2011. 208. (A német eredeti: „Man kann das Gedicht als das Unübersetzbare definieren. Das Bewußtsein wächst in die Worte hinein, das Bewußtsein transzendiert in die Worte. Vergessen – was heißen diese Buchstaben. Nichts, nicht zu verstehen. Aber mit ihnen ist das Bewußtsein in bestimmter Richtung verbunden, es schlägt in diesen Buchstaben an, und diese Buchstaben nebeneinander gesetzt schlagen akustisch und emotionell in unserem

A tudatot itt megelőzik „a szavak”, nem fordítva, ennek megfelelően a szomatizált tudat itt inkább a nyelvileg elő- vagy megidézett – akusztikus – érzékletek és emóciók szerve, mintsem a kogníció hordozója. Sőt, a tudat nincs egyszerűen adva, hogy aztán kapcsolatba lépjen a szavakkal, illetve a „betűkkel”: a tudat „belenő”, illetve „beletranszcendál a szavakba”, vagyis mintegy ebben a hatásérzetekként manifesztálódó mozgásban létezik avagy jön működésbe, nem ettől függetlenül. A tudatnak ahhoz, hogy tudat legyen, egyúttal már mindig is túl kellett lépnie önmagán és ennek a mozgásnak a médiuma a nyelv. Ez a mozgás mint túllépés két irányban történik: a tudat egyrészt „belenő”, másrészt „transzcendál” a szavakba, vagyis mind biológiai, mind érzékfölötti módon összekötődik a nyelvvel, belevonódik a szavakba. Mintha a szavak már mindig is a biológiai-természeti és a transzcendens közötti fordítás szinterei lennének (ahol sem a naturális, sem a transzcendens nem entitások vagy kulisz-szák módján, hanem csakis ebben a mozgásban adóttak), nem egyszerűen egyes konkrét nyelvek közötti közlekedés elősegítői vagy akadályai. Képletesen szólva ez a fordítás hozza létre a szavakat mint a kultúra hordozóit, sőt megnyilvánítóit, együtt a technikával: „...hiszen gondolják csak meg: a művészet terméke már maga a fekete betű is. A természet és a szellem valamiféle köztes rétegébe tekintünk tehát, és olyasvalaminek a közrehatását látjuk, amit a szellem formált és a technika alkotott.”⁶⁷ Ez a „köztes réteg” az immateriális hangoltság és a materiális moraj azon nyelvspecifikus kereszteződésének, kiazmusának alapja vagy hordozója, leginkább színtere, amiről fentebb esett szó.

A rezonancia itt a tudat és a nyelv közötti rezonálást, pontosabban: a tudatnak a nyelvben, a nyelvnek a tudatban való érzületszerű rezonanciáját jelenti, amely tehát nem szűkíthető le kognitív-fogalmi vagy mentális adottságokra, hanem olyan kölcsönösséget evokál, amely maguknak a szavaknak a tulajdonsága nem-referenciális módon: először a tudat csendül fel „bizonyos irányban” a szavakban (az eredetiben: „a betűkben”), utána a szavak („a betűk”) csendülnek fel „a tudatunkban” (érdekes, hogy a szöveg itt többes számra vált). Előbb tehát a tudat helyeződött ki a szavakba, a betűkbe, csendült fel azokban bizonyos irányultság mentén, aztán a szavak, a betűk csendültek fel a tudatban: ebben az egyszerre kívülré és belülré vezető kiasztikus (természetesen nem időbeli) mozgásban, kinetikus dimenzióban íródik be a szó mint egyfajta szenzomotorikus engramm, történik meg a szó hangolási-

Bewußtsein an. Darum ist oublier nie Vergessen. Oder nevermore mit seinen zwei kurzen verschlossenen Anfangssilben und dann dem dunklen strömenden more, in dem für uns das Moor aufklingt und la Mort, ist nicht nimmermehr – nevermore ist schöner. Worte schlagen mehr an als die Nachricht und den Inhalt, sie sind einerseits Geist, aber haben andererseits das Wesenhafte und Zweideutige der Dinge der Natur.” *Probleme der Lyrik*. Uő: *Essays und Reden in der Fassung der Erstdrucke*. Frankfurt a.M., 1989. 518.) Érdekes, hogy Benn ugyanazt az organikus-természeti vagy biológiai metaforát használja a szavak és a tudat kapcsolatára, mint amit Heidegger a jelentések és a szavak viszonyára (vö. 43. lábjegyzet): „wachsen zu” és „wächst hinein” („hózzánő/gyarapodik”, illetve „belenő”). Lásd még Kosztolányi egyik, részben ide kapcsolható megjegyzését: „Egy szó sohasem fejezi ki a teljes fogalomkört, pusztán jelzi. Minden szó olyan, mint a hangvilla, megüt egy hangot, mi vele rezgünk, s akkor egyszerre zengeni kezdenek bennünk azok a titkos és tudattalan kísérő jelenségek is, melyek a fogalomhoz kapcsolódnak” (*Természetjáró*. Uő: *Nyelv és lélek*. Budapest, 1999. 239). Ezzel áll kapcsolatban a költői produkció nyelvi hangoltságának reflexivitást megelőző jellege: „...a költő, aki ír, hány szót vet meg öntudatlanul, hány hangot nem üt meg a százharmincezer közül, hogy a nyelv roppant billentyűzetén csak azt az egyet-kettőt üsse meg, melyet már előre hall” (*Szép*. Uő: *Nyelv és lélek*. 299. kiem. L.Cs.)

⁶⁷ Uo. 209. *Probleme der Lyrik*. 519.

hangoltsági eseménye, asszociatív atmoszférája, emez mint történő dimenzió hangulatminősége, amelyben nem különböztethető meg az általa kiváltott, benne rezonáló affektustól (pl. mint egyfajta kimondatlantól). Könnyen lehet, hogy ezt a rezonáló-rezonáltató dinamikai impulzusrendszert radiofonikus effektusként is érteni lehet (Benn notórius rádióhallgató volt),⁶⁸ a szavak hangtestének szenzoriális intenzitását felerősítő auditív dimenzióként, amely sugárzásként konfigurálja azok hangulatminőségét. Nagyon fontos ugyanakkor, hogy már-már provokatív éllel „betűk”-ről van szó (akárcsak József Attilánál: „K betűkkel szól keményen”), vagyis a szóról mint „fekete betű”-ről, azaz egyfajta inskripcióról: olyan felszínről mint materializált metonímiáról, amely ugyanakkor nem alapja, hordozója vagy átvitele valamilyen mögöttes szemantikai tartománynak, hanem mintegy önmagában sokszorozódik meg, lép át a rezonancia történésébe, ebben pl. a hang(zás) írásosságába és olvashatóságába, megszakítva és multiplikálva „egy vokális vonal megszakítatlan és visszafordíthatatlan idejét” (Derrida). Szigorúan véve itt nem a szó mond, illetve hallgat el valamit, hanem ez az affektív avagy érzetszerű, materializált hangoltság beszél és hallgat egyszerre a rezonancia módusában, ő – mint a szó affektív hangoltsága és az affektus szó általi hangoltsága – a tulajdonképpeni cselekvő, feltéve, hogy ez a fogalom itt értelmesen használható. A szónak ezt az atmoszférikus dimenzióját Benn a „csillószőrök” haptikus metaforájával igazi biodinamikai textúraként értelmezi (amely nem áll a szintaxis irányítása alatt, hanem „a szó látens egzisztenciájának” engedi át magát, a szó fiziológiai szinten értett megélési vagy átélési hatás-érzetösszességének, asszociációk és potenciális szinonimák spektrumában).⁶⁹

A rezonancia tehát a szó nem-szemantikai tartományaiban hat, az az aktív fölőslég, aminek Lacan az evokáció, McLuhan a mágia szerepét tulajdonította. Benn ezt a mögékerülhetetlen rezonanciaszerű, nem jelentéstanban megalapozott atmoszférát vagy hangoltságot keletkeztető erejét a szónak ugyanakkor nem önmagában, hanem a fordíthatatlanság által megnyilvánított törés vagy határ kontrasztív távlatában veszi szemügyre. Nem egyszerűen a szót (a „jelentést”, az „üzenetet” vagy a „tartalmat”), hanem a nem-fenomenális rezonanciát nem lehet lefordítani. Mégis elengedhetetlen a fordítás (lehetőségének és lehetetlenségének) tapasztalata, amennyiben leginkább a fordítás (de nem a fordítás aktusa, hanem egyfajta „translance” értelmében) mondhatja magáénak azt a köztes státuszt, amelyben a „différence” eseményszerkezete manifesztálódik: sem a cselekvés, sem az elszenvedés grammatikája nem írhatja le ezt a köztes keletkezést két nyelv között, de mégis egy nyelven belül.

⁶⁸ Döblin is érdeklődést mutatott a rezonancia gondolatalakzata iránt, 1933-as könyvében, többek között a rádió frekvenciáit hozza példának, ld. Alfred Döblin: *Unser Dasein*. Olten, 1964. 170.

⁶⁹ „Képzeld el, hogy ilyesféle csillók fedik az embert, nem csupán az agyát, hanem mindenütt, az egész szervezetét. Specifikus funkcióval bírnak, ingerlékenységük erősen differenciált és rendkívül kifinomult: a szó ingerli őket, kiváltképp a főnév, kevésbé a melléknév, és csak igen kevésbé az ige. Csakis az írásjel, csakis az írásképp, csakis a nyomtatott, fekete betű.” *Líraproblémák*. 208. 210.

KOCSIS LILLA

Kényszerített pillanat

CSUTAK GABI: CSENDÉLET SÁRKÁNNYAL

*„Minden pillanat egymás mellett lebeg
az egresbokrok tüskéibe akadva.”*

Prae.hu
Budapest, 2017
100 oldal, 2500 Ft

”

Csutak Gabi novellafüzére 2017-ben jelent meg *Csendélet sárkánnyal* címmel a JAK és a Prae gondozásában. A Margó-díj tíz legjobb jelöltje közé választott kötet szövegei ismerősek lehetnek a litera.hu portálról, de egybeszerkesztve is élvezhetőek sőt, motívumviláguk, összefüggéseik hangsúlyosabban érvényesülnek. Az egy csokorra való történet ugyan nem tesz ki egy kisregényt, mégis adódik, hogy az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélők közé egyenlőségjelet tegyünk, és egyfajta önéletírásként olvassuk a csendéletnek nehezen nevezhető memoár egyes darabjait. Nagyon is zajos az élet a *Csendélet sárkánnyal* oldalain, nem mozdulatlan vásznat kapunk tehát, hanem az emlékek és a képzelet összjátékából adódó varázsképet, mely egyszerre szórakoztató és keserű. Finom, árnyalt, a korrajzoknak fityiszt mutató szöveg-játék, mely inkább akar elgondolkodtatni, mint nosztalgikus álmodozásra csábítani.

Régen minden sokkal jobb volt. Régen minden sokkal rosszabb volt. A két élményt, a nosztalgia örömét és a történelem kegyetlenségét összeboronáló novellakötet kapcsán e két állítás igazságának folytonos és párhuzamos igazolásába gabalyodunk, miközben bőven van arra lehetőségünk, hogy elmélázzunk az idő megfoghatatlanságán. A *Csendélet sárkánnyal* ugyanis kevésbé gyerekkorba visszarávedő történelmi tabló (sokadik ezek sorában), sokkal inkább az idő múlásának megrendítő véglegességével küzdő vállalkozás. „Aki az idővel szembefordul, nem csavarodik be” – olvashatjuk a *Mészpor mindenütt* című írásban, és a kötetet végigolvasva bizonyítva láthatjuk ezt a tételt. Az eltűnt idő megőrzésére tett kísérletként tekinthetünk a szövegekre. A *Csendélet sárkánnyal* egyfajta mini-emlékmű, ugyanakkor nem dokumentum, ehelyett hangulatok gyűjteménye. A múltat kifacsart helyzetekben megragadó és kifigurázó történetek azt sugall-

ják, hogy a történelem a hétköznapiakon keresztül érthető meg. „Nem férek hozzá a többemeletes állványzathoz, melyet a bőröm alatt hordok” – vallja a már idézett, leginkább álomszerű *Mészpor mindenütt*. Mintha az emlékek őrzésének és lejegyzésének célja magának az emlékezőnek a megőrzése lenne, egyrészt az önismeret legjobb útja, másrészt kiváló védelem a becsavarodás ellen. „Minden pillanat egymás mellett lebeg az egresbokrok tüskéibe akadva” olvashatjuk a *Hőségriadóban*. Megfogni az álmot, kényszeríteni a pillanatot, kimerevíteni a mozgóképet nem lehetetlen tehát.

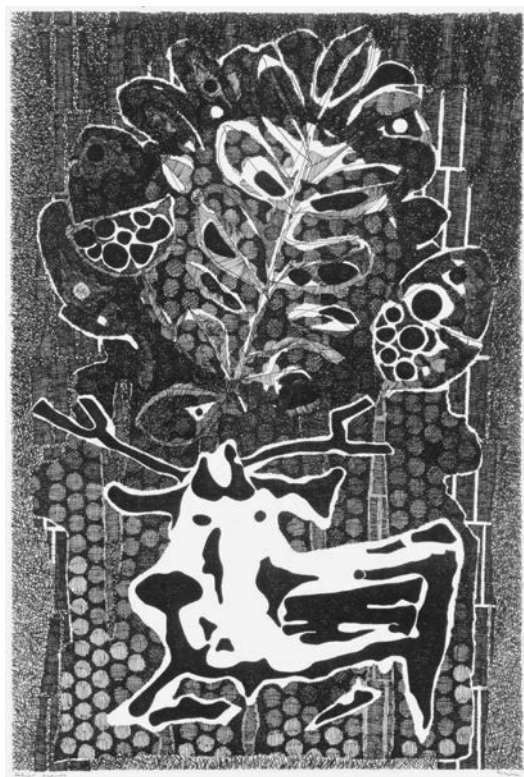
A Csendélet sárkánnyal című novelláskötet huszonegy szövege három híján a 80-as évek Romániáját idézi fel: a vezér alakját, a neki szentelt ünnepek izgalmát, az egykori monumentális építkezések nyomait, az egyforma lakótelepeket. Ceaușescu Romániája azonban csak egy elrettentő díszlet. A háttér, a környezet nem lép túl a szerepén, nem tereli el a történetek fókuszát, és ezek a novellák nem azt vállalják, hogy megmutatják nekünk, milyen az élet egy diktatúrában akár felnőttként, akár gyerekként. Ezért lehet nosztalgikus a Csendélet sárkánnyal, ahol nem a kor, nem a történetek, hanem a groteszk szélsőségeket elviselni képes lét-állapot után sóvároghatunk. Nem lekicsinyelt a gyermeki nézőpont, nem értéktelen és bazári a naivitás, hanem egy olyan viselkedés minta, amely képes felülemelkedni a világ abszurditásán, és egyfajta teremtett varázsdimenzióba menekülni. A *Nyúl paprikásban* megénekelt kivégzés, majd az áldozat elfogyasztása szinte örkényi sűrűségű és szerkesztésű, feloldozás nélküli rémtörténet, ahol tetten érhető a szenvedés és a viszolygás a felnőttek szabályaival szemben, mégis fékezi az undort a rácsodálkozás, az ismeretlen megtapasztalása fellett érzett, szégyellt öröm: „Egyszerre csak kifordult az egész, mint egy kesztyű. Messziről úgy nézett ki, mintha két nyúl lógott volna egymásba kapaszkodva. A felsőnek szép lilásrózsaszín gyöngyházfénye volt.”

A Csendélet sárkánnyal szürreális-álomszerű nyelvezete, annak mesékből és gyermeki fantáziából szőtt metaforái gátlástalanul épülnek be a szövegekbe. Pedig a *Hőségriadóban* ez áll: „amit nem lehet figyelni, kitapintani, kiszagolni, most nem is érdekel.” Csakhogy Sandokan éppúgy részese ennek világnak, mint a rokonság vagy az óvodai gyerekek, és a sárkány éppoly megbízhatóan jelenik meg a történetekben, mint a szenvedés és a halál. A mindennapok részei ők is, kifigyelhetők, kitapinthatók és kiszagolhatóak. Az álom és a fantázia nem arra szolgál, hogy menekülést kínáljon az abszurditással szemben – erre mintha nem lenne szükség -, nem is magyarázatot kínál a megértésre vágyóknak, mégis egy másik világot jelent, amely ezer szállal kötődik ahhoz, amelyből pedig sokszor jó lenne kilépni. A történetek metaforái erdélyi városokat kötnek össze Berlinnel, Budapesttel vagy Bukaresttel. A hol százkarú, hol hétfejű rokonság, a kígyók, nyulak, hatyúk, sárkányok és Sandokan zavarba ejtő módon közlekednek a szövegek között, felbukkanásaik pedig szórakoztató módon ellentopozzák a rémületes fordulatokat. Személyes jelképrendszerként működnek ezek az elemek a magán mítoszokban, hogy segítségükkel sikerülhessen távolságot tartani a fájdalomtól és a félelemtől.

A történelem viharait kiálló gyerek ábrázolása szinte irodalmi közhely. Azonban hibás a Csendélet sárkánnyalt gyerek-könyvként definiálni. Az elbeszélő ugyanis nem gyerek, hanem a gyerekkort felidéző felnőtt, aki emlékeit, hangulatait és asszociációit összegyúrva próbál felidézni egy olyan állapotot, amikor még minden természetes és elfogadott. A világot a gyerekek nem kérdőjelezi meg, nem megérti, hanem tudomásul veszi. A kötet grotesksége éppen ezen alapul, hiszen a helyzetek és a környezet abszurditása benne élők, elsősorban az elbe-

szélő már-már naiv elfogadásával együtt olyan feszültséget teremt, amelyre nem kínálnak a szövegek enyhülést. Ez a feszültség azonban egyszerre szól a történelmi környezetnek és az emberi viszonyoknak: a vezérnek rendezett, nagy műgonddal előkészített ünnepség éppoly természetes része a világnak, mint a ritkán látott szülők időnkénti felbukkanása, a lerészege-dő nagypapa, aki miatt nem lehet elhagyni a szobát vagy a házi kedvencként szeretett nyuszt ebédre feltárló nagymama.

A Csendélet sárkánnyal napló, memoár, abszurd történetek gyűjteménye álruhában. Az álruha, a világot alulnézetből figyelő gyermeki naivitást középpontba helyező olvasat sem visz feltétlenül tévútra bennünket, de kevés ahhoz, hogy tudjunk mit kezdeni a szövegek folytonos reflektálásának felfejtésével. Lehet, hogy a Csendélet sárkánnyal a gyermekkori élmények feldolgozása, naiv-távolságtartó visszaidézése, de emellett a felnőtt kétségbeesett kísérlete arra, hogy megmentsen valamit régi önmagából. Időutazás végállomás nélkül. Vagy ahogy a *Túl sok levegő* fogalmaz: „De én nem akarom érteni, nem akarom tudni, hová visznek, sehová sem akarok megérkezni, csak sétálgassanak egész nap fel-alá ezeken a csendes, napfényes folyosókon, míg észrevétlenül fel nem oldódom a végtelenített gördülésben.”

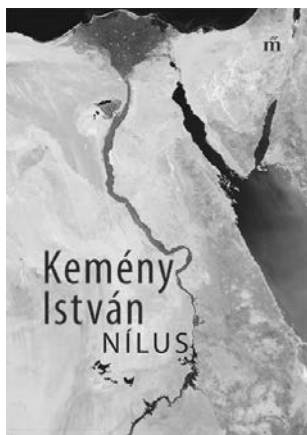

FEHÉR SZARVAS

KLAJKÓ DÁNIEL

„Igazi nagy költő szeretnék lenni”

KEMÉNY ISTVÁN: NÍLUS

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
88 oldal, 2699 Ft

”

Az idézett mondat Kemény István *Lúdbőr* című esszéjében olvasható. A tavaly megjelent kötet a kétezres évek elejétől írt politikai, történelmi és irodalmi tárgyú esszéket gyűjtötte össze. Kevesen vállallják ilyen őszintén, hogy még mindig hisznek a nagy költőkben, sőt, ők maguk akarnak azzá lenni. E kritikának nem célja eldönteni, hogy nagy költő-e Kemény István. Elég, ha annyit mond: nagy versek írója. A *királynál* (2012) című kötet nagyívű vállalkozás, amely a hazavers és a politikai líra esztétikai újradimenzionálását hajtotta végre. A *Búcsúlevél* és a *Nyakkendő* azóta is hivatkozási pontja vagy elrettentő példája e poétikai közléstípusnak. Ugyanakkor épp a nagy versek jelenléte lehet neuralgikus pontja egy-egy frissen megjelent Kemény-kötetnek: szűkíti az interpretációt, és elvonhatja a figyelmet a verseskönyv más darabjairól.

A *Nílus* a 2018-as könyvfesztiválra jelent meg, és igen, van benne nagy vers. A négy ciklusra osztott verseskönyv nyitó (*Duna*) és záró (*Nílus*) folyó-verse a legerősebb. Ez a két szöveghely a recepció által sokszor hangoztatott tudatos értelmezési nehézség, merész képalkotás és éles vágások helyett, egyszerűségével, dallamosságával, érzelmességével hat olvasójára. Mindkét ciklust egy-egy poéma alkotja, és a költői ént, a megszólaló alanyt teszi meg témájául. A *Rakpartos balлада* versbeszélője kommunikációs nehézségbe ütközik, miközben a hétköznapiság „csodáit” igyekszik magyarázni hallgatóinak: „visszajöttem ide inkább // megvizsgálni ezt a hajnalt / miből nyúlik ki a rakpart // honnan égbolt honnan város / üljetek le magyarázok // éreztétek amit érzek / igazából semmiségek” (9). A vers zárlatában bekövetkező szívszerű működés esztétikai tudósítója is csak ő lehet: „továbbfutnak fejcsóválva / ágat rúgnak a Dunába // barna vizsla ugrik érte / messze ér a szívverése // hullámot vet visszhangot hajt / megdobbán az egész rakpart” (11). A kötet záró darabja, a *Nílus* meglátásom szerint később is emlegetett eleme lesz a Kemény-életműnek. Egy életpálya-allegóriaként olvas-

hatjuk, ami izgalmas polémiába lép megelőző verseskötetek szövegeivel. A kritika címébe idézett részletből, illetve a Keménnyel készült interjúkból, beszélgetésekből tudhatjuk, mennyire fontos számára a nyomhagyás problémája. Éppen ezért a Kemény-oeuvre jellegzetes pillanata a számvetés. Az *Élőbeszédet* záró *Célszerű romokban* olvashatjuk a következő sorokat: „és bár a helyzet nem túl sokat változott / valami csoda folytán mégis vannak / gyerekeim, múltam, sőt, gerincem, / egyszóval, hogy ma mennyivel boldogabb vagyok, / és váratlanul / és ennek ellenére / és e pillanatban / és vigasztalhatatlanul / a régi önmagamat kezdtem el siratni / mert mégis csak elárultam őt, / és luxus minden, ami azóta lettem,” (75). Az önmagát folyton megkérdőjelező, az otthont, a családot újraértelmező hang hallható ki *A királynál* egy szöveg helyéből is. A *Távoli Olümposzban* így szól a versbeszélő: „és mátriárka-pátriárka sem / lettünk mi, nemhogy Héra és Zeusz, / csak kétygyerekes, átlagos szülők, és / auránk se lett, csak azt éreztük együtt, / hogy rögeszmésen értjük félre egymást, / legyen szó pénzről, Istenről, hazáról, / jóról, gonoszról, egymást elhagyó / örökké váló, megbolonduló, / külföldre költöző barátainkról, / miniszterelnökökről és gitáros / zsenikről, életéről, állatokról, / keresztényekről és zsidókról és / megint a pénzről, és naponta így / gyilkoltuk egymást évre év, fanyar / mosollyal néha megjegyezve, hogy / másokhoz képest boldogok vagyunk, / míg mind a kettőnkben világra nem jött, / egy szép leánnyá, délceg ifjúvá nem / serdült a mérhetetlen úr, de még / így is majdnem sikerült.” (78) A két idézett szöveg helyével szemben a *Nílusban* a magát megszólító lírai én elfogadja a helyzetét, és megbékél önmagával, illetve a családban betöltött szerepével is: „csak most az egyszer gondold át, Nílus, mi vagy, / mi minden, / pusztába kivonult remetefolyó, / erős, szívós, aszketikus folyó, / megbízható, türelmes folyó, / jó szülő, / derék és dolgozónőket, férfiakat / neveltél fel és táplálsz most is, / akik szeretnek, tisztelnek, becsülnek, / nyugodj meg, Nílus, / megtetted a dolgodat, / és örülj egy kicsit, / mert most már / Nílus is maradsz: / a sós vízig kitaró / el nem párolgó / mindig újra váratlan / meglepetés egyszeri véletlen / csoda” (82). Az idézet másik jelentéshorizontját sem felejtethetjük, amely az egyiptomi folyó kulturális, mitikus szerepét implikálja. Biblikus mozzanatok sokaságában játszik fontos szerepet a Nílus, gondoljunk csak Mózes második könyvére, melyben az életet adó folyó vérré változik. Azon természeti csodák egyike a Nílus, mely a sivatag közepén nyújt termékeny talajt oázisoknak, és állattenyésztésre alkalmas területet kínál. Az áradás képzete felidézheti bennünk a kötet egy másik szöveg helyét, ahol azt olvashatjuk: „Minden ártér.” (49) E citátum pedig egyfelől Kemény előző regényének, a *Kedves ismeretlennek* azon momentumát idézi, amikor Nyéken az elbeszélő édesapja elmagyarázza fiának, milyen geológiai és történelmi kontamináció alkotja a lapályt. E kettő ismeretében pedig lehetővé válik az ártér kulturális térként való értelmezése. Harmadik elemként pedig e jelentéshálózathoz kapcsolódik a két folyó-vers révén közrefogott textuális tér, amely így maga is ártérként interpretálható.

A kötet sokféle megszólalásformát (helyzetvers, szerepvers, dialógus, prózavers, egy sorosok és hosszúversek) mutat fel, mégsem érezhető, hogy túlságosan heterogén szövegtest állna össze végül, ugyanis az egyes motívumok, kérdéskörök át-átszövik az egymás után következő verseket. Például rendkívül szervesen bontakozik ki a kötet nyitánya. A *Rakpartos ballada* után rögtön a *Kommunikáció* következik, amely az első verskommunikációs aktusbéli nehézséget közéleti szintre módosítja: „Érzékenyen az érzékenyeknek, / Eltompulva az eltompultaknak, / Magyarul a magyaroknak, / Németül a németeknek, / Meghatottan a meghatottaknak, / Ironikusan az ironikusoknak, / Felkészülten a felkészülteknek, / Ugyanazt min-

dig ugyanazoknak.” (15) Zárásképpen pedig – az ugyan nem túl magas esztétikai módon ki-munkált szöveg erős zárómondatával – az egész aktus értelmetlenségét, visszavonását olvashatjuk: „Ugyanazt mindig ugyanazoknak, / Mintha ki se nyitnád a szádat.” (15) E két szöveghely után pedig az *Egy emlék* következik, ahol szintén hasonló közlésbéli nehézségekbe ütközik a versbeszélő. A *Nílus* másik jellemző szövegösszetartó ereje a politikai, a történelmi és közéleti hang előtörése (*Zsidókeresztény társas, Hipnoterápia, Növényvédők dala*, stb.). A jól szerkesztettség ellenére is található egyenetlenség a kompozícióban, ez főként ott domborodik ki, ahol a kötet gyengébb darabjai olvashatók (*Régi vita szilánkjai, a téma talán Kína volt, Taxiban, Avasi kísértő*). Ez az egyenetlenség abból is fakadhat, hogy több alkalmi vagy felkérésre írott vers is helyet kapott a kötetben. Szép gesztus, hogy Kemény saját szövegében (*Nyilas Attila ötvenedik születésnapjára, Hogy milyen lesz ötvenévesnek lenni?*) üdvözlí ötvenéves barátait, Bartis Attilát és Nyilas Attilát, de ezek a darabok megakasztják a kontinuitást, és esztétikailag sem erősek.

Ha a kötet fő motívumait akarjuk felfejteni, akkor az állat-gép dichotómiáját kell megemlítenünk. Kemény kötete az egyre inkább technofób világ sajátosságait tárja fel, és megmutatja, hogyan változik az ember e technikai vívmányok korában, miképpen veszíti el humanoid voltát. Ezáltal egy most igencsak divatos narratívába írja be magát. Elég csak Tóth Kinga remek könyveire, az *All Machine*-re és a *Holdvilágképűekre* vagy Németh Zoltán *Kunstkamera* és *Állati férj* című verseskötetére gondolnunk. Keménynél a civilizáció kezd állatiasodni a *Növényvédők dala* című versben („Valószínűtlenre szelídítve / csordában élek Bulgáriától Normandiáig, / száraz szabadságot legelek / a kivilágított szavannán, / és jogosnak érzem, hogy vadásznak rám.”, 21). A lírai én egyes szám első személyben mesél egy csorda nevében, akikre ráomlott az európai szellemiség utolsó tartópillére („Nem panaszkodom, én akartam így / négy lábon stabilabb, Európa fikció volt”, 21), és a külvilág különböző fenyegetettségének (ragadozók, bizottság) vannak kitéve. Izgalmasan montírozódik össze az animalitás és a jövő a kötetben („nézem ahogy jön a jövő, / szelíd erős mindenevő”, 10). A fentebb idézett szöveghelyet a kissé frázisszerű *Internet* című egysoros („A szó elszáll, és megmarad.”, 22) követi. Talán e példákban jól látható, hogy Kemény István versesbeszélője a jövő és a már meglévő kulturális értékek ambivalens kapcsolatára figyelmeztet. A *Címszó az ásványlexikonból* című vers egy technikai fogalom involválása („Singularit: az emberi értelem számára áthatolhatatlan, / ásvánnyá sűrűsödött jövőkép.”, 62) révén konnotálja az eljövendők kiismerhetetlenségét. Izgalmasan kapcsolódnak a jövő tematikájú szöveghelyekhez azok a darabok, ahol Kemény István verseskönyve a múlttal való elszámolást teszi meg témájául. A *Különleges osztály álma* a jelen társadalom jellemző betegségét, a múlttal való szembenézés hiányát, annak tagadását viszi színre: „Hun királyt temetünk, ez szinte biztos: / a titkos sírját ásuk a rabtársakkal, / vagy egy lágert tüntetünk el éppen: / most ültetjük fölé a nyírfaerdőt. Vagy / esetleg minden határozott cél nélkül / titkolunk valamit egész életünkben?”, 48). A technikai eszközök másképp is helyet kap a *Nílusban*. Az *új porszívó* egy igen zavarbaejtő poémája a kötetnek, ugyanis itt megfigyelhető a Kemény-poétikára jellemző titokzatosság, rejtélyesség, durva képtársítás. A versben egy hétköznapi használati tárgy, a porszívó kap állati, emberi és mitikus hasonlításokat – itt érzékelhető e merész képzettársításon Kemény ironiája is: „Két napja áll és fekszik a konyhapadlón / türelmesen: kicsi zarándoktemplom, / késre váró áldozati állat, Isten üres báránya, / az új porszívó, már csak egy kávézással / az első takarítás előtt.” (42)

A *Nílus* másik kötetsszerző ereje a rációt, az igazságot veszített világ ábrázolása. Más képpen – az interjúban Kemény István által is emlegetett – a post-truth korszak definiálásának kísérlete. E jelentéshálóba illeszthető a kötet hátoldalán szereplő idézet is, amely, a Kemény-életműből már jól ismert, „kétszer kettő” szófordulatot jeleníti meg: „Kétszer kettő az négy, mondtam, de kiröhögtek. / AZ ÚJKOR VÉGE táblát ásták be a földbe.” (16) Az említett szófordulat még a 2006-os *Élőbeszéd*ben került elő, és egy episztemológiai problémát érintett: „Kétszer kettő az négy. / Ha sosem mondd – elfelejtik. / Ha túl sokszor mondd – nem hiszik el.” Kemény lírai énje itt még arra figyelmeztetett, hogy a túl kevésszer és a túl sokszor mondás is az igazság, a jelentés diszlokációs folyamatával jár együtt. Ezzel szemben a „kétszer kettő” jelen kötetbéli újrakontextualizálása az el-elmozduló igazság problémája helyett egyfajta állandó állapotot implikál, ahol az elmozdulás már nem visszaállítható, és a lezártág állapotát konnotálja. A *Délig* című ciklusban négy-öt verset (*Egy emlék, Patai második éneke, Személyi edző utasításai* stb.) is olvashatunk, melyek a ráció nélküli („Szóval, mint azt más forrásokból / már bizonyára tudják / nincs igazság.”, 19) társadalom korrajzai. E fentebb említett új léthelyzet beálltát erősíti egy másik szöveghely is: „...elfárad egy valóság, / egy non-szensz pihenten ébred, és.” (49) A *Patai második éneke* versbeszélője az örületet ajánlja alternatívaként, és mi lehet annál nagyobb örültség, mint egy rációt veszített világban igazságot keresni: „Képzeld, ma ezzel ébredtem: / ha már megőrülünk, / örüljünk meg rendesen. // Egy szó, mint száz, az igazságot / fogjuk keresni.” (19)

Hat év után nagy elvárásokkal olvashatjuk Kemény István legújabb verseskötetét, amit a fülszöveg „tetőzésnek” és „továblépésnek” aposztrofál. Meglátásom szerint túlzás e jelzők használata, ugyanis túl nagy poétikai ellépések nem történnek az eddigi életműhöz képest. Kemény érdeklődése eddig is a közéletiségre és a politikára, a technikára és a jövőre, a múlt-ra és a történelemre irányult. Az *Élőbeszéd* óta költői nyelvét pedig a redukció, az egyszerűsödés jellemzi. Ez azonban nem feltétlenül probléma, hiszen a *Nílus* méltó folytatása egy nagyszerű életműnek. Minden gyengesége ellenére tartogat katartikus pillanatot. Mégis bírom abban, hogy a következő Kemény-kötetben egysorosok helyett hosszabb, jobban megalakított szövegeket olvashatunk, még koherensebb kompozícióval.

FAZEKAS SÁNDOR

Töredezettségmentesítés

SZILASI LÁSZLÓ LUTHER KUTYÁI CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

**Magvető Kiadó
Budapest, 2018
284 oldal, 3499 Ft**

”

Szilasi legújabb könyve személyes, vallomásos jellegű alkotás. Első renden az a kérdés, vajon egy ennyire személyes történet mit adhat azoknak, akik kívül vannak a történeten? Bízom benne, hogy kitalál valamit, és talán ki is talált; mindenesetre jócskán van miről beszélni.

A szerző súlyos betegségének és gyógyulásának, válásának és újrakezdésének a története ez a könyv. Habár egész addigi gyermek életét amatőr, felnőtt életét pedig professzionális olvasással töltötte, elfelejt olvasni, hogy utána újra visszanyerje ezt a képességét. Emlékezete – mivel a kór az agyat támadta meg – a betegség felszínre törése körüli események emlékeit törölte, így azokat másoktól kellett pótolnia. Nem csupán testileg, szellemileg is másokra volt utalva. A regény picit a számítógépek töredezettségmentesítésére emlékeztet, s maga a folyamat is megkívánja azt a rövid, heterogén szövegekből álló struktúrát, amelyet az elbeszélő választ. Persze nem csupán a meglévő töredékek elrendezéséről van szó, mint a számítógépes folyamat esetében, hanem a töredékek kiegészítéséről is. Amint a kötet rövid bevezető megjegyzése is kijelenti, a külső és belső emléktöredékek között vannak folytonossági hiányok, amelyeket a fantázia belak: talán nincsen is olyan elem, amely ne lenne többé-kevésbé „lakályosítva”. Természetesen ez teljesen átlagos ügymenet. Mindig így van ez, de hát ugye lehet, hogy objektív valóság nincs is, vagy ha van, isten tudja, hogy van.

A könyv maga töredékekből áll tehát, olyannyira, hogy Umberto Eco szakdolgozattal kapcsolatos mondását idézi fel bennünk: „A jó szakdolgozat olyan, mint a disznó. Semmit sem dob el belőle az ember.” Heterogén szövegtest, kisebb darabokból összeszöve; némely részleteket lehetett ismerni korábban, így, egymás mellé állítva azonban többet jelentenek, mintha a darabokat külön-külön olvasnánk. A kóriszmébe ágyazva kapaszkodókat kapunk a szövegek értelmezéséhez. A regény első renden a betegsége idején körülötte lévő – és ebben a nehéz helyzetben mellette álló – embereknek író-

dik. Mintha kapott volna valamit, amit vissza akarna adni, a maga módján. Felfeji, bemutatja, mi zajlik benne és körülötte, és a mélyfúrások során nagyjából eljutunk, ezúttal Ottlikkal szólnál, „a harmadik vagy a negyedik rétegig, alulról számítva: amitől olyan az „ürge”, amilyen. Valódi koponyalékelés ez, lélektani értelemben is, olyannyira, hogy néha eszünkbe jut az angol rövidítés is: TMI (too much information): azaz olyan dolgokat is megtudunk, amelyekre talán nem is feltétlenül voltunk kíváncsiak. Ez persze érthető: egy ekkora nagytakarításnál mindennek elő kell kerülnie, pontosabban, mindennek, ami elmondható, úgy, hogy a szöveg kerek maradjon. A szöveg stílusa esztétizáló és olvasóbarát módon csomagolja még az elvileg csomagolhatatlan borzalmakat és gusztustalanságokat is, amelyek időről időre át- meg át- vérzik a szöveg szövetét. Nézetem szerint az irodalom sohasem lehet teljesen őszinte, azonban Szent Ágoston óta gyakran törekszik rá. Ezen a hagyományon nyugszik, nyugodhat a szöveg: Ágoston, Petrarca, Rousseau, Bethlen Miklós, Ottlik, Márai. Is. Meg ugye Karinthy, Esterházy, Nádas, a saját halál elbeszélését tekintve, még ha utóbbiakat nem is igen lehet imitálni; ez nem is célja a szövegnek. Más elbeszélői stratégiát választ: a megszakított, többféle nézőponthoz kapcsolható narratív hagyományt folytatja.

A meggyőzőnek ható őszinteség ellenére is, azt lehet mondani, hogy több olyan terület is azonosítható, amely elkerüli az író figyelmének máskülönben tűpontos és éber tekintetét, nyilván nem véletlenül. Nem esik szó a külső történésekről, amelyek óhatatlanul befolyásolják az ember életét. A lehetséges témaköröket persze maga a szerző határozza meg, és a megadott területeken belül láthatólag alapos leltárt végez: rendet rak a fejében, mint egy régi, lomos lakásban, és nagy adagban szórja elénk gyermek- ifjú- és felnőttkori történeteit. Utazás ez a koponya körül, ő azonban enged picit bepillantani a koponya mélyére, a lomok és a törmelékek alá is. A gyermekkori betegség minuciózus leírása és az egyéb gyermekkori élmények is mélységes szomorúságot sugároznak; persze tudjuk, hogy a gyermekkor döntő hatással van a fejlődésre. Helyenként mintha Borbély Szilárd *Nincstelenség*-jét olvasnánk, annyira tömör nyomor árad a sorokból. Az elbeszélő aligha hangoztatja annyit, hogy az ember „önző, falékony húsdarab – előre mász s harap.” Nehéz lehet depresszióval élni, pedig, mint tudjuk, ez népbetegség.

A regényben bizonyos mértékig felfüggesztődik az ítéletalkotás, de persze ez a mérték nem mérhető a szkeptikusokéhoz, hiszen a szerző e könyve (is) Isten léte mellett hoz olykor rejtett, olykor nyílt argumentumokat. Az elbeszélő szerint vagy van, és akkor minden oké, vagy pedig jó lenne, ha lenne: jobb Istennel élni, minit Isten nélkül. Ez a Pascal-féle „Isten léteére kötött fogadás” modern, valamelyest profanizáló parafrázisa. Talán ez az istenhit, akár csak a szöveg optimizmusa, nem látszik nagyon erős lábakon állni. Sietünk leszögezni: nyilván nem a valóságban, hanem egy megalkotott, megrajzolt, s némileg egyszerűsített, sarkított másában vagyunk, előbbi megjegyzésünk tehát szigorúan a szövegre vonatkozik. Korántsem biztos, hogy az egyes ember tehet annál többet, mint hogy áhítja az Istent, mármint az isteni kegyelem nélkül, persze. Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei. Eszerint Luther kutyája vagyunk, ugye, már ha szerencsés az eset. Ha nem, akkor maradunk önző, falékony húsdarabok; ez kevésbé lelkesítő perspektíva. Ottlik segít beszélni a befejezésről: mint ha egy ilyen megtisztító, nagy küzdelem után az élet még az új gyermek érkezésével együtt is már csak maradék nyári nagyvakáció lenne.

GÖMÖRI GYÖRGY

Szilasi László: Luther kutyái

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
284 oldal, 3499 Ft

”

Ezt a könyvet kétféleképpen olvasom: személyesen és kritikusszemmel. Nem csak azért, mert jól ismerem a szegedi egyetem magyar irodalmi tanszékeit, ahol a szerző drámája elkezdődik, és felismerni vélem a monogramokkal jelzett szereplők többségét, hanem azért is, mert bár Szilasi Lászlóval csak egyszer találkoztam, eddig minden könyvét olvastam, egyikről (*A harmadik híd-ről*) elismerő kritikát is írtam a *World Literature Today* c. amerikai világirodalmi folyóiratba. Így aztán előlegezett érdeklődéssel vettem kézbe Szilasinak az ugyancsak szegedi Darvasi László által melegen ajánlott új regényét.

Ami viszont a kritikus hozzáállását illeti, minthogy a *Luther kutyái*-ban Szilasi László saját agytumorjának, operációjának és gyógyulásának történetét írja le, magyar olvasónak azonnal és óhatatlanul beugrik Karinthy Frigyes 1937-es műve, az *Utazás a koponyám körül*. Nemzedékemből, ezt biztosan állíthatom, nincs olyan érettségizett ember, aki ezt a rendkívüli művet legalább hallomásból ne ismerné. (Teljes véletlen, hogy Karinthy könyvének van egy kitűnő, 1939-es angol fordítása, ami tizenegynehány éve amerikai paperbackben is újra megjelent, méghozzá a neves neurológus Oliver Sachs méltatásával.) Magát Szilasit is érdekli ez a különleges betegségtörténet, amiben Karinthy altatás nélkül éli át saját koponyaműtétjét, de csak az ő operációja után fog hozzá olvasásához, és hamarosan megállapítja: „más ügy volt az egész”.

Igaz, más ügy, a tumorok – úgy tetszik – annyira különböznek egymástól, mint az egzotikus gyümölcsök vagy virágok. Amit Szilasi nem mond, de lényeges: Karinthy önéleteszelete összefüggő mese, szürrealista betétjei ellenére is egyenmű írás. Szilasi László viszont a többszólamúság és a mozaikos szerkesztés híve, meg is indokolja az elején: „Naplót akartam írni... (de) nem jöhetett létre napló... csak emlékekre hagyatkozhatom”. A saját, az egyetemi kollegák, barátok és barátnők emlékeire, ám Szilasi nem csak a közelmúlt emlékeit mondja el betegségével és lábadozásával kapcsolatban, hanem hirtelen fordulattal családjának emlékeihez nyúl, és a

„Kassa, távoli svéd kisváros” c. fejezetében saját gyerekkori emlékeit is felidézi. Ezek között olvasmányélmények is szerepelnek, meg utazás-élmények, képbe jön egy reszlovakizált, de frusztrált délmagyar rokon, aki Kassán sírva vigad régi magyar slágerekre. Még korábban Szilasi nagyszüleiéről is belevág regényébe egy emlékezősfélét: ezek olyan parasztemberek, akik nem panaszkodnak sorsukra, de „hallgatásukkal beszélnek”.

A szerkesztést az irodalmi vendégsszövegek is mozaikszerűvé teszik. Hol Kertész Imrét, hol Ottlikot halljuk, egyszer még egy önmagát sirató Márai Sándor is megjelenik az 1972-es Torontóból. Sőt, Szilasi egyfajta vendégsszövegként idézi saját, 2015-ben elhangzott könyvheti megnyitóját. Példamutatóan fogalmaz, egy szarajevói könyvtárosnőt dicsér benne, aki könyveket mentett a golyózáporban. Örömet okoz az is, hogy Szilasi John Lucast olvas. Viszont a könyvek dicséretét helyenként elnyomják olyan hosszú, naturalista leírások, mint egy iszonyú székrekedés története. Emiatt és más hasonlóan hátborzongató részletek miatt a *Luther kutyái* lebeg a szenttelen klinikai leírások és a nagyon személyes, kínos élmények, egy végletes objektivitás és egy kiélezett, kegyetlen szubjektivitás között.

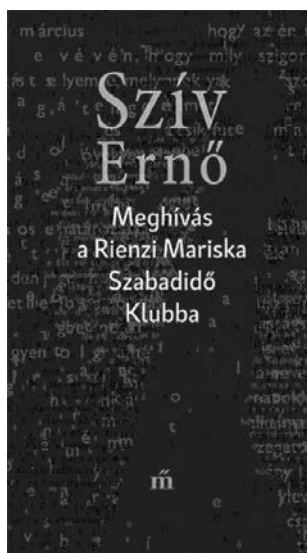
Végül valamit a címről. Felhívtam egy régi jó ismerőst, aki történetesen evangélikus püspök. Megjelent ez a regény, mondom, érdemes lenne elolvasnod. Mire a püspök: „Hogyan ír Lutherről? Mellette vagy ellene?” Akkor még nem olvastam végig a könyvet, de ismervén szerzőjét, így feleltem. „Egyik sem. Alighanem a hitről van szó és az ezzel kapcsolatos feltétlen kutyahűségről.” Majdnem eltaláltam.

Aki ezt a könyvet elolvassa, sokáig nem fogja elfelejteni. Azt hiszem, végső soron ez a jó író ismérve.

MÁRJÁNOVICS DIÁNA

„Jár a képzelet, mint a huzat”

SZÍV ERNŐ: MEGHÍVÁS A RIENZI MARISKA SZABAD-
IDŐ KLUBBA

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
259 oldal, 3499 Ft

Az *Amíg másokkal voltunk* című Szilasi-regényt kedvelő Szív Ernő-olvasó finom összefüggést érezhet, amint a Darvasi-alteregő új kötetének 58. oldalához ér. Szív a *Klima Ilona* című írásban az irodalomtörténeti legendárium ismert eseményét beszéli el: Juhász Gyula 1907-es öngyilkosági kísérletét, melyet a tárcanovella címszereplője a költő első verseskötetének megjelenéséről szóló hírrel hiúsított meg. Az eseménysor Szilasi- és Szív-féle szűzsége a formalista alaptétel tantermi példája lehetne: „[Ilona] éppen arra jár, amikor Juhász már-már ugrani készül, és lerángatja a fiút a Lánchíd karfájáról. Gyuluska, maga meg hová készül? Hát nem látja, hogy mi van a kezében? Szürke borító, vékony füzetke, frissen megjelent verseskötet: ez volt a lány kezében. Az öngyilkosjelölt lelép az orlatról, és olvasni kezdte a saját verseit.” (62. Sz. L.) „– Gyula, megörült? De igazán! Ezt maga nem teheti! – már parancsolt a vérpiros száj. – Már miért nem?! – fortyant, sebzett kutya. Már ezt is megtiltják. Ezt az egyetlen szabadságát! – Maga nem parancsol nekem, Ilona. – Ez nem parancs, Gyula. – Hát akkor mi? – Ez egy nagy, kivételes pillanat – nevetett föl a nő. Tessék, még ő is neveti. Meg akarja menteni, de közben az összes fogával kineveti. Ez a nevetés az ő utolsó koporsószoja. Megvakarta a fejét. Nem volt ez képzavar? Az volt, persze hogy az. [...] – Jöjjön, megmutatom a könyvét. Megjelent! – lehelt az arcába a piros száj. Megrántották. És ő, mint akit elvárásoltak, engedelmesen ballagott utána, néhány lépés után már senkitől sem félt, és aztán fent, a lány lakásában, amikor kezébe kapta, mélyre szívta a könyv illatát.” (59–60. Sz. E.)

A citátum a *Meghívás a Rienzi Mariska Szabadidő Klubba* koncepcionális törekvését is felidéz. A keretező írások (a metapoétikus *Ars p*, a honfoglalást anakronisztikus módon narráló *Verecke*, aprópénz és ikernovellája, az *Amikor el-*

mennek a magyarok) közé illesztett, négy fejezetre tagolódó szöveganyag szubverzív módon idézi meg a magyar kultúrtörténet alakjait. A végzetes kórral fertőző sanzonénekesnő elől menekülő Adyról, az erőszaktevő Balassiról, a felesége bocsánatáért feleslegesen esengő Krúdyról vagy a kései szerelmét műzsaszerepbe kényszerítő Kosztolányiról szóló írások a bevett narratíva szerint periférikus személyeket helyeznek a középpontba. Az alternatív irodalomtörténeti eseményeket elbeszélő írások többek között Rienzi Mariska, Sommer Jánosné, Rózsa Zsuzsanna, Radákovich Mária perspektívájából íródnak újra. A kötetben megidézett szerzőkre gyakran csak felskiccelt alakjuk, karakterjegyeik alapján ismerhetünk: „Magas férfi, nem tudott elhízni, bagó, kávé, örökkurzívval fogalmazott és idegi alapon élt” (113), „úgy csipeg, mint egy vak veréb, az ország összes óvodájában fújják a versit, ő meg közben ki nem állhatja a gyerekeket” (192). Darvasi doppelgängere a *Meghívás a Rienzi Mariska Szabadidő Klubba* darabjaiban azonban nem csupán azt firtatja, miként szerettek, csaltak, éltek civil életet a szerzők – a kötet ennél sokrétűbb.

A *Meghívás...* szerkezeti szilárdságát azon írások biztosítják, melyek – a Babits, Jókai és Bessenyei életpályájának kevésbé mozgalmas szakaszait fikcionalizáló *Amíg másokkal voltunkhoz* hasonlóan – a szerzői lelkialkat leírására koncentráló irodalomtörténet alternatív elbeszélésének igényét mutatják. A kötet ugyanakkor olyan Szív-tárcanovellákat is közöl, melyek az autobiografikus epizódok helyett poétikai eszközökkel idézik meg a – Darvasi-prózában korábban is kiemelt szerepet kapó – szerzőket. A *Sutting ezredes visszatérése* izgalmas intertextuális kapcsolatban áll Mészöly (ugyancsak számos pretextust, 19. századi vendégszöveget magába foglaló) művével; miközben címszereplőjeként a *Sutting ezredes tündöklése* – már A könnyemutatványosok legendája ajánlása szerint is jelentős írói előképnek tekintett – szerzőjét idézi: „Azt mondta, az udvaron az imént járt egy ember, magas, fehér hajú, kivételesen szép férfi. Olyan, akibe egy nevelőnő éppúgy beleszerethet, mint egy vidéki baronesse. Sutting?! Az, Sutting!” (49) Az intertextuális megoldások szempontjából ugyancsak érdekes darab, a magyarok bejövételét – kortárs áthallásokkal narráló – *Verecke, aprópénz* pedig Domonkos István emblematiszus verse, a *Kormányeltörésben* megíró szövegrészei köré íródik.

A szerző folyóirat-publikációinak követői korábban sejtették, hogy a *Meghívás a Rienzi Mariska Szabadidő Klubba* egyes darabjai a 2017-es Szív Ernő-kötethez kapcsolódnak. Az irodalom ellenségei folytatásaként értelmezhető például a szerkesztői küzdelmeket elbeszélő *A meghúzott írás*, az olvasói levelet tárcatémaként hasznosító *Írta a néni* vagy a párázna versen megbotránkozó hölgyekről szóló *Őreg költő*. A számos eltérő narrátori szótlamot érvényesítő – így a Szív-szubjektumot ezúttal háttérbe helyező – *Meghívás...* ugyanakkor szövegekői kapcsolatot tart fenn a hírlapíró korábbi köteteivel. Már a nyitó novellában feltűnik a Por és Hamu Restaurant otthonos helyszíne, később a '97-es Szív-kötetben létre hívott könyvtáros kisasszony; a tárcanovellák egyúttal újra láttatják a Szív-próza (különösen az *Ez egy ilyen csúcsban* tapasztalt) sötét tónusait. A *Meghívás...* egyik visszatérő témája az elmúlás, az eltávozott pályatársak felett érzett gyász: a *Hívtott a fiú* a kórházi lábadozás alkalmával megismert tüdőbeteg fiatalember mementója, a *müncheni kerekesszék* a pálya során folytonosan felidézett Baka Istvánra, a *Meghalt E...* és a *megejtő A kórházudvaron* Esterházyra emlékező írások.

A korábbi Szív-szövegek finom humorában, szentenciózus bölcselkedéseiben, (a kép-zavar határán olykor vállaltan túllépő) imaginációs leleményeiben („boldogan köhécsel,

mint egy náthás kiskancsó” [98], „Lilike zihál, mint egy tüdőbeteg zsömlezacskó” [101]), „a kis finom alkalmak”-at (227), hétköznapi banalitásokat felértékelő írói gesztusokban a *Meghívás...* sincs híján. A napi penzum témáján folyvást tépelődő Szív aggodalma indokolatlan – írói muníciója kimeríthetetlennek mutatkozik.

ÁDÁM ÉS ÉVA

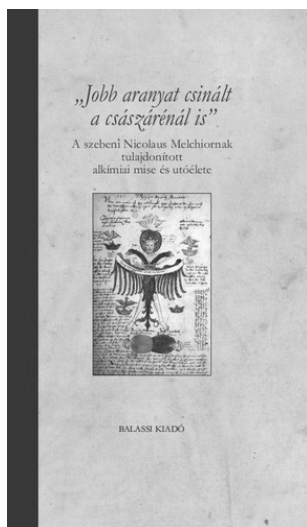
BALÁZS-HAJDU PÉTER – MACZELKA CSABA

„Jobb aranyat csinált a császárnál is”

FAZEKAS SÁNDOR (SZERK.):

A SZEKENI NICOLAUS MELCHIORNAK

TULAJDONÍTOTT ALKÍMIAI MISE ÉS UTÓÉLETE

Balassi Kiadó
Budapest, 2017
272 oldal, 2800 Ft

A teremtés misztériumának megismerése az ember egyik alapvető vágyaként olyan üzleti lehetőségeket kínál, melyeket a dolog természetéből adódóan elsősorban a könyvpiacra lehet kiaknázni – ebből következik, hogy az irodalommal kapcsolatban az „ezoterikus” jelzőnél kevés baljósabbat találhatunk. Annál tiszteletreméltóbb vállalkozás ezért a legjobban értelemben vett tudományos ismeretterjesztés medrébe terelni az egyre reflektálatlanabb diszkurzust egyes többszörös kontextusba helyezett dokumentumok közreadásával. Így járt el Fazekas Sándor is, aki a műfajon belül az egyik legelőkelőbb: a hermetikus-rózsakeresztes tanokkal átitatott alkímiai irodalom egy magyar vonatkozású gyöngyszemét rendezte sajtó alá. Az alkímiai mise köztudomásúlag egy liturgikus formában írott aranycsináló recept, melyet egy szekeni polgár, bizonyos Nicolaus Melchior készített a török elleni fegyverül a magyar királynak. S noha a hagyomány szerint a szerzőnek életével kellett felelnie művéért, de mintegy kárpótlásként annak utóéletét töretlen érdeklődés kíséri azóta is. Valamikor gyakorlatias indokkal olvasták, lévén az a tárgyát illető elmélyült ismeretek és nagyfokú jártasság birtokában íródott. De mindmáig használatos afféle misztikus-spirituális útmutató gyanánt, a belső tökéletesedés zálogaként.

A 272 oldalas könyvnek mindössze a felét teszi ki a személygyűjtemény, a nagyobbik részét a primér anyag művelődéstörténeti aspektusait és jelentőségét megvilágító kisérrészöveg képezi. Az igényes munkát tükrözi a jól áttekinthető és logikus felépítés, ezért recenzióink is ennek rendjét követi. A kötetben előszó gyanánt a szerkesztő bevezető tanulmánya olvasható. A filológusként is kiváló Fazekas biztos kézzel nyúl a rejtelmes témához: tisztázza Nicolaus Mel-

hiornak a korábbi irodalmakban multiplikálódott személyét, és felvázolja a szöveg hagyományozódását, ennek folyományaként aztán maga a tanulmány is bővelkedik a regényes fordulatokban.

Az alkímiai mise recepciótörténetét a következő, Fazekas Sándor és Hamvas Endre Ádám közösen jegyzett kísérődolgozata (*Kötetünk szövegeiről*) tekinti át. Eszerint Melchior művét első ízben a francia alkímista író, Nicholas Barnaud (1538–1604) jelentette meg nyomtatásban alkímiai sírfeliratokat kommentáló munkájának (*Commentariolum in aenigmaticum quoddam epitaphium Bononiae studiorum*) részeként 1597-ben. Ennek, az utalások szerint II. Rudolf prágai udvarához köthető kiadásnak az alapján kerülhetett be az alkímiai mise a 17. sz. eleji *Theatrum Chemicum* c. monumentális alkímiai szöveggyűjteménybe, s így válhatott a korabeli érdekeltek legszélesebb körében ismertté.

Ezáltal méltathatja Benedictus Figulus (szül. 1567) parcelziánus ihletettséggű könyvének (*Thesaurinella olympica aurea tripartita*) előszavában Melchiort az isteni tudás Illés prófétához (Elias Artista) mérhető előhírnökeként, aki igazságát szükségszerűen csak szűk körben volt képes előadni, ezért küldetését csak Paracelsus fellépése teljesítette be; ez utóbbi alatt pedig a Szentírás radikális alkímiai szempontú exegézisét kell értenünk. Figulus szerint az ügyet az alkímiapárti II. Rudolf regnálása teszi különösen aktuálissá, aki a bibliai királyok isteni hatalmának örököse.

Filológiai eszközökkel igazolható, hogy közvetlenül a Barnaud-kiadásból nyer inspirációt II. Rudolf tanácsnoka, Michael Maier (1568–1622) is az *ars chymica* védelmében írott *Symbola aurea mensae duodecim nationum* c. művének megalkotásához. A kerettörténetben az alkímia tizenkét legnagyobb tekintélye ül győzelmi lakomát, s ezek mindegyike egy-egy könyv erejéig cáfolja az antagonista Pyrgopolyniest a szűz Chemia védelmében. Így esik meg, hogy Hermész, Maria, Démokritosz, Morienus, Avicenna, Albertus Magnus, Arnoldus Villanova, Aquinói Szent Tamás, Raymundus Lullus, Roger Bacon és egy bizonyos Sendivogius társaságában Nicolaus Melchior is alkalmat kap a tizenegyedik helyen érvei kifejtésére, s ez a rész természetesen az alkímiai műveletek leírását tartalmazza.

A transzmutáció lényege eszerint (az alkímiai tradíciónak megfelelően) egy olyan univerzális anyag előállítás, mely fizikai és spirituális értelemben is tökéletesíti a tökéletlent: vagyis nem csak – és nem is elsősorban – aranycsinálásra való, de alkalmas lehet a beteg test és lélek meggyógyítására, amint ezt a rózsakeresztes hagyomány szerint Christian Rosenkreuz oszlásnak nem induló holtteste is példázza. Az anyag kínzásában, megölésében és új életre keltésében nem nehéz felismerni a Krisztus szenvedésére, kereszthalálára és feltámadására utaló szimbolikát. Ebben az értelemben tehát az alkímia nem más, mint az Isten által hagyott nyomok kutatása, ugyanakkor a teremtés és a megváltás misztériumának megfejtésére tett kísérletek Maier szerint elítélendőek.

Végül Andreas Lybau (1555 k.–1616) *Syntagmatis Arcanorum Chymicorum* c. traktátusában kerít sort Melchior alkímia miséjének kivonatolására, ill. kommentálására. A misztikus spekulációktól idegenkedő tudós hozzáállásának újszerűsége a misztikus spekulációktól való idegenkedésben érhető tetten, amennyiben pusztán a kémiai eljárásokat írja le és értékeli, a liturgikus részeket és a politikai tartalmakat figyelmen kívül hagyja.

A tanulmányok a már jól felvezetett primér szövegekhez nyújtanak elmélyült fogódzót. Az első ezek közül mindjárt egy tudományos kuriózum, Carl Gustav Jung *Psychologie und Alchemie*

c. munkájának vonatkozó, Melchior miséjével foglalkozó része ugyanis itt olvasható először magyarul, ezért semmiképpen sem túlzás – Melchior és Jung okán egyaránt – hiánypótlónak nevezni a kiadványt. Az írás a svájci pszichológus sajátos szempontjai szerint értelmezett alkímiai források hosszabb sorozatába illeszkedik. A rövid biográfiai ismertetés után mindjárt a latin szöveg és annak fordítása következik. Már a szövegközlésben is található néhány magyarázat, de a bővebb kommentár csak a szöveg után kezdődik. Alighanem az ismeretterjesztés szándékának köszönhető, hogy az eredetiben szereplő lábjegyzetek a főszövegbe kerülnek (még ha a fordításban benne is marad egy érvényét veszített utalás a jegyzetapparátusra, ld. 183). Ez összességében egy viszonylag olvasóbarát megoldást eredményez, ugyanakkor a hivatkozások esetében némileg töredezetté teszi a szöveget, arról nem is beszélve, hogy ennek következtében egy helyen kontaminálódni látszik Melchior és Jung mondanivalója. „Ő most gyorsan társat keres, eljegyezne egy szüzet, hogy a jegyese a fürdőben foganjon meg, mérsékelt tűzben. De a szűz nem fogan meg rögtön, csak akkor, ha sűrű ölelések közepette csókolja” – Melchior himnuszparafrázisának e két mondata közé jelöletlenül ékelődik Jung eredetileg lábjegyzetben közölt annotációja: „Alighanem a Sol (a Nap) keres magának párt a nemzéshez, talán mézga formájában. A Sol és a Luna (Hold) közösülése a fürdőben az alkímia egyik központi mitológéjája, amelyet számos képi ábrázolás ünnepelt” (187).

És ha már a jegyzetapparátusról és fordításról esik szó, itt jegyeznénk meg: a szerkesztő mellett vélhetőleg a kiadó érdeme is, hogy a gazdag jegyzetelést a kötet láb- és nem végjegyzetek formájában tartalmazza, az állandó lapozgatás tudniillik nagyon megnehezíti a követhetőséget – ugyanakkor az egyes versrészletek fordítóinak talán mégis szerencsésebb lett volna önálló jegyzéket szentelni vagy a főszöveg adott pontján tüntetni föl a nevüket, nem pedig tételesen adatolni a jegyzetapparátus terhére.

A kommentárban Jung elsőként azt emeli ki, hogy a mise végén az *Ave Maria* helyett az *Ave Praeclara* szerepel. Ez szerinte a vízre és a tisztaságra utalna, és kapcsolatba hozható egy olyan Mária-himnusszal, amelyet a későbbi tanulmányokban is előkerülő Albertus Magnus középkori alkímistának is szoktak tulajdonítani. Melchior közli is e Mária-himnusz alkímiai átíratát, Jung pedig fontos megjegyzésekkel segíti a homályos szöveg értelmezését, szinte szavanként, de legalábbis kulcsfogalmaként felvázolva a lehetséges megfeleltetéseket. A konklúzió egyértelműen az alkímiai mise keresztény vonatkozásai mellett teszi le a voksot: „Habár Krisztust mint Lapist (követ) vagy medicinát (univerzális gyógyszert) sehol sem említi, a szöveg értelméből ez az azonosítás mégis elsőpró bizonyossággal következik” (192).

Hamvas Endre dolgozata elején velősen felvázolja Michael Maier életrajzát, kiemelve annak két fő vonását: a Bázelen *orvosnak* tanult szerző megfordult Padovában, sőt, ott *poeta laureatus* lett. Hamvas szerint művei megértéséhez kulcsfontosságú ez a két terület, az alkímián keresztül egyfajta univerzális, testi-lelki gyógyszer előállítására törekedett, miközben írásmódjában egyértelműen tetten érhető a költő. Az életrajznál fontosabb, így jóval részletesebb a művelődéstörténeti kontextus ismertetése. A fő kérdés az, hogy hogyan viszonyult az alkímiával kapcsolatba hozható különféle eszmetörténeti irányzatokhoz, különösen a hermetikus hagyományhoz Maier, és Hamvas arra a következtetésre jut, hogy annak filozófiai-filológiai oldala hidegen hagyta, és abban inkább egyfajta tudománykonceptiót látott. A dolgozat emellett részletekbe menően ismerteti, hogyan tekintett a szerző e hagyomány középkori latin-arab vonalára, tisztázza a Paracelsushoz való viszonyát, és a rózsakeresz-

tes mozgalom iránti lelkesedését és az őt emiatt érő vádakát is tárgyalja, miközben mindeme irányzatok és a vonatkozó fogalmak definíciós nehézségeit sem hallgatja el. Maier egyik legfontosabb technikájának a metaforikus szövegalkotást tartja; a tanulmány végén egy konkrét példán keresztül mutatja be, hogy ezt a görög mítoszok értelmezésében is meghatározónak tekinthetjük. Összességében alapos és szerteágazó képet kapunk nem csak Maier munkásságáról, de az annak háttéréül szolgáló hagyományról is.

Szorosan kapcsolódik az előző, a hagyományt Michael Maier szempontjából vizsgáló írásműhöz Keszérű Bálint nagyívű tanulmánya, melyben a hangsúly immáron inkább magára a hagyományra esik. Az illusztrációkkal gazdagon ellátott alkímiai ősgalériák többek között azért érdekesek, mert kijelölnek egyfajta kánont az alkímista filozófusok között. A Hamvasnál is említett *Rosarium philosophorum*ról és *Turba philosophorum*ról is itt kapunk részletes képet, ezekből a gyűjteményekből bontakozik ki az az alaplista, amely a legjelentősebb alkímistákat tartalmazza, és amely különböző gyűjteményekben azután többféleképpen módosul. A dolgozat tulajdonképpen ezeket a változásokat dokumentálja néhány különösen fontos galériában, ami jól mutatja a kánonnak és magának a műfajnak a változásait is. Oswald Croll *De signaturis internis rerum* c. műve például azzal újítja meg a műfajt, hogy címlapján az egyes filozófusok mellett immár a nemzeteket is feltünteti, miközben a fő filozófusok közé felveszi az angol Roger Bacon is. Ebből a perspektívából lesz érdekes Maier *Symbolája*, melynek címlapja is egy alkímiai galéria, azzal a radikális újítással, hogy Paracelsus helyett magát Melchiort szerepelteti. Ez nem csupán azért lesz érdekes, mert így a magyar Melchior elképesztően illusztris társaságban jelenik meg (mi pedig képet kaphatunk korabeli megítéléséről), hanem Maier Paracelsus iránti problémás viszonyát is jól jelzi. Ám még ennél is fontosabb a dolgozat utolsó részében kifejtett gondolat, mely szerint ez a kötet egyértelműen dokumentálja, hogy az alkímiai kutatások fő területe a 16–17. századra Kelet-Közép-Európa lesz. Ezt végül még Daniel Stolz von Stolzenberg és a *Symbola* nyomtatója, Lucas Jennins kiadványának, a Maier művére építő, de attól sok pontban eltérő, Paracelsust is rehabilitáló kötetnek a felvillantásával is alátámasztja a dolgozat.

A kötet *Szubjektív utószavát* Szócs Géza írta. A szokásos utószavaknál hosszabb és azoknál valóban jóval szubjektívabb szöveg két részre osztható. Az első felében a vállalkozás 30 éves háttérével ismerkedhetünk meg, beleértve nemcsak Szócs egyéni sorsát, hanem a felügyelete alatt az utóbbi évtizedekben kiadott műveket is. Ezeket a szövegeket egymás mellé helyezve nehéz nem észrevenni azt a közös jellemzőt, hogy szinte mindegyik szerzőjének a sorsa így vagy úgy, de tragikusra fordult. A szubjektív hangnemnek köszönhetően néha azt sem tudhatjuk biztosan, hogy amikor a társadalmi hierarchia szintjei közötti hullámvasútról, Fortuna kerekéről, menekülésekről és küzdelmekről olvasunk (236), akkor még Melchiorról, Thomas More-ról, Jacobus Palaeologusról és általában a kora újkorról vagy már a mai kontextusról beszélünk.

Az írás második fele már hagyományosabb utószóként funkcionál, és a szövegek kiválasztása mögötti megfontolásokat és a jövőbeli kiadói terveket ismerteti. Kell-e mondani: utóbbiak megvalósulásában hálás olvasóként magunk is reménykedünk.

Laci Rajzvártat Miklosovits Lászlóról

60 év távlatából nézve ifjúságukra, a kép hol teljesen homályos, ködösen eltűnő vagy pontos, mint egy finom keleti metézt. A Szent István kollégium a Néprö- és Iparművészeti Gimnáziumba járó tehetséges vidéki ifjak nevelő helye volt. A különböző irányok csán egybe voltak kötve: mind művészpalánta volt, ras-eljárásággal és a művészet iránt érzett buzgó-lukkal telve. Laci akkor lett első, amikor én már az utolsó évet jártam. Hisz imas-inas, mozgékony, keljhe, ritágos szemű srácot látok, hatalmas fölálló pózba kényszerül. Azt nem lehetett a mi menő" előnyért barátifrizuráinkhoz hasonlítani. Öntudatosan, mely hangon, erővel zalaianan beszélt. Az iskola tele volt kitűnő művésztanárokkal: Basilides, Cséty-Pogány, Balás, Güllner, Martsa, Matson, Sebestény, Somogyi, Szalai. Laci Újvári Lajos kére alá került, aki izsig-réig festő, mégpedig Duna-festő volt, a finom, pontos rajzolatok híve. Az irányítás meghatározó lett, mert a Srs úgy kosta, hogy kiharadt az iskolából, de szufalja átsegítette a magánmunka és szenvedésén. Mindezt példolni akart és így az önálló-soda útját taposra gyűjtötte egybe tapasztalatait a nagyből: Szalay Lajostól, Domján Főzseftől, Thondor Bédától. Az a 60 év, amit a mai napig munkával töltött, juttatta Lacit a magyar grafika jegyzet alkotói köré. Kinte kifogyhatatlan technikai repertórija. Illusztrációi terettségénél, ahogy a képek átváltatái és azonosul szerepével, pályatársam Miklosovits László is Aranygal, Márai-mé, Madách-csal, Braque-kal, Picasso-val, Manquez-zel tudott azonosulni. A Budapesttől 50 kilométerre fekvő Albertirsa az a hely, ahonnan talentumát nyitotta és tágitotta a Világ felé, tehetségét igába fogva szolgáltatta és szolgáltatta a pillen birodalmát. Mindezt doxtojerszekijé, barázdált arcán látom.

Újseutimán, 2018. október 8.

Pataki Ferenc

* Elhangzott 2018. október 11-én, Miklosovits László kiállításának megnyitóján a Tiszatáj Galériában.

SZÍV ERNŐ

A regény és az ujjam

Néhány napja a klubban találkoztam a fiatal íróval. Éppen azt bámultam, hogy a híres színházmuzsikus hogyan zongorázik az egészen új, fehér hangszeren, amikor a fiatal író, akinek a minap jelent meg a regénye, ha jól tudom, az első, és máris milyen kedves visszhanggal, odalépett hozzám, és megkérdezte, miért vágok ilyen fájdalmas képet a kuplédalocskák hallatán, hát hiszen ezek nem nagy fájdalmak, ezek csak pillangók, könnyű lebegésű kiskendők, karmesterpálcára tűzött bugyikák, amikkel bejelentik a testi, lelki békét és a könnyű ölelések igényét. Elmúlsz, mint a parfüm, nem? Igen, mondtam a fiatal írónak, de nagyon fáj az ujjam. Itt, mutattam neki a mutatóujjamat, a hegyén kirepedt, a téli hónapok alatt sokszor tesz ilyet a bőröm, mert ki nem állhatja a fagyot, a hideg gomolygását, és különösen az ujjbegyen kellemetlen a repedés, ami, jóllehet tűszúrásnál nem nagyobb, mégis úgy fáj, hogy kiül a kín az ember könnyáztatata, regény szántotta ábrázatára. És nem csak ez, hanem hogy az írás milyen fájdalom, kisfiam! A munka! A gépelés, kérlek szépen. Mert jó, magyaráztam bölcsen, regény írásakor, amikor belelendülünk, akár tucatnyi oldalt is leverünk egy délelőtt, hát nem?, és ilyenkor én például sokat járok a csaphoz, és hideg vízzel hűtöm a két sajtó mutatóujjamat. Tudjuk, a regény tönkreteszi a derekat, az ujjat és a legboldogabb párkapcsolatra is ziláló hatással van. Ühüm, bólogatott a fiatal író, és úgy nézett rám, mintha a Hold sötétebb feléről szónokoltam volna. De kérlek, miért nem használsz a többi ujjadat?, kérdezte aztán ártatlanul, mintegy mellékesen, és én szintúgy ártatlanul azt válaszoltam, hogy de hát én két ujjal gépelek. Így tudok, kisfiam. Így tanultam meg, még az Erikával. Ajaj, de már éreztem, hogy baj van. Láttam, hogy a gyerekek manapság úgy ülnek be az előadásra, hogy miközben folyamatosan a professzort nézik, aközben vakon fölgépelik maguknak az előadást, és egyúttal meg is szerkesztik. A fiatal író is nyilván így írja az első regényét, én meg itt küszködöm a két szerencsétlen ujjammal, amiket dörzsölgetni, hűteni, tornáztatni kell, a legnagyobb fájdalmak közepette írok meg nagy mulatozásokat, humoros, ironikus szituációt, feltámadást vagy egy olyan szerelmi jelenetet, ami a legszemérmesebb, titokban képzelődő, tempomjáró háziasszonyból is vadmacskát varázsol. Legalábbis, gondolom én. Most meg a fiatal író nézett úgy, mintha fájna neki. Két ujjal gépelni? Két ujjal szántani a fikció szentséges szántóföldjén?! Na, nem. Hogy ő ezt nem hiheti, nem is hiszi. És tényleg nem hitte el. Magamra hagyott, mint egy felesleges kabátkát. Én meg azért észrevettem, hogy az est folyamán, miközben ide-oda szálltak a kuplék pillangói, többször a fájó ujjamra téved a tekintete. És ilyenkor, mint aki valami érthetlent, valami felháborítót, valami végletesen irracionálist lát, megcsóválja a szép, ősz hajszálaktól mentes, okos fejét.

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

ÜDVÖZLET